

KCSE KISWAHILI REPLICA SERIES 2022

SEPTEMBER-DECEMBER 2022.

A SOURCE YOU CAN TRUST

**KCSE REPLICA TRIAL
EXAMS 1-10
PAPER 1 AND 2**

FOR MS

CALL/WHATSAPP
0724351706

**COMPILED BY
GOLDEN ELITE EDUCATIONAL PUBLISHERS
NAIROBI
0724351706**

GOLDLITE PUBLISHERS

KCSE REPLICA 1

KARATASI 1

INSHA

1. Gavana wa Gatuzi la Kazimoto ameng'atuliwa madarakani baada ya kashifa ya ufnisadi. Ungetaka kuwania kiti hicho cha ugavana. Andika tawasifu itakayosomwa katika mkutano wa kampeni mwezi ujao.
2. Matumizi ya mihadarati ni kikwazo kikuu cha maendeleo nchini. Jadili
3. Dua la kuku halimpati mwewe. Tunga kisa kinachothibitisha ukweli wa methali hii.
4. Andika insha inayoishia kwa maneno... Kicheko kikubwa cha ghafla kilianguka ubavuni mwa Sarima. Alishtuka na kumwona mumewe katwaliwa na furaha ya ajabu.

KARATASI 2

1. UFAHAMU - (ALAMA 15)

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuatia.

Takwimu za tafiti za umaskini kila mara huonyesha kuwa bara la Afrika ndilo bara maskini kabisa kote duniani. Takriban wakaazi kiasi cha asilimia themanini hawawezi kumudu kutumia dola moja kwa siku. Toka kaskazini hadi kusini. mashariki hadi magharibi mwa bara, makaazi ya vibanda yametamalaki. Wakaazi wengi hulala njaa kutokana na ukosefu wa chakula. Watu wa mitaani waliovaa mararururu wamejaa katika miji ya bara hili. Swali ni: Je, kwa nini umaskini umeliganda bara la Afrika hivi mithili ya kupe? Kwa nini bara huselelea katika lindi la uchochole?

Ili kuelewa sababu za umaskini kuganda barani Afrika, yampasa mtu ima fa ima kurejelea historia ya bara hili. Kwa kipindi cha karne nyingi, Afrika ilidhibitiwa na walowezi pamoja na mabeberu. Wanawake ambao wangelistwawisha bara hili kiuchumi walitwaliwa kimabavu na kupelekwa, huku wamefungwa minyororo, kustawisha uchumi wa mabara mengine. Afrika ikaporwa nguvu ambayo ni rasilmali kuu katika ustawishaji wa uchumi. La kusikitisha ni kuwa Afrika haikufidiwa kutokana na wizi huu. Badala yake iliongezewa mizigo mingine.

Baada ya kipindi cha biashara ya utumwa kumalizika, Afrika ilijipata katika janga jingine. Wakoloni wakaliingilia bara kwa pupa. Wakaligawanya katika koloni mbalimbali miongoni mwao. Wakaingwa na wendawazimu kuiba malighafi ya bara hili. Wakaiba mashamba, madini, miti na chochote cha maana walichokipata. Badala ya malighafi haya kutumika kunawirisha bara la Afrika, yalitwaliwa kustawisha chumi za walikotoka wakoloni. Afrika ikaachwa kuzidi kudidimia katika lindi la umaskini.

Wakoloni walipotoka barani Afrika na kuzipa dola nyingi za Afrika 'uhuru', waliacha mkururo wa madhila. Madhila haya hayangeikubalia Afrika kujikomboa kutoka katika biwi la uchochole. Tatizo la kwanza na kubwa zaidi ni wakoloni kugawanya na kukatakata Afrika katika mataifa mengi. Mgawanyo huu ukawa haukufuata utaratibu wowote. Kwa sababu hii, watu wa nasaba moja wakawekwa katika nchi tofauti. Mathalani, watu wa nasaba ya Kisomali waligawanywa na kuwekwa chini ya nchi huru ya Somali, wengine chini ya dola la Uhabeshi, huku wengine wakiwa nchini Kenya na Jibuti. Watu kama hawa hawakutaka mpango huu. Waliokuwa Kenya na Uhabeshi wakachukua silaha na kupigana ili warejeshwe chini ya himaya moja ya taifa huru la Somali. Watu kama hawa wakatamia muda mwingi kupigana; muda ambao ungetumika kuinua Afrika kiuchumi. Mapigano haya ya wenyewe kwa wenyewe yamekithiri kote katika bara la Afrika.

Halikadhalika, mkoloni hakufanya juhudi zozote za kuanzisha viwanda ambavyo vingenyanyua uchumi wa Afrika na kuwatoa Waafrika katika biwi la ufukara. Palipokuwa na ari yoyote ya kuanzisha kiwanda, kilipoanzishwa hakikusaidia Afrika kiuchumi.

Vilikuwa viwanda vya kupunguza zigo la bidhaa na kuzifanya kuwa nyepesi ili zisafirishwe kwa ajili ya viwanda vya nchi walizotoka wakoloni.

Kwa kipindi cha muda ambao mkoloni amekuwa na maingiliano na wakaazi wa Afrika, amehakikisha kuwa mwafrika amekuwa mtegemezi wake. Malighafi ya Afrika yalipelekwa kutayarishiwa viwanda vya wakoloni. Kisha mwafrika alirudishiwa zikiwa bidhaa kamili za kutumiwa. Mwafrika akaonyeshwa kuwa chochote kilichotoka kwa wakoloni ni bora zaidi ya chake alichozalisha. Hii ikawa ni mbinu moja ya wakoloni kuwafukarisha Waafrika. Hata sasa, kilichotoka Ulaya, hata kama ni cha hali ya chini, huonekana bora zaidi kuliko alichozalisha Mwafrika

Kwa upande mwingine, inadhihirika kuwa wakoloni hawajawahi kuondoka na kuwaachia Waafrika jukumu kamili la kuendesha uhuru wao kisiasa, kijamii na kiuchumi. Waliondoka kupita mlango mmoja na kurudi kwa wa pili. Mlango wa pili ukawa ni ukoloni kuchukua sura nyingine, sura ya ukoloni mamboleo. Kupitia ukoloni huu, wakoloni hudhibiti uchumi na maendeleo ya Afrika kupitia asasi mbili walizozianzisha, yaani Benki Kuu ya Dunia na Shirika la Fedha Duniani. Ili kupata mikopo ya maendeleo, asasi hizi hutoa masharti ambayo hukwamiza badala ya kuchangia kuleta maendeleo barani Afrika.

Sasa hivi pana haja ya wana wa Afrika kufanya vikao vya dhurura ili kujadiliana kuhusu suluhisho la tatizo hili sugu la umaskini barani. Lazima wawahimiza Waafrika wote kujikomboa kiakili na kung'amua kuwa maendeleo ya bara lazima yaongozwe na yadhibitiwe na Waafrika wenyewe. Wawahimiza kuacha hulka za kukimbilia mataifa yaliyowafanya watumwa na kuwakalia kikoloni kwa misaada ya maendeleo. Misaada hii si ya dhati bali ni ya chati na hailengi kuondoa umaskini barani bali kuuendeleza.

Pana haja pia Waafrika kuwa na miungano ya kiuchumi. Miungano hii husaidia katika uteteaji wa soko pamoja na bei za bidhaa zao ikilinganishwa na taifa moja kuyaendeleza mambo haya. Halikadhalika, Waafrika wanapaswa kutambua kile wanachotaka na kupanga mikakati ya kufikia mahitaji ya kimsingi kwa wananchi wake. Kwa mfano, uimarishaji wa mbinu msingi ambazo zitachangia kuimarisha uchumi wa mataifa wahitaji kuwa mstari wa mbele badala ya ununuzi wa magari na ndege za hadhi za kuwabebea viongozi.

- (a) Ipe taarifa uliyoisoma anwani mwafaka.
(alama 1)
- (b) Kutamalaki kwa umaskini barani Afrika kunadhihirishwa na nini. (alama 2)
- (c) Onyesha jinsi ambavyo wakoloni wameendeleza umaskini barani Afrika.(alama 4)
- (d) Thibitisha kwa kutoa hoja tatu, dhana ya kuwa "Waafrika wenyewe ndio wamechangia kuwepo kwa umaskini wa bara la Afrika." (alama3)
- (e) Umaskini barani Afrika unaweza kukabiliwa vipi kwa mujibu wa makala haya?
(alama 3)
- (f) Eleza msamiati ufuatao kama ulivyotumika katika taarifa:
(alama 2)
  - (i) kuselelea.....
  - (ii) mabeberu.....

2. UFUPISHO: (ALAMA 15)

Soma kifungu kifuatacho kasha ujibu maswali.

Katika ulimwengu huu tunaishi wenye hekaheka nyingi, mwanadamu anaendeshwa na maisha mfano wa gurudumu la gari. Kwa watu wenye kufanya kazi katika mazingira ya ofisi ambapo wanaketi mchana kutwa, mazoezi ni muhimu sana. Baadhi ya watu huona fahari wapigapo tai na kuelekea au kutoka kazini kwa gari. Tabia hii ya mwanadamu inamsahaulisha kuwa mwili wake ulidhamiriwa kufanya mazoezi ya viungo kwa kutembea au kufanya kazi zenye kuhitaji misuli kuoashwa moto. Watu wengi hawana habari kuwa mazoezi yana faida tele kwao.

Wataalamu wa sayansi wamebainisha kuwa watu wanaoidhiki miili yao kwa mazoezi ya mara kwa mara huishi zaidi kuliko wasiofanya mazoezi. Watu hawa huwa wamo katika hali nzuri ya afya na wenye nguvu kuliko wale ambao hawaishughulishi miili yao kwa mazoezi au kazi zinazohitaji utumiaji nguvu.

Ni dhahiri kwamba mazoezi huchochea kuundwa kwa seli mpya za ubongo. Utafiti wa kisayansi umebainisha kuwa sehemu za ubongo zenye kusisimuliwa kwa mazoezi ndizo hutekeleza jukumu la kukumbuka na kujifunza. Bila mazoezi sehemu hizi zitashindwa kukumbuka au kujifunza maarifa mapya. Vile vile, imethibitishwa kwamba watu wanaoshiriki shughuli zenye kuwahitaji kutumia nguvu hutia fora katika mambo yanayowahitaji kukumbuka, kufanya maamuzi, pamoja na kusuluhisha matatizo.

Hali kadhalika, mazoezi huimarisha siha ya binadamu. Mathalani, matatizo ya moyo yanaweza kukabiliwa kwa kufanya mazoezi ya viungo. Kufanya mazoezi mara kwa mara huufanya moyo kuwa imara na kuuwezesha kutekeleza jukumu lake ipasavyo. Ifahamike kwamba moyo wenye siha huweza kupiga kiasi kikubwa cha damu bila ya juhudi kubwa. Hili bila shaka litamkinga binadamu dhidi ya kulemewa na kazi.

Isitoshe, kushiriki mazoezi au shughuli zenye kutumia nguvu mara kwa mara huweka mwili katika hali nzuri ya kupambana na magonjwa. Utafiti wa kisayansi umeonyesha kuwa shughuli kiasi zinazomhitaji mtu kutumia nguvu, pamoja na upunguzaji wa uzito, na uzingatiaji wa lishe bora, huweza kupunguza uwezekano wa kupata ugonjwa wa kisukari kwa baina ya asilimia 50 na 60. Mazoezi hayapunguzi tu shinikizo la damu, bali pia hatari ya kupata kiharusi. Aidha, kufanya mazoezi mara kwa mara husaidia kuthibiti uzani wa mwili. Mtu anapokula kiasi cha chakula kinachozidi mahitaji yake ya kimwili huweza kujinenepea na kushindwa kutekeleza majukumu ya kimsingi. Mazoezi husaidia kuzichoma kalori zisizohitajika mwilini. Hatua hii, licha ya kusaidia kupunguza uzani, huvisisimua viungo vya mwili. Matokeo ya haya ni utendakazi wa hali ya juu bila kuchoka. Vilevile mwili unaofanya mazoezi haudorori. Umbo la mtu anayefanya mazoezi hupendeza.

Juu ya hayo, kufanya mazoezi mara kwa mara husaidia kujenga misuli yenye nguvu. Misuli inapokuwa na nguvu tunaweza kulifanya jambo kwa muda mrefu bila kuchoka. Mbali na misuli kuimarika, mazoezi na shughuli zinazohitaji utumiaji nguvu husukuma hewa na virutubisho kwenye viungo mahususi vya mwili na kuvisaidia kufanya kazi vyema zaidi.

Hali kadhalika mazoezi husaidia kujenga mifupa. Kadri binadamu anavyoshiriki katika shughuli kama vile kuruka, ndivyo anavyoimarisha mifupa yake. Shughuli ya aina hii huipa mifupa uzito ambao unaiwezesha kukua na kujengeka ikiwa na nguvu. Mazoezi pia hukawiza kudhoofika kwa mifupa.

Kunyooshanyoosha viungo nako huchangia kuufanya mwili kuwa imara na wenye kunyumbuka. Hali hii ya mwili hupunguza uwezekano wa kupata majeraha. Mwili usionyumbuka humfanya mtu ashindwe kutekeleza hata shughuli nyepesi zinazomhitaji kutumia nguvu. Si ibra kupata kwamba kutekeleza shughuli ndogo tu humfanya mtu kupata maumivu.

Utulivu wa akili nao huweza kupatikana kwa kufanya mazoezi. Imebainishwa kwamba kufanya mazoezi kwa angalau dakika thelathini kwa muda wa baina ya siku tatu na tano kwa wiki hupunguza kwa kiasi kikubwa, dalili za unyong'onyevu. Na je, wajua kwamba kufanya mazoezi husaidia kupata usingizi? Mazoezi ni mfano wa bembea inayokutuliza na kukupa usingizi.

Mke ni nguo, mgomba kupaliliwa. Nao mwili wa binadamu, kama mgomba, unahitaji kushirikishwa katika mazoezi ili kuuwezesha kuwa na hamu ya kutenda kazi.

Maswali

a) Kwa kurejelea aya **tano** za kwanza, eleza matatizo ya kiafya yanayoweza kupatikana kwa kutofanya mazoezi. (maneno 100) (al.9, 1 ya mtiririko)

3. MATUMIZI YA LUGHA

- (a) Tumia neno Kamene kama yambiwa katika sentensi. (alama 2)
- (b) Taja misingi ya upangaji wa irabi za Kiswahili. (alama 3)
- (c) Huku ukitoa mfano mmoja, eleza maana ya mofimu ya kimsamiati. (alama 2)
- (d) Vitambue vijenzi vya kimsingi vya lugha ya Kiswahili. (alama 2)
- (e) (i) Eleza maana ya kishazi. (alama 1)
(ii) Tunga sentensi moja yenye kishazi tegemezi kinachovumisha. (alama 2)
- (f) Badilisha kitenzi kisaidizi kilicho kwenye sentensi ifuatayo kiwe kishirikishi. (alama 2)
Mvule alikuwa akilala bwenini.
- (g) Taja majukumu ya vipengele vilivyopigwa kijistari. (alama 4)
Nanyi nendeni haraka au muadhibiwe kinyama kwa utundu wenu.
- (h) Andika sentensi ifuatayo katika ukubwa. (alama 2)
Uteo alionunuliwa umezeeka sana.
i) Tunga sentensi moja mwafaka kudhihirisha matumizi ya kiunganishi madhali. (alama2)
- (j) Onyesha minyambuliko ya maneno yafuatayo katika kauli zilizotolewa mabanoni. (alama 2)
(i) ja (tendewa)
(ii) cha (tendeka)
- (k) Katika sentensi moja, onyesha matumizi mawili ya kibainishi. (alama 2)
- (l) Yakinishi (alama 2)
Usipolipa usiingie ndani
- (m) Neno 'gofu' linapatikana katika ngeli gani? (alama 1)

- (n) Geuza sentensi ifuatayo iwe katika usemi halisi. (alama 2)
Kassim alimwomba Hirshi aende mahali alipokuwa ili amtume.
- (o) Changanua sentensi ifuatayo kwa kutumia kielelezo matawi. (alama 4)
Japo Mutiso anasinzia darasani hajamaliza kazi yake.
- (p) Iandike upya sentensi ifuatayo kwa kutumia visawe vya maneno yaliyo katika italiki. (alama 3)
Mdarisi aliwashauri wanafunzi kuwa bidii huzaa ufanisi
- (q) Unda kitenzi kutokana na kivumishi jasiri. (alama 1)
- (r) Andika maana ya nahau: kunjua jamvi (alama 1)

ISIMU JAMII

- (a) Eleza hali ya lugha ya Kiswahili nchini Kenya baada ya uhuru (alama.10)

KARATASI 3

SEHEMU A: RIWAYA (CHOZI LA HERI)

Jibu swali la 1 au 2

1. "Kumbe hata mja akafanikiwa vipi kielimu na kitaaluma, maisha yake huwa ombwe bila mwana, awe wa kuzaa au wa kulea?"
- (a) Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)
- (b) Taja tamathali moja iliotumika katika dondoo (alama 1)
- (c) Onyesha ukweli wa kauli hii ukirejelea wahusika wowote **watano** riwayani (alama 5)
- (d) Fafanua umuhimu wa elimu katika jamii ukirejelea riwaya nzima. (alama 10)
2. "Una bahati kupata mfadhili, mimi mzazi wangu wa pekee ni mama ambaye ni muuza samaki na baada ya ule mzozo... biashara imepigwa na mawimbi makali."
- (a) Eleza muktadha wa dondoo (alama 4)
- (b) Jadili jinsi mwandishi alivyoshughulikia maudhui ya ufadhili. (alama 6)
- (c) Ukirejelea hadithi zozote tano riwayani, onyesha jinsi mwandishi alivyotumia mbinu ya hadithi ndani ya hadithi kujenga maudhui.(alama 10)

SEHEMU YA B - FASIHI SIMULIZI

3. Niaje wazungu wanaweza kutunza vitu vikajaa kwenye friji. Yani nimeweka soda mbili tu kwenye friji lakini haitulii hadi nizinywe. Niko sebuleni nazunguka tu. Najaribu kuwaza vitu vingine lakini wapi akili inaniambia "My friend kunywa soda".
- (a) Taja na ueleze maana ya kipera hiki (alama 4)

- (b) Utanzu wa kipera hiki huweza kuchukua nafasi muhimu katika fasihi simulizi.
Thibitisha kwa hoja zozote sita. **(alama 6)**
- (c) Ufanisi wa uwasilishaji wa utanzu huu unategemea fanani. Tetea kauli hii.
(alama 4)
- (d) Ni changamoto gani zinaweza kumkabili mwanafasihi nyanjani? **(alama 4)**
- (e) Dokeza umuhimu wa kukusanya data nyanjani. **(alama 4)**

SEHEMU YA C - TAMTHILIA: KIGOGO na *Pauline Kea*

4. “Udongo tungeliuwahi uli mbichi. Limekuwa donda ndugu sasa. Waliota ikakita na wakamea hata pembe.”
- (a) Eleza muktadha wa dondoo hili. **(alama 4)**
- (b) Taja na kueleza tamathali moja ya usemi inayojitokeza kwenye dondoo hili.
(alama 2)
- (c) Eleza sifa zozote nne za msemaji wa kauli hii. **(alama 4)**
- (d) Dondoo hili linadhihirisha jinsi baadhi ya Wanasagamoyo walivyoshiriki kuivunja jumuiya yao. Fafanua. **(alama 10)**
5. “Wananchi katika mataifa ya Afrika wanakumbwa na tatizo la uongozi mbaya.”
Thibitisha ukweli wa kauli hii kwa mujibu wa Tamthilia . **(alama 20)**

SEHEMU YA D HADITHI FUPI YA TUMBO LISILOSHIBA (Swali la 6)

Robert Oduori: Kidege

6. (a) Changanua mtindo katika dondoo lifuatalo: **alama 12**

“ Ndege akaamua kuwafunganisha ndoa. Ndiyo, ndoa hufunganishwa mbinguni. Kama mbingu ni huko juu, basi ndipo alipotua huyo Chiriku – ndege mdogo mwenye rangi ya kupendeza na mwenye nyimbo za peponi. Ukimlinganisha na tai, basi yeye ni kidege tu chenye madaraka madogo ya kuwafunganisha ndoa Joy na Achesa huko mbinguni juu ya mtu kulikutua. Kwa makini alidondosha kitone cha majimaji. Kikalenga kwenye pua, chwa! Achesa na Joy walishtuka. Wakatazama juu. Ndege akaruka. Mose alicheka sana pale alipokuwa. Waliokuwa wakilishana huba walitazamana. Wakabaki wanachekana, ama wanachekacheka ovyo tu.

Wengi kamka hao walizoea bustani hii. Walizuru hasa baada ya shughuli nyingi za mchana kutwa. Shughuli za kujenga na kubomoa. Kubomoa , hili hawalipendi baadhi ya

binadamu ingawa wengine wanalipenda sana. Hata yule anayejua kwamba anabomoa atasema anajenga. Mimi nikubali hivyo. Au wewe waonaje?

Ali Mwalimu Rashid: Mkubwa

(b) "... Basi niache nitafute pesa. Muhimu mniunge mkono..."

Fafanua athari ya vitendo vya mzungumzaji wa maneno haya katika jamii (alama 8)

SEHEMU D:USHAIRI

Jibu swali 7 au 8

7.Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.

Hizi bombo mwaanika, wa ndizini nashtuka,
 Peupe mwazianika, kwenye jua kukauka,
 Zingine zimeraruka, aibu zinatufika,
 Anikeni kwa kuficha, za ndani mkisafisha.

Nako kule kwenye bafu, mwaziweka hizo chafu,
 Hilo nalo nakashifu, mkitoa nitasifu,
 Kuziweka maji chafu, hilo ndilo ninahofu,
 Anikeni kwa kuficha, za ndani mkisafisha.

Kwenye meza wazileta, wana wenu wakipata,
 Wageni wakijateta, aibu haitatupata?
 Muondoeni utata, hizo zenu twazipata,
 Anikeni kwa kuficha, za ndani mkisafisha.

Kwa heshima tudumuni, tufaapo za mwilini,
 Tamaduni jifunzeni, msiige uzunguni,
 Za bafuni zi jikoni, zi watoto makononi,
 Anikeni kwa kuficha, za ndani mkisafisha.

Wino wangu kibindoni, nitatua tamatini,
 Za ndani ziwe za ndani,msonyeshe hadharani,
 Za bafuni si jikono, msiweke kabatini,

Anikeni kwa kuficha, za ndani mkisafisha.

MASWALI

- a) Pendekeza kichwa mwafaka katika shairi hili. (alama 1)
- b) Eleza toni ya shairi hili. (alama 1)
- c) Tambua nafsineri katika shairi. (alama 1)
- d) Jadili matumizi ya mitindo ifuatayo ya lugha katika shairi hili.
  - i. Kinaya (alama 2)
  - ii. Usambamba (alama 2)
  - iii. Balagha (alama 1)
- e) Onyesha kuwepo kwa uhuru ufuatao katika shairi. (alama 3)
  - i. Tabdila
  - ii. Kubananga sarufi
  - iii. Inkisari
- f) Andika ubeti wa mwisho kwa lugha mjazo. (alama 4)
- g) Eleza muundo wa shairi hili. (alama 5)

8. YALIMWAGIKA

Lilianza kama wazo, nikawaza,

Niwe na watoto,

Si vikwazo, ghafla mama yao akapatikana,

Kwa rutuba yake,

Akavimba

Kumbe ni mapacha,

furaha!

Majina walishapewa,

Imani kudumu, watazaliwa,

Tungo wakatungiwa,

Amani na Imani,

Baba yao ni malenga

Anatayeita maneno.

Maneno yanaitika.

Nikasubiri.

Wazazi walitamani kupakata,
 Amani na Imani
 Iwe yao burudani, siyo kama zamani
 Wachezee zuliani.
 Baba niwaweke kifuani
 Na migongoni bila susu, kwa mama yao
 Si mtoto hutizama kisogo cha ninake?
 Tukangoja!
 Furaha kote nyumbani iliwatanda,
 Kuyaona makinda yao, kwa kitanda,
 Wadondokwe udende, wawapende!
 Mama anyonyeshe, kiwatazama machoni,
 Kuwagusa mashavuni, waliapo.
 Watulie Amani na Imani.

Ukutani ni kiwimbo, baba alishawatungia,
 Kushotoni ni wa kike, kuumeni kijanadume
 Watulie, Baba yao aliwazia
 Wazo likaanza kupokwa.
 Hospitali wakiwasili.

Wiki zikajenga miezi
 Tamati ikajongea
 Kawanunulia mavazi
 Walifaa kuvaa
 Hawakuvaa!
 Vijulanga miezi saba, pukachaka!
 Kifo ni mwewe, kikaninyakulia.
 Amani na Imani.
 Tunalia!
 Pema peponi wanetu!

MASWALI

- a) Eleza jinsi usimulizi ulivyotumika kwenye shairi. (alama 1)
- b) Eleza sifa tatu zinazoafiki shairi hili kuwa huru. (alama 3)
- c) Shairi hili ni la tanzia. Thibitisha. (alama 1)
- d) Tambua mandhari ta tanzia. (alama 1)
- e) Tambua nafsineni kwenye ubeti wa kwanza. (alama 1)
- f) Eleza toni ya shairi. (alama 2)
- g) Onyesha mifano miwili ya matumizi ya sadfa katika shairi. (alama 3)
- h) Andika ubeti wa mwisho kwa lugha tutumbi. (alama 4)
- i) Eleza maana ya msamiati huu kulingana na shairi. (alama 4)
  - i. Vijulanga
  - ii. Susu
  - iii. Akavimba
  - iv ..Kiwimbo

KCSE REPLICA 2

KARATASI 1

1. Lazima

Wewe ni Mwenyekiti wa Tume ya kupigana na ufisadi nchini. Umealikwa kuhutubia magavana kuhusu athari za ufisadi huku ukipendekeza hatua za kukabiliana na jinamizi hili. Andika hotuba utakayoiwasilisha.

2. Mitandao ya kijamii ina madhara mengi kuliko faida. Jadili.

3. Andika kisa kitakachodhihirisha maana ya methali: Achezeaye tope humrukia.

4. Andika insha itakayoanza kwa maneno yafuatayo:

Mara nilisikia ukemi mkali kutoka nje. Majibwa yalibweka kwa mfululizo kana kwamba yanasemezana...

KARATASI 2

1.UFAHAMU (alama 15)

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali

Wengi huchukua kutembea safari ndefu kwa kuogopa kuchoka. Si ajabu kwamba njia za uchukuzi za kisasa kama vile boda boda zimekuwa maarufu sana hata kwa wanaofanya safari fupi.

Lakini wataalamu wa afya wanasema kuwa kwa kuepuka matembezi unajikosesha fursa ya kuimarisha uwezo wa ubongo wako kukumbuka mambo.

Utafiti uliohusisha washiriki 120 ulithibitisha kuwa matembezi ya dakika arobaini pekee kwa siku yanatosha kuongeza uwezo wa kuhifadhi kumbukumbu akilini, hata mtu anapozeeka.

Matembezi yaliongeza ukubwa wa eneo la ubongo ambalo huhusika katika uhifadhi wa habari na kumbukumbu katika ubongo miongoni mwa walioshiriki.

Utafiti huo uliofanywa kwa muda wa mwaka mmoja na matokeo yake kuchapishwa katika jarida moja la kisayansi yalionyesha kuwa mazoezi hayo yanaweza kukinga hata dhidi ya ugonjwa wa kusahau mambo maarufu kama 'dementia.'

Watafiti waliwagawanya washindi katika makundi mawili. Waliokuwa kwenye kundi moja walitakiwa wawe wakitembea kwa muda wa dakika arobaini uwanjani mara tatu kwa wiki nao wengine walitarajiwa kufanya mazoezi ya kawaida tu, yasiyo makali ambayo yangechukua muda mfupi mfupi kama wa dakika tano au kumi tu.

Uchunguzi wa ubongo wao na matokeo ya mitihani ya uwezo wa kukumbuka ilifanywa mwanzoni katikati na mwishoni mwa utafiti. Utafiti ulionyesha kuwa ukubwa wa eneo la ubongo linalotumika katika kukumbuka uliongezeka kwa asilimia mbili miongoni mwa watu waliozoea kufanya matembezi ya masafa marefu. Eneo hilo la ubongo lilipungua kwa asilimia 1.4 katika wale waliofanya matembezi ya wastani, upungufu sawa na ule unaoshuhudiwa katika hali ya kawaida ya kuzeeka.

Makundi yote mawili yaliandikisha kuimarika katika mitihani ya uwezo wa kukumbuka, urefu wa kipindi cha mazoezi katika kundi lililofanya matembezi lilihusishwa na ongezeko la ukubwa wa sehemu hiyo ya ubongo.

Ingawa mtu hawezi kuzuia kupungua kwa sehemu ya ubongo ijulikanayo kitaaluma kama 'hippocampus,' kadiri mtu anavyozeeka. Utafiti ulidhihirisha kuwa mazoezi ya muda mrefu yanaweza kuongeza ukubwa wake. Mazoezi ya wastani yanaimarisha ubongo na kukinga mtu dhidi ya udhaifu wa ubongo unaotokana na kuzeeka. Huu ni ushahidi mwingine unaonyesha kwamba mazoezi ya mara kwa mara na lishe bora hupunguza hatari ya maambukizi, uwezo wa kupoteza fikira na kumbukumbu uzeeni. Aidha, huimarisha uzingativu na umakinifu wa wahusika. Ni kwa mujibu wa matokeo ya tafiti kama hizi, waelekezi wenye ufahamu wanaoshughulikia vijana huhimiza vijana kukimbia au kutembea kwa kasi kutoka eneo moja au lingine wawapo shuleni. 'Movement by Running' haiwi dhulma inayotendwa kinyume cha haki za vijana, bali inakusudiwa kuwafaidi wote.

- (a) Eleza dhana ya wengi kuhusu matembezi (alama 1)
- (b) Ni thibitisho gani linaloonyesha kwamba matembezi hayathaminiwi?
(alama 2)
- (c) 'Wasiotembea hujidhuru.' Fafanua. (alama 2)
- (d) Taja kiini cha ukosefu wa kumbukumbu ubongoni. (alama 1)
- (e) Mazoezi huwa na mchango upi katika maisha ya binadamu. (alama 3)
- (f) Eleza matokeo ya utafiti kwa makundi yote mawili. (alama 4)
- (g) Maneno haya yametumiwa kuleta maana gani kwenye kifungu? (alama 2)
- (i) Utafiti
- (ii) Yaliandikisha

2.UFUPISHO (alama 15)

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali.

Ukitaka kufaulu maishani lazima ujue kuwa una kazi kubwa sana inayokungoja. Baada ya kuikabili vilivyo kazi hiyo kwa kutumia Nyanja mbalimbali utayaimarisha maisha yako. Karibu kila mtu aliyestawi amepitia katika vikwazo vingi tena vya kutatiza kuliko vikwazo wanavyovipata vijana wa kisasa. Vijana wote wanatakiwa sasa wasugue bongo zao sawasawa watende mambo mengi mazuri kuliko yale wanayoyaona. Wasitosheke na yale yaliyotendwa na wazee wao. Kila kijana iwapo atakuwa na moyo kama huo nchi zote zitaendelea kwa kasi.

Kwa kujisaidia katika kujiendeleza, yafuatayo yanafaa kuzingatiwa. Vijana wanatakiwa wawe watoto wenye kuelewana na wazazi wao ambao watawaelekeza vyema kitabia na wakiwa ni wazazi waelewa, watawapa watoto wao maelekezo na

radhi ambavyo ni bora kuliko mali. Watoto wenyewe wajue wanataka nini, wawe na malengo katika maisha yao na wakazanie kupata kile wanachokitaka bila kukata tamaa, watie bidii katika kila wanalolifanya, wapende kusoma bila kulazimishwa kwani kusoma kwa kulazimishwa hakumpi mja amani. Kutaka kushurutishwa ili usome ni sawa na ng'ombe apelekwaye mtoni kunywa maji naye akifika mtoni akatae kuyanywa. Mtoto mwenyewe anatakiwa ajitafutie na ajue kuwa hasara ni yake asipofanya bidii na ajiamshe kifikiria. Mtoto huyu asiridhishwe na kupokea vitu vidogo vidogo, kamwe asiwe mwenye tamaa wala kutazamia kupewa zawadi kama peremende na hela kila saa. Lazima ajue kuwa kupewa au kutopewa ni mamoya. Aelege hali yao, wazazi wakiwa na kitu cha kumpa aone kwamba ni sawa! wakiwa hawana pia aone kuwa ni sawa. Mtoto anatikiwa kuwa muelewa. Anatakiwa awe na ile fikira ya kujitafutia. Hata kama anatoka katika aila yenye utajiri azoe kutafuta ili ikiwezekana atajirike hata zaidi. Asitegemee cha ndugu kwani huenda akafa akiwa maskini. Kidogo chako ulichokitolea jasho ni bora kuliko kikubwa cha mwenzio.

Vijana wanatakiwa kuwa na nidhamu ya kiwango cha juu popote walipo. Wawe ni watu wenye kujiamini. Wasikate tamaa eti kwa ajili masomo ni magumu bali wakazane kutafuta jinsi ya kuyarahisisha ili kuyaelewa, hatimaye, watayamudu na wafanikiwe maishani. Yafaa vijana waelewa kuwa hakuna kizuri kinachopatikana kwa urahisi, daima dawamu wakumbushwe kuwa 'Mtaka cha mvunguni sharti ainame'. Lazima wadhurike wakitaka kufanikiwa. Aidha wakumbushwe umuhimu wa kuwaheshimu watu na wakati. Wasiwadharau walimu au wenzao, wasipoteze wakati wao kusengenywa. Wawapuuze wanaowanyanyasa, wasizingatie hata neno moja la kuwaudhi wanaloambiwa na watoto waovu. Vijana wawe tayari kukosolewa na kuomba msamaha wa makosa yao. Wanapaswa wawe ni watu wanaowaelewa wenzao na kuchukuliana vyema nao, wawathamini wengine kwa vile walivyo. Wasithamini vitu vya anasa kupita inavyostahili; kama maisha ya starehe au mavazi ya kitajiri. Watoto wengi wasio na chochote wanaopuuza mambo ya anasa ndio wanaofaulu pakubwa katika maisha. Wenye tamaa hawafaulu kwani huishia kuwa wezi kwa kuwa na hamu ya kujipatia vya ubwete, mwisho wakajipata gerezani.

Maswali

a) Fupisha aya ya kwanza kwa maneno 40-45.

(alama 5)

(b) Bila kupotosha ujumbe uliokusudiwa na mwandishi, fupisha aya mbili za mwisho. (maneno 45 - 50)

(alama 10)

MATUMIZI YA LUGHA (alama 40)

(a) Andika sentensi mbili kuonyesha matumizi tofauti ya kihisishi. (alama 2)

(i).....
 .....

(ii).....
 .....

(b) Linganisha sifa za sauti hizi :

(alama 2)

(i) /e/ na /o/
 .....
 .....

(ii) /p/ na /k/
 .....
 .....

(iii) /m / na /gh/
 .....
 .....

(iv) /s/ na /r/

(c) Weka shadda katika neno **walakini** na ubainishe maana mbili tofauti.

(alama 2)

(i)

(ii)

(d) Ainisha mofimu katika neno **mliowafurahisha**.

(alama 2)

(e) Andika sentensi zifuatazo upya kulingana na maagizo.

(alama 3)

(i) Mwanafunzi **anayejikakamua** huwaacha wazaziwe **wakitumaini**.
 Badilisha maneno yaliyokolezwa kuwa nomino dhahania.

(ii) Watumbuizaji wengi waliipamba sherehe siku hiyo.
 Anza kwa 'Sherehe'

(f) Andika sentensi ukitumia nomino hizi na visistizi ulivyoelekezwa.

(alama 2)

(i) Sukari (karibu)

(ii) chandarua (wastani)

(g) Unganisha sentensi hizi kuunda moja ya masharti.

(alama 1) Mkulima amepanda mbegu ifaayo.Mkulima atavuna mazao mengi.

(h) Andika sentensi ifuatayo katika umoja.

(alama 2)

Marubani waliyakwepa mawingu yale vyombo vikapaa angani.

- (i) Tunga sentensi yenye muundo ufuatao. (alama 2)
nomino, kishazi tegemezi, kielezi cha wakati, kitenzi, nomino, kivumishi
- (j) Andika sentensi ifuatayo katika wakati ujao hali ya kuendelea. (alama 1)
Watahiniwa wengi wanautazamia mtihani kwa hamu kubwa.
- (k) Unganisha kuwa sentensi moja kwa kutumia neno 'lau' (alama 1)
Askari wamekuja kwa ajili ya Mashaka.
Askari wangempata Mashaka wangemkamata.
- (l) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya wastani. (alama 2)
Buzi lake limekata jikamba likaingia jishambani na kula maboga.
- (m) Bainisha kiima, kipozi kitondo na ala katika utungo huu. (alama 2)
Babu alinyweshwa uji na Andai kwa kikombe.
- (n) Bainisha vishazi katika sentensi hii. (alama 2)
Mwanariadha aliyeanguka akikaribia utepe alituzwa.
- (p) Tunga sentensi yenye muundo huu :S -KN(N+V)+KT(T+KN(N+V))+E (alama 2)
- (r) Andika maana mbili zinazojitokeza katika sentensi hii. (alama 2)
Salire alimkimbilia Roda.
- (s) Akifisha. (alama 2)
mwalimu mkuu aliuliza anita umechelewa kwa nini
- (t) Kanusha. (alama 2)
Aliwahutubia wanafunzi, na walimu.
- (u) Tunga sentensi **moja** kubainisha maana **mbili** za neno : kanda (alama 2)
- (v) Bainisha chagizo na kijalizo katika sentensi hii. (alama 2)
Umma ulimpokea Bi.Vitendo, mtetezi wa haki za raia, kwa furaha.
- (w) Eleza jinsi kiambishi **ji** kilivyotumiwa katika sentensi hii. (alama 2)
Jina la jitu linalohusishwa na ukataji wa miti katika msitu huo halitajwi.

4.ISIMUJAMII (alama 10)

Umepewa nafasi kuwahutubia washika dau kuhusu jinsi ya kuthibiti ongezeko la vijana wanaofikishwa mahakamani kwa sababu anuai.

- (a) Bainisha sajili utakayotumia. (alama 1)
- (b) Andika huku ukifafanua vipengele vinne vya kimtindo vitakavyothibiti uteuzi wa lugha katika sajili hii. (alama 4)
- (c) Fafanua majukumu matano yaliyokabidhiwa Kamati ya Inter-Territorial Language Committee iliyotarajiwa kusanifisha Kiswahili. (alama 5)

KARATASI 3**SEHEMU A: FASIHI SIMULIZI.****1. LAZIMA.**

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Hawa wanifuatao wananicha,
kwa ukoo wangu mtukufu
kawa jadi yenye majagina
wa mioyo na vitendo
wananicha,

Kwa kuwa wa kwanza kijijini
kuvishwa taji
kwa mabuku kubukua
kwa kuwa jogoo wa kwanza
kuwika kwenye anga za ilimu
idhini nikakabidhiwa,
ya tafiti kuendeleza
mamlaka nikapewa
ya kuwaza kwa niaba ya jamii.

Hawa wanifuatao wananicha
kwa kuweza
kuvyaza mikakati
ya kukabiliana na ulitima walonipagaza
kwa ndoto zangu za ujana kuzima.

MASWALI.

- a) Tambua kipera hiki cha fasihi simulizi. (alama 1)
- b) Kwa kurejelea kifungu hiki taja sababu tatu kwa jibu lako. (alama 3)
- c) Bainisha vipengele viwili vya kimtindo katika kifungu hiki. (alama 2)
- d) Eleza sifa sita bainifu za kipera hiki. (alama 6)
- e) Kipera hiki kinaendelea kudidimia katika jamii yako. Eleza hoja nne utakazotumia kuishawishi jamii yako kukinga hali hii. (alama 4)
- f) Fafanua umuhimu wa kipera hiki katika jamii. (alama 4)

SEHEMU B : RIWAYA.**A. MATEI: CHOZI LA HERI**

Jibu swali la 2 au la 3.

2.a) “Maisha yangu yalianza kwenda tenge nilipojiunga na kidato cha pili. Unajua hali ya mtafaruku wa kihisia inayowapata vijana...”

- i) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
- ii) Bainisha kipengele kimoja cha kimtindo katika dondoo hili. (alama 2)
- iii) Fafanua umuhimu wa nafsini katika kuijenga riwaya hii. (alama 4)

- b) Kando na nafsineni. Eleza jinsi maisha yalivyowaendea tenge vijana wengine katika riwaya hii. (alama 10)
- 3.a) Changanua mtindo katika dondoo hili. (alama 10)
Maungo yake ambayo daima huwa mepesi yanahisika kuwa mazito kama nanga. Sauna anaingia jikoni na kujifunga kimori, tayari kuanza kuchoma mandazi. Mara moyo unaanza kumwenda mbio na vipapasio vya akili yake kusimama wima. Anajihisi kama anayetarajia kuanza kinyang'anyiro kikali cha upiganaji masumbwi. Kwa mbali anasikia mbisho hafifu langoni. Ghafla uso wake unakumbana ana kwa ana na polisi! Mara anasikia moyo wake ukimuambia, "Yako ya arubaini imefika,"
- b) Riwaya ya chozi la Heri inadhahirisha jinsi migogoro inavyojitokeza katika jamii. Thibitsha ukweli huu. (alama 10)

SEHEMU C: TAMTHILIA

P. KEA: KIGOGO.

JIBU SWALI LA 4 AU LA 5.

- 4.a) **"Ni kiwandani ninakofanyia kazi; Majoka and Majoka ...wamewaua..."**
- i) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
- ii) Bainisha vipengele vitatu vya kimtindo katika dondoo hili. (alama 3)
- iii) Fafanua sifa mbili za nafsinenewa katika dondoo hili. (alama 2)
- b) Eleza sababu tano za maandamano katika tamthilia ya Kigogo. (alama 5)
- c) Jadili umuhimu wa mandhari ya soko la chapakazi katika kuijenga tamthilia hii. (alama 6)
5. **Fafanua jinsi mwandishi alivyofaulu kutumia mbinu zifuatazo katika kuijenga tamthilia ya Kigogo.**
- i) Kinaya. (alama 12)
- ii) Jazanda (alama 8)

SEHEMU YA D: HADITHI FUPI

A.chokocho na D. Kayanda: Tumbo Lisiloshiba na Hadithi Nyingine.

Jibu swali la 6 au la 7

Salma Omar Hama: Shiobe inatumaliza'

6.a) Changanua mtindo katika dondoo hili. (alama 10)

Na sisi tunabaki kuwatazama na kusema; Hayatu! Na si kula tu. Kunywa na kunywa tena. Vyakula vyeupe vya rangi. Vitamu, vikali, vichachu. Baridi. Hayatu! lakini mpishi ni nani? Kwa kweli vimepikwaje? Kwa kuni? Makaa? Umeme? si vya kupikwa ni vya kurowekwa hadi vivunde, vioze na kunyunyizwa hata uvundo? Aah! wenye midomo washasema "Usimchunguze bata utashindwa kumla!.

- b) Viongozi ndio wa kulaumiwa katika matumizi mabaya ya mali ya umma. Fafanua kauli hii kwa kurejelea hadithi fupi ya "Shibe Inatumaliza." (alama 10)
7. Onyesha namna mwandishi alivyoshughulikia maudhui yaliyo kwenye mabano katika hadithi zifuatazo.
- i) Tulipokutana tena. (ukiukaji wa haki za watoto) (alama 14)
- ii) Mtihani wa maisha (Elimu). (alama 6)

SEHEMU E: USHAIRI.

8. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.

Ngakua na mto, ya kuonea
Ngalisana kito, cha kuchezea
Kilicho kizito, cha kuelea

Kikamuenea, akivae.

Makusudi yangu, Ngaliandaa
Ngafinyanga chungu, cha mduwaa
Ngatia vitangu, vinavyong'aa
Ili ziwe taa, kwa apikae.

Mkungu wa tano, wa mduwara
Ulo bora mno, kisha imara
Ulo na maono, kuwa ni dira
Kwenye barabara, itindiae

Ngaomba baraka, kwake Rabana
Punje za nafaka, kila aina
Chunguni kuweka, kwa kulingana
Hajaangu suna, yule alae.

Ngalifanya bidii, kwenda mwituni
Sio kutalii, kukata kuni
Ya miti mitii, huko jikoni
Isio na kani, ni iwakae.

Kwa yangu mabega, nikathubutu
Ngabeba mafiga, yalo matatu
Bila hata woga, kwenye misitu
Simba tembo chatu, sinitishie.

Miti yenye pindi, na jema umbo
Ngajenga ulindi, mwema wimbombo
Fundi aso fundi, penye kiwambo
Moyo wenye tambo, apekechae.

Singaajiri, ngachimba mimi
Kisima kizuri, cha chemichemi
Maji ya fahari, ya uzizimi
Jua la ukami, siyaishae

Tamati nafunga, kwa kuishia
Mato ndo malenga, kanikimbia
Nahofu kutunga, mabeti mia
Asije chukia, ayasomae.

MASWALI.

- Fafanua ujumbe wa shairi hili. (alama 2)
- Kwa kurejelea ubeti wa pili, eleza umuhimu wa aina mbili za uhuru wa kishairi alioutumia mshairi. (alama 4)
- Andika ubeti wa saba kwa lugha nathari. (alama 2)
- Fafanua muundo wa ubeti wa nane (alama 2)
- Bainisha mbinu mbili za kimtindo katika shairi hili. (alama 2)
- Eleza aina tatu za urudiaji zilizotumiwa katika shairi hili. (alama 3)
- Fafanua aina mbili za taswira zinazojitokeza katika shairi hili. (alama 2)
- Eleza toni ya shairi hili. (alama 1)
- Bainisha nafsini katika shairi hili. (alama 2)

KCSE REPLICA 3

KARATASI 1

1. Swali la lazima

Waziri wa elimu ameteua kamati ya kuchunguza sababu zinazopeleka shule mbalimbali kutomaliza silabasi kwa wakati ufaao na mapendekezo yake. Umeteuliwa kama katibu wa kamati hiyo. Andika ripoti kuhusu suala hilo

2. Usafiri wa bodaboda umeleta madhara mengi katika jamii kuliko faida. Jadili

3. Tunga kisa kitakachodhihirisha maana ya methali ifuatayo.

Kikulacho ki nguoni mwako.

4. Andika insha itakayomalizika kwa maneno:

.....*Aha! kumbe mwungwana akiuliwa nguo huchutama. Sitaisahau siku hiyo kwani sijawahi kufedheheka maishani kama nilivyoaibika siku hiyo.*

KARATASI 2

1. UFAHAMU

Soma taarifa ifuatayo kasha ujibu maswali yanayofuata

Tumeshuhudia baadhi ya ndugu wa familia moja wakiishi bila maelewano na wakati mwingine kukata kabisa kabisa mawasiliano. Hivi leo kuna familia ambazo haziwezi kuketi pamoja na kumaliza matatizo yao, na badala yake huchukua njia za vita ugomvi na hata pengine mauaji kama suluhisho la migogoro yao.

Kawaida maisha sio mstari mnyoofu. Kuna milima, mabonde, kona na hata mashimo. Ndiposa migogoro ni sehemu ya maisha yetu! Mara nyingi **haiepukiki**, isipokuwa kuipitia na kupata suluhisho. Ipo migogoro baina ya ndugu ambayo huleta kutoelewana, kukosesha amani na hata pengine kupoteza kabisa mahusiano. Ni wazi kuwa mahali popote wanapoishi watu au kufanya kazi pamoja, hapakosekani migogoro kwani hata vikombe vinapokuwa kabatini, havikosi kugongana.

Ukweli ni kwamba sote tunazaliwa na tabia tofauti, uwezo tofauti wa kuvumilia na hata kuamua kutenda. Katika mazingira yoyote ya kutoelewana, kiasi kikubwa cha busara, upendo, amani na imani huhitajika ili kuiondoa migogoro hiyo. Isipotafutiwa suluhisho ama utatuzi wake ukatendeka kwa jazba na chuki, migogoro ya ndugu katika familia hukua na kuzaa madhara makubwa.

Kuanzia utotoni au hadi uzimani, kunaweza kuwa na sababu nyingi ambazo huweza kupelekea kuleta tofauti baina ya ndugu. Kwa ujumla, ndugu ni watu unaowaamini, ambao hawatakupa kisogo. Walakini, hii sio wakati wote. Kwa bahati mbaya ukweli umetuonyesha kuwa kuna uhusiano wa kindugu ambao huisha vibaya. Sababu kubwa zikiwa ni mazingira ambayo ndugu wameishi ambayo wakati mwingine kuna upendeleo wa mzazi kwa mtoto au watoto fulani na kuwafanya wengine wahisi wivu, kutopendwa na kutengwa.

Zipo sababu za kiuchumi ambapo ndugu wengine katika familia wanafanikiwa zaidi kuliko wengine na kuwa na maisha bora zaidi kuliko wengine. Hali hii pia inaweza kuleta mfarakano kwa wale ambao hali zao ni tofauti na wengine, hasa iwapo hakukuwa na mazingira ya utangamano katika familia tangu awali.

Ndugu wa familia moja huzaliwa wakiwa na tabia tofauti. Kila mshiriki wa familia ana **haiba** na mtazamo wake tofauti katika masuala mbalimbali. Wengine hukasirika mara kwa mara, wengine ni wakimya sana, wapo walio wakorofi na wengine wanaopenda amani, hivyo jambo hili ni muhimu mno kulielewa mara inapotokea migogoro ili kutamua namna ya kupata suluhisho. Jambo la kusikitisha zaidi ni kwamba migogoro hii wakati mwingine hupelekea kuvuruga mwelekeo wa maisha ya watoto hasa wakati wa ukuaji, kwani kulingana na tofauti zao, wapo wale wanaoamua kuondoka nyumbani wakiwa bado na umri mdogo na kuhamia mitaani.

Pamoja na migogoro kuwepo katika familia zetu ni vyema wazazi ama walezi waelewe tofauti za kifamilia zinavyoweza kuchangia mfarakano baina ya ndugu wa familia moja. Kwamba mzazi ama mlezi anapompendelea mtoto mmoja na kutokuwa karibu na mwingine, anatengeneza mazingira ya tofauti baina ya watoto wake. Ni vyema kuweka uwiano sawa baina ya watoto na familia ili kuweza kupunguza tofauti zinazoweza kujitokeza.

Maswali

- a) Onyesha athari **tatu** za migogoro miongoni mwa ndugu katika familia. (alama3)
 .....
 .....
 ..
- b) Eleza mambo **matano** yanayochangia kuwepo kwa watoto wanaorandaranda mitaani kwa kurejelea kifungu. (alama5)
 .....
 .....
 .....
 ..
- c) Malezi yanachangia migogoro baina ya ndugu. Thibitisha kwa kurejelea kifungu. (alama1)
 .....
 ..
- d) Taja na ueleze mbinu **nne** za kintindo zilizotumika katika kifungu. (alama4)
 .....
 ..
- e) Andika visawe vya maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika kifungu. (alama2)
 i) haiepukiki -
 .....
 .
 ii) haiba –
 .....

2. UFUPISHO (ALAMA 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Serikali kupitia Wizara ya Elimu imetoa mwongozo wa karo ambao unastahili kuzingatiwa katika shule za upili kufuatia hatua ya shule mbalimbali kuongeza karo kwa viwango mbalimbali. Hatua hiyo inadhamiriwa kumkinga mzazi dhidi ya kunyanyaswa kifedha na walimu hasa ikizingatiwa kuwa gharama ya maisha imepanda mara dufu.

Hata hivyo, ingekuwa bora ikiwa serikali ingefanya maamuzi kwa ushirikiano na walimu wakuu maana kwa hakika suala la karo linahusu matumizi ya fedha ambayo pia huja na gharama zake. Gharama hii inatokana na ununuzi wa vitabu vya kiada na vya mazoezi, karatasi za uchapishaji mitihani, kwa kuwa wanafunzi sharti wasome na waandike.

Vilevile, gharama hii inatokana na ununuzi wa kemikali za kutumiwa katika maabara. Aidha kuna gharama ya kuendesha michezo na tamasha za muziki na drama. Wanafunzi wa shule za malazi hula na kulala na kwa sababu hiyo maamuzi ya kifedha lazima yafanywe.

Jambo ambalo linastahili kuangaliwa kwa makini ni viwango vya kupanda kwa gharama ya maisha. Lazima tujiulize gharama hiyo imepanda kwa kiasi gani na wapi? Kwa kweli

haiwezekani kununua kilo moja ya mahindi kwa bei hiyo hiyo Kitale, Mombasa na Turkana. Vile vile ni muhimu kujiuliza ikiwa shule husika ni ya mashambani au ya mjini? Kwa hivyo sharti la kifedha ni muhimu katika kuamua karo ya shule na maeneo mbalimbali nchini.

Pili, hebu tuangalie ikiwa shule inayohusika ni ya kiwango cha kaunti ndogo, kaunti au cha kitaifa. Hili ni muhimu kwa kuwa hali ya masomo katika shule hizo hutofautiana. Tofauti kuu hutokana na miundomisingi na programu za masomo zinazoendeshwa.

Kwa mfano, programu za kitahini, kompyuta na zinazohusu ziara huhitaji fedha nyingi. Shule ambayo ina masomo kama vile muziki, sanaa na sayansikimu sharti zitoze karo ya juu kwa kuwa masomo hayo huandamana na gharama ya kununua vyombo na vyakula?

Sasa mbona fedha za ziada? Wanaotetea kupunguzwa kwa karo wanapunguza mchango wa motisha katika ufanifu wa masomo. Ndio, baadhi ya shule hutoza karo ya juu ili kuwamotisha walimu kwa vyakula na kwa zawadi ili kuwastahi wanapopata matokeo mema. Hali hiyo huwafanya kujikakamua kazini na kutoa huduma ya hali ya juu.

Fedha za ziada vile vile, hutumiwa kuwaajiri walimu wa ziada ikizingatiwa kuwa serikali haijawaajiri walimu wa kutosha. Pia katika baadhi ya shule, wanafunzi huandaliwa vyakula spesheli tofauti na mseto wa maharagwe na mahindi almarufu _ ‘maram’ uliozoeleka katika shule nyingi. Ikumbukwe kuwa lishe bora ni mojawapo ya haki za kimsingi kwa watoto ambayo sharti iheshimiwe.

Kwa marefu na mafupi yake, serikali haipaswi kuweka viwango sawa vya karo kwa kila shule kwa maana hilo huenda likazua mgogoro wa kiutawala katika shule nyingi. Shinikizo za kupunguzwa kwa karo inayotozwa hasa katika shule za upili zinafaa kutetewa kimantiki wala si kihisia.

Mambo huenda yangekuwa tofauti ikiwa serikali ingewajibika kwa upande wake kwa kuwaajiri walimu wa kutosha, kuwaongeza walimu mshahara na kuwatambua kwa zawadi wanapofanya kazi nzuri na kuwapandisha vyeo. Hata hivyo, mgala muue na haki umpe; hatua kali zinapaswa kuchukuliwa dhidi ya walimu wanaowatoza wazazi karo ya juu kupindukia ili kuendeleza maslahi yao ya kibinafsi.

Naamini kuwa hatua ya Waziri wa Elimu kukutana na washikadau katika sekta ya elimu kuhusu karo na uteuzi wa wanafunzi wa kujiunga na shule za upili ni ya busara na inafaa kutoa mwelekeo mzuri kuhusu masuala tata yaliyopo kwa sasa.

Maswali

(a) Kwa maneno 65 – 70, eleza mambo muhimu yanayostahili kuzingatiwa katika kutathmini viwango vya karo katika shule za upili nchini Kenya. (alama 8, 1 ya mtiririko)

(b) Fupisha aya tatu za mwisho.(maneno 40 – 45) (alama 7, 1 ya mtiririko)

3. MATUMIZI YA LUGHA. (ALAMA 40)

a) Andika neno lenye kikwamizo sighthuna cha ufizi, irabu ya mbele wastani, nazali ya midomo na irabu ya chini kati. (alama2)

.....
 .....
 .....

b) Eleza muundo wa silabi katika neno mbilikimo. (alama2)

.....
 .....

.....
 ..
 c) Tambua hali katika sentensi ifuatayo.
 Vyungu vya aina hii vyafinyangwa na huyu. (alama1)

.....
 d) Tunga sentensi zifuatazo. (alama2)

i) Arifu

.....
 ii) Rai.

.....
 e) Tunga sentensi moja yenye kiwakilishi cha A-unganifu, kitenzi kishirikishi kipungufu na kijalizo. (alama2)

f) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya udogo. (alama2)

Mbuzi wake amekata kamba akaingia shambani na kula mahindi.

g) Andika katika usemi wa taarifa (alama2)

“Wanasiasa hawa wenu wakipigana hivi wataharibu nchi” Rais alisema

h) Changanua sentensi kwa jedwali. (alama4)

Jirani aliyenisaidia juzi ataondoka mwakani.

i) Onyesha yambwa katika sentensi ifuatayo.

(alama 3)

Alawi alifumiwa mkeka mzuri na shangaziye kwa miyaa.

j) Eleza tofauti ya kisarufi ya maneno yaliyopigiwa mstari. (alama 2)

i) Duka la mwalimu limechomeka.

ii) Duka la mwalimu limechomeka,

k) Tunga sentensi kuonyesha wakati ujao ,hali ya mazoea. (alama 2)

l) Tumia neno pongezi katika sentensi kama (alama 2)

i) Nomino

ii) Kihishi

m) Eleza matumizi ya „na” katika sentensi ifuatayo. (alama 3)

Ridhaa na Mwangeka walikuwa wameketi karibu na jumba la kifahari walipoitwa na Apondi.

n) Andika sentensi zifuatazo upya kulingana na maagizo.

i) Mwana mwadilifu huwaletea wazaziwe fahari.

(Badilisha neno lilopigiwa mstari kuwa nomino.)

ii) Nyota wengi waliipamba anga usiku huo.

(Tumia nomino ya jamii badala ya maneno yaliyopigiwa mstari.)

iii) Makokha ni mkakamavu. Onyango ni mkakamavu pia.

(Unganisha iwe sentensi moja yenye kihusishi cha kulinganisha.)

iv) ‘Kibali, nionyeshe ulipoandika zoezi hilo.’ Mwalimu alisema.

(Tumia kiwakilishi nafsi badala ya nomino pekee.)

o) KSwA kutunga sentensi, onyesha ngeli mbili za neno ‘**upwa**’ (alama 2)

p) Andika maana mbili zinazojitokeza katika sentensi hii. (alama 2)

Selume alimsimulia Ridhaa kisa chake.

(q) Tunga sentensi **moja** kubainisha maana **mbili** za neno : (alama 2)

kina

(r) Rubani ni kwa ndege,.....ni kwa meli na .....ni kwa matwana. (alama 2)

4. ISIMU JAMII

(ALAMA 10)

Wewe ni mtaalamu wa maswala ya usalama. Umepewa fursa kuhutubia warsha inayojumuisha maafisa wa usalama kutoka katika vikosi mbalimbali kuhusu jukumu lao katika kudumisha usalama,amani na maridhiano nchini.

- a) (a) Taja sajili ambayo utatumia kisha ueleze sababu ya jibu lako. (alama2)
- b) (b) Andika huku ukifafanua vipengele vinane vya kimtindo utakavyotumia kufanikisha mazungumzo yako. (alama 8)

KARATASI 3

**1. SEHEMU YA A: USHAIRI
(SWALI LA LAZIMA)**

Soma shairi hili kisha ujibu maswali yafuatayo.

Nikumbuke mwanangu,
Kila asubuhi unapoamka
Kwenda kazini,
Unapochukua sabuni ya kunukia,
Na dodoki jororo.

Na kopo la koligeti,
Kwenda kukoga hamumuni,
Penye maji ya bomba,
Yaliyochujwa na kutakaswa,
Mororo...

Kumbuka nyakati zile,
Za staffahi ya sima na mtama,
Ndizi na nagwa,
Kwa mchicha na kisamvu,
Na ulipokwenda choo,
Ulilia kwa uchungu

Nikumbuke,
Unapotoka nyumbani asubuhi maridadi,
Katika suti ya moto,
Miwani ya pembe,
Viatu vya Parisi,
Saa ya dhahabu,
Unapong'oka kwenda kazini,
Katika Volvo,
Katika njia iliyosakafiwa

Kumbuka,
Nyakati zile,
Mimi na mamako,
Tulinyojidamka,
Mara tu kwale wa kwanza,
Alipoanza kukoroma,
Jogoo wa kwanza hajawika,
Mimi nikachukua mundu na panga,
Mamako jembe na shoka,

Tukaelekea porini,
Kufyeka na kuchimbua

Nahubaki wajiandaa kwenda shule...
Nikumbuke,
Saa za jioni,
Unapovalia kitanashati.

Maswali

- (a)Thibitisha kuwa utungo huu ni shairi (alama 2)
 (b)Fafanua toni ya utungo huu. (alama 1)
 (c)Huku ukitoa mifano,linganua kati ya mistari toshelezi na mistari mishata. (alama 4)
 (d) Eleza maudhui yoyote matatu yanayojitokeza kwenye shairi. (alama 3)
 e) Kwa kutoa mifano tambua aina nne za taswira. (alama 4)
 (f)Eleza mbinu za kimtindo zilizotumika katika shairi hili kando na taswira. (alama 4)
 g)Tambua nafsi neni katika shairi hili na udhibitishhe. (alama 2)

SEHEMU B: RIWAYA

Assumpta K. Matei - CHOZI LA HERI

Jibu swali la 2 au 3

2. “Sijui kama kijana umesoma ile nadharia ya “deconstruction”. Ni muhimu pia ujue kwamba , ikiwa unataka kujiokoa au kuzoea hali mbaya inayokukabili, ni muhimu kujiingiza katika hali yenyewe, ukaikabili vilivyo ili uache kuiogopa , au iache kukuathiri vibaya.”

- a) Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)
 b) Tambua mbinu ya lugha iliyotumika kwenye dondoo. (alama 1)
 c) Eleza sifa **nne** za msemewa wa dondoo hili. (alama 4)
 d) Kwa kutolea mifano mwafaka riwayani, jadili nadharia ya ‘Deconstruction’ (alama 11)

au

3. Tathmini umuhimu wa usimulizi wa Pete katika kuijenga Riwaya Chozi la Heri. (alama 20)

SEHEMU YA C : TAMTHILIA

P. Kea - KIGOGO

Jibu swali la 4 au 5

4. Huku ukitoa mifano mwafaka, fafanua mbinu zinazotumiwa na utawala wa Majoka kuendeleza udhalimu katika jimbo la Sagamoyo. (alama 20)

au

5. “... binadamu ni mavumbi na mavumbini aatarejea kwa maana, kwa tamaa mtu amependa kula kuku huku nduguze wakila kama kuku. Na katika uchu huo huo amependa kukifikia kilele cha ufanisi kwa kukanyaga migongo ya wenziwe. Hatajali kufanya ujahili uwao ule, hata kupora wafu, almradi tu aweze kulifikia dhamirio lake.”

- a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
 b) Eleza aina mbili za taswira zinazojitokeza katika dondoo. (alama 4)
 c) Tambua mbinu nyingine mbili za kimtindo katika dondoo hili. (alama 2)
 d) Eleza umuhimu wa mandhari ya dondoo hili. (alama 10)

SEHEMU YA D: HADITHI FUPI-TUMBO LISILOSHIBA NA HADITHI NYINGINE

6. "Kwanza nilimwogopa sana...kwa sababu kila siku alinitishia..."

- (a)Fafanua muktadha wa dondoo. (alama 4)
 (b)Eleza sifa zozote nne za msemaji. (alama 4)
 (c)Ni sababu zipi zilichangia msemaji kujikuta katika mikono ya mrejelewa? (alama 4)
 (d)Jadili masaibu wanayopitia watoto huku ukirejelea hadithi hii (alama 8)

au

S. Omar: *Shibe Inatumaliza*

- 7 a).Jadili matumizi ya kinaya katika hadithi ya " Shibe inatumaliza" (alama 10)

(b)"Tunakula tu. Vyetu na vya wenzetu... Na watakozaliwa miaka hamsini ijayo."
 Thibitisha ukweli wa kauli iliyopigiwa mstari kwa kutoa hoja kumi. (alama 10)

SEHEMU YA E: FASIHI SIMULIZI

8. Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Malaika nakupenda Malaika
 Malaika nakupenda Malaika
 Nami nifanyeje?
 Kijana mwenzio
 Nashindwa na mali sina we!
 Ningekuoa Malaika

Pesa zasumbua moyo wangu
 Pesa zasumbua moyo wangu
 Nami nifanyeje?
 Kijana mwenzio
 Nashindwa na mali sina wee
 Ningekuoa Malaika

Maswali:

- a)Tambua utungo huu. (alama 1)
 b)Thibitisha jibu la (a). (alama 2)
 c)Tambua nafsini katika utungo huu. (alama 1)
 d)Eleza toni inayojitokeza katika utungo huu. (alama 2)
 e)Umealikwa kuwasilisha utungo huu mbele ya wanafunzi wa shule yako.Taja mambo sita utakayozingatia ili kufanikisha uwasilishaji huu. (alama 6)
 f)Tambua na uthibitishie shughuli mbili za kijamii zinazojitokeza katika utungo.(alama 2)
 g)Taja mbinu **mbili** za kimtindo zilizotumika katika utungo. (alama 2)
 h)Eleza dhima ya utungo wa aina hii katika jamii. (alama 4)

KCSE REPLICA 4

KARATASI 1

1. Ukiwa waziri wa Elimu nchini, umealikwa kuwazungumzia wanafunzi wa Kidato cha nne katika shule ya Ufanisi. Andika tawasifu utakayowasilisha.
2. Wananchi ndio wakulaumiwa kutokana na kuzorota kwa usalama nchini Kenya. Jadili
3. Andika insha itakayoafikiana na methali
Baniani mbaya kiatu chake dawa
4. Tunga kisa kinachomalizia maneno yafuatayo:
.....Nilijitolea kafara na msaada wangu ukazaa natija kwa wengi.

KARATASI 2

KARATASI 3

SEHEMU A : TAMTHILIA

Pauline Kea : Kigogo

1. LAZIMA

- a) Changanua mtindo katika dondoo hili. (alama 5)
Yaani kusema kwamba mapenzi hayatiwi nyunguni na kutokoswa kama mahindi na maharagwe ni tusi tena? Ana nini kwani ambacho sina? Jamani mimi wa kulinganishwa na Samson Myahudi ama shujaa Lyongo wa waswahili. Nafikiri alikuzungusha ndonga. Mwambie uume si kuvaa suruali tu, hata wanawake wanazivaa.
- b) ... hata wanawake wanazivaa. usemi huu unaafiki wahusika katika tamthilia, Jadili. (alama 5)
- c) Msemaji wa maneno haya ni kigogo. Thibitisha (alama 10)

SEHEMU B : RIWAYA, A. Matei : Chozi la Heri

Jibu swali la 2 au la 3.

2. a) ..... swala la usalama haliwezi tena kupuuzwa. Usalama ni mmojawapo ya mahitaji ya kibinadamu. Thibitisha ukweli wa kauli hii. (alama 10)
- b) Fafanua umuhimu wa mzungumzaji katika kujenga ploti. (alama 10)
3. 'Mimi sitakufa maskini'
- a) Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)
- b) Eleza toni ya dondoo hili (alama 2)
- c) Hiari ya maamuzi ya wahusika mbalimbali yamewaleta madhila anuwai. Jadili.(alama 14)

SEHEMU C: TUMBO LISILO SHIBA NA HADITHI NYINGINE.

Wahariri: Alifa Chokocho na Damu Kayanda

Jibu swali la 4 au la 5.

4. *Mohammed Khelef Ghassany "Mame Bakari"*
"..... Bwana na Bibi hawawezi kukuvunja,"
a) Eleza muktadha wa maneno haya. (alama 3)
- b) Fafanua jinsi wazazi wa msemewa hawakumvunja. (alama 7)
- c) Jadili 'mitihani' katika hadithi ya 'Mtihani wa maisha' (alama 10)
5. Mtoto wa kiume amesawiriwa kupitia changamoto si haba katika jamii ya sasa. Tetea kauli hii ukirejelea hadithi ya *Ndoto ya Mashaka*, *Mapenzi kifaurongo* na *Masharti ya kisasa*. (alama 20)

SEHEMU D: USHAIRI

Jibu swali la 6 au la 7.

6. Soma shairi lifuatalo kasha ujibu maswali

1. Mkata ni mkatika, harithi hatorithiwa
Sina ninalolishika, wala ninalochukuwa
Mlimwengu kanipoka, hata tone la muruwa!
Mrithi nini wanangu?
2. Sina ngo'ombe sina mbuzi, sina kondesi na buwa
Sina hata makaazi, mupasayo kuyajuwa
Sinamazurimakuzi, jinsi nilivyoachiwa
Mrithi nini wanangu?
3. Sina kazi sina bazi, ila wingi wa shakawa
Sina chembe ya majazi, mno ni kukamuliwa
Nakwa'cheni upagazi, mgumu kwenu ku'tuwa
Mrithi nini wanangu?
4. Sina sikuacha jina, mkatahata sifiwa
Hata nifanye la mana, mno ni kulaumiwa
Poleni wanangu sana, sina kwenu cha kutowa
Mrithi nini wanangu?
5. Sina leo sina jana, sina kesho kutwa liwa
Sina zizi sina shina, wala tawi kuchipuwa
Sina wanangu mi sana, la kwacha nakuraduwa
Mrithi nini wanangu?
6. Sina utu sina haki, mila yangu meuliwa
Nyuma yangu ilidhiki, na mbele imekaliwa
N'na wana na mikiki, hadi n'tapofukiwa
Mrithi nini wanangu?
7. Sinai la kesho kwenu, wenyewe kuiongowa
Muwane kwanyingi, mbinu Mwende pasi kupuwa
Leo siyo, keshoyenu, kama mutaji kamuwa
Mrithi nini wanangu? (Kina cha maisha A.S. Mohammed)

MASWALI

- a) Eleza hali ya mzungumzaji katika shairi hili (alama 4)
- b) Eleza dhamira kuu ya mshairi kulitunga shairi hili (alama 2)
- c) Ni nani anayezungumziwa na nafsi neni katika shairi hili? (alama 2)
- d) Eleza toni ya shairi hili (alama 2)
- e) Fafanua mbinu tatu za lugha zilizo tumiwa katika shairi hili (alama 3)
- f) Tambua bahari ya shairi hili ukizingatia. (alama 4)
  - a. Mizani
  - b. Vina
- g) Andika ubeti wa mwisho kwa lugha ya tutumbi (alama 3)
8. *Soma shairi lifuatalo kasha ujibu maswali*

Jama, Jama, Jamani
Mbona twabebeshwa mateso hivi
Mizigo mikubwa ya dhiki kama
Kwamba hatuna haki ya kusema
Kukataa ndoa za lazima
Kukataa kuozwa wazee
Kukataa kukatishwa masomo
Kukataa tohara ya lazima

Jama, Jama Jamani
Iweje tuteswe mateso haya
Na watu wasio kuwa hata na haya kama
Kwamba hatuna haki ya kulalamikia
Kulalamikia kutumikishwa kama mayaya
Kulalamikia kudhalilishwa kiunyama
Kulalamikia kutolindwa na sheria

Jama, Jama, Jamani
Sasa hii ni awamu nyingine
Na macho tumeyafungua kabisa
Tumekataa kudhalilishwa kabisa
Tumekataa kuteswa kama watumwa
Tumekataa tohara ya lazima
Tumekataa kuozwa..... Tumekataa! Tumekataa
Hii awamu ya 'Haki ya mtoto wa kike'

Maswali

- a) Hili ni shairi la aina gani? (alama 1)
  - b) Taja na ueleze mambo matatu muhimu yaliyozungumzwa na mshairi (Alama 3)
  - c) Eleza muundo wa shairi hili (Alama 4)
  - d) Taja mbinu mbili za lugha alizotumia mshairi kufanikisha shairi lake (Alama 4)
  - e) Kwa nini mshairi huyu anasema hii ni 'awamu' nyingine? (Alama 3)
  - f) Eleza matumizi ya mishata katika shairi hili (alama 2)
  - g) Eleza maana ya maneno haya kama yalivyotumiwa na mshairi (alama 3)
- (i) awamu
  - (ii) kudhalilishwa
  - iii) Dhiki

SEHEMU E: FASIHI SIMULIZI

8. a) Wewe ni mwigizaji wa michezo ya jukwaani. Eleza mambo sita ambayo utazingatia ili kufanikisha uigizaji wako. (alama 6)
- b) Mbinu ya uigaji sauti ina umuhimu gani katika fasihi simulizi: (alama 4)
- c) **Soma utungo ufuatayo kisha ujibu maswali.** (alama 10)

*Mwananguuu , ni wewe kweli !
ndimi niliyekupa uhai mwana unoringia,
Anokufanya upite ukinitemea mate,
Chakula kuninyima, wajukuu kunikataza ushirika,
Miungu na waone uchungu wangu,
Radhi zao wasiwahi kukupa
Laana wakumiminie,
Uje kuzaliwa mara mia na wanao,
Usiwahi kufurahia hata siku moja pato lao,
Watalokupa likuletee simanzi badala ya furaha,
Wakazamwanao wasikuuguze katika utu uzimawake
(kutoka – Fani ya Fasihi Simulizi)*

Maswali

- i) Tambua kipera hiki cha Fasihi simulizi (alama 1)
- ii) Eleza sifa zozote nne za kipera hiki cha Fasihi Simulizi (alama 4)
- iii) Eleza kwa kutoa ithibati jinsia ya nafsineni? (alama 1)
- iv) Fafanua umuhimu wa kipera ulichokitaja hapo juu katika jamii. (alama 4)

KCSE REPLICA 5

KARATASI 1

- 1) Andika tahariri kwa **gazeti la Pambazuka** ukieleza jinsi ufisadi umeathiri maendeleo ya uchumi wa taifa la Kenya. (alama 20)
- 2) *Dhuluma dhidi ya wanawake imekita mizizi nchini.* Jadili. (alama 20)
- 3) Andika insha itakayothibithisha ukweli wa methali:
Maji ukiyavulia nguo yaoge. (alama 20)
- 4) Andika insha itakayomalizika kwa maneno:
... kwa muda mrefu nilimchukulia kama mwandani wangu wa dharti lakini haya yalinizindua. (alama 20)

KARATASI 2

1.UFAHAMU (Alama 15)

Soma kifungu kisha ujibu maswali.

Vijana ni tegemeo kubwa kwa kila taifa na bila shaka wao ni viongozi wa kesho kama ilivyo msemu wa kawaida.

Isitoshe, takwimu za idadi ya watu hapa nchini Kenya zinoanyesha kuwa idadi ya vijana inachukua asilimia sitini hivi, hii ikiwa ni sehemu kubwa ya wapiga kura ambao uamuzi wao **hutupatia** viongozi, wanasisia wema na wabaya.

Ndiposa kila taifa lenye maono ya kuwa na maendeleo, lazima liweze kutambua umuhimu wa vijana ambao ni asasi muhimu ya maisha na uongozi wa kesho.

Serikali imejaribu kuanzisha miradi mbalimbali humu chini kwa minajiri ya kuwainua vijana.

Tumeona kazi kwa vijana na kulifurahia wazo **zuri** la serikali kuona kwamba vijana wanapata kazi na pato japo kidogo. Lakini mbona ufisadi na ufujaji wa pesa kama hizi umekuwa kama sumu ya kuharibu kilicho kizuri? Tungependa kuona vijana wakishirikishwa katika **utendakazi** badala ya kukaa vivi hivi mitaani pasi na kufanya lolote, si mapenzi ya wakenya kuwaona vijana wakiogelea kwenye dimbwi la vileo na madawa ya kulevya.

Taifa letu linawahitaji vijana, siyo tu kwa kutumiwa kuwapigia debe vigogo wa kisiasa lakini tunawahitaji kama mihimili muhimu ya uongozi wa kesho.

Simba akikosa nyama, tumesikia kuwa yeye hula nyasi na mtoto akikosa la mama hata la mbwa huamwa.

Ukosefu wa kazi na hasa kwa vijana **umekuwa** kama limbukizi la makaa kwenye tanuri ya matatizo kwa vijana na kwa kukosa matumaini, wengi wa vijana wamejitosa kwenye ulevi wa kila aina ya vileo bora tu mtu ajihisi kuwa yupo mbingu ya tatu kama si ya nne.

Hali ya maisha ya vijana imekuwa si hali tena na hasa vijana wanaume. Kwa wale waliooa wamebaki tu kuwa picha kwenye ndoa zao, ulevi umetamalaki maisha yao hivi kwamba hata kupata watoto ni kama tu kuupanda mchongoma.

Kaunti mbalimbali za Kenya zinalia, mabibi wakiwalilia waume wao.

Kila siku imekuwa ni siku ya maandamano, wakiandamana kwa sababu ya pombe haramu ambazo zimewaoa waume zao na kuwafanya watumwa na si watumiwa tu lakini watumwa hanithi ambao hawawezi kupata watoto katika hali zao.

Inafedhehesha kuona hata nyumba nyingi zinaongozwa na kutunzwa na mabibi.

Hivyo basi, kilichobaki ni wakenya wote kwa jumla kuiendeleza na kuiunga mkono sheria ya Mututho, ili tuwaokoe viongozi wa kesho. **Asiyesika** la mkuu mwishowe...

Maswali

- (a) Eleza matatizo yanayokumba juhudi za kuwainua vijana. (alama 3)

.....
.....

.....
 .....
 (b) Kulingana na mwandishi, kwa nini ni muhimu kuwashughulikia vijana? (alama 2)

.....
 .....
 .....
 (c) Mwandishi anamaanisha nini kwa kusema, “**limbikizi** la makaa kwenye tanuri ya matatizo...?” (alama 2)

.....
 .....
 .....
 (d) Kwa vijana ambao ni waraibu wa ulevi, “Kupata watoto ni kama tu kuupanda mchongoma”. Eleza. (alama 2)

.....
 .....
 (e) Pendekeza njia za kusuluhisha tatizo la ulevi kwa vijana. (alama 3)

.....
 (f) Eleza maana ya msamiati ufutao kama ulivyotumiwa kifunguni: (alama 3)

(i) Mihimili .....

(ii) Asasi .....

(iii) Pigia debe.....

2 .UFUPISHO (ALAMA 15)

Soma Makala haya kisha ujibu maswali.

Umuhimu wa vyombo vya habari

Vyombo vya habari hutumika kupasha watu habari kutoka upande mmoja hadi mwingine. Vyombo hivi vina manufaa kwetu. Vyombo hivyo ni kama vile runinga, redio, magazeti, tarakilishi na vinginevyo. Umuhimu mmoja wa vyombo hivi ni kueleimisha. Watu huelimishwa kuhusu jinsi ugomvi unaweza kuepukika katika familia. Pili huelimishwa juu ya magonjwa tofauti kama vile ukimwi, kipindupindu na mengine na jinsi ya kujikinga au kupata matibabu.

Mbali na hayo, vyombo hivi hutumika kuarifu. Watu huarifiwa kuhusu serikali yao, hususan jinsi mambo yanavyoendeshwa, uhusiano kati ya wajumbe serikalini na hapo kuwaacha watu na maarifa ya kufanya uamuzi bora utakaowanufaisha. Vyombo hivi pia huarifu kuhusu matukio kama ajali za barabarani, majumba kuchomeka na hata mashambulizi ya kigaidi pamoja na matukio mengine. Hii ni muhimu kwani watu huwa na habari kuhusu yanayoendelea.

Vyombo hivi, kwa upande mwingine, huchangia kwa kiwango kikubwa umoja wa wananchi. Watu waishio sehemu mbalimbali wanaweza kufahamu vile wenzao katika sehemu nyingine waishivyo kutokana na lelemama, michezo ya kuigiza na kadhalika kutoka sehemu moja hadi nyingine. Chambilecho wahenga umoja ni nguvu na utengano ni udhaifu.

Fauka ya hayo, vyombo hivi ni muhimu kwani kupitia kwavyo watu wengi wameweza kupata ganye. Watu hawa ni kama vile waandishi wa habari, wahandisi wa mitambo, watangazaji na kadhalika. Wao huweza kujimudu, kumudu familia zao na hata kukuza uchumi.

Vyombo vya habari ni **muhimu** kwa kuwa ni vyombo vya kutumbuiza **vilevile**. Kutokana na kutumbuizwa, waliotoka kufanya kazi za sulubu hata kazi nyingine zozote huweza kupumzika vyema kwa kuburudishwa na hivyo kuwa wachangamfu tena. Mbali na kupumzisha wanaoandaa burudani kama vile muziki na maigizo kupitia kwa vyombo hivi vya habari hasa vijana huweza kupata hela za kujikimu na hivyo basi kujiepusha na visa vya uhalifu, mihadarati na hata uasherati.

Mwisho, vyombo vya habari hutumiwa na wanasiasa wakati wa uchaguzi ili kueneza manifesto zao na za vyama vyao. Kupitia kwa vyombo hivi, wananchi kote nchini wanaweza **kujua** wanasiasa ambao wanauia kuleta maendeleo na hivyo kufanya maamuzi yao wakati wa uchaguzi. Aidha, kupitia kwa vyombo hivi tume ya uchaguzi inaweza kuwaeleza wananchi kuhusu mambo ambayo wanafaa kujiepusha nayo, kwa mfano kupokea hongo ili kutovunja sheria za uchaguzi.

Kwa jumla vyombo vya habari ni muhimu katika maisha ya jamii. Vyombo hivi vinafaa kutumiwa ipasavyo ili navyo viwatumikie wananchi kwa njia mwafaka. Vyombo hivi vikitumiwa visivyo vinaweza kuleta hasara kubwa na hata maangamizi.

MASWALI

- a) Kulingana na Makala vyombo vya habari vina wajibu gani katika jamii? (maneno 60)
(Alama 8, moja mtiririko.)

- b) Mbali na umuhimu wa vyombo vya habari vyombo hivi vinaweza kuletea jamii hasara kwa njia nyingi. Eleza (Maneno 50) (Alama 7, moja mtiririko.)

3. MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 40)

- a) (i) Eleza maana ya sauti mwambatano . alama 2
.....
.....
.....
- (ii) Taja maneno mawili ambayo yana sauti mwambatano za midomoni . alama 1
.....
.....
.....
- b) Taja maneno mawili yenye muundo ufuatao wa silabi. Alama 2
Konsonanti, konsonanti, kiyeyusho, vokali
.....
.....
- ch) Fafanua majukumu matatu ya kiambiishi **ku** kwa kutoa mifano mwafaka. (Alama 3)
- d) Tunga sentensi moja ukitumia kitenzi kishirikishi kikamilifu. (Alama 1)
.....
- e) Taja kisawe cha chagizo. (Alama 1)

f) Andika sentensi ifuatayo upya kwa kukigeuza kitenzi ulichopewa kuwa katika kauli iliyoko kwenye mabano.

Naibu waziri mkuu alimkashifu mwanasiasa aliyewachochea raia. (kutendwa) . (Alama 2)

g) Uganisha sentensi zifuatazo kwa kuyafuatata maelekezo uliyopewa. (Alama 4)

(i) Timu ile imeshinda. Haikucheza vizuri.(tumia:ijapokuwa...abandan)

(ii) Mgeni rasmi atafika saa tano asubuhi. Watu wote watatakiwa wasimame. (maliza na...fika). (Alama 2)

h) Chanaganua sentenzi ifuatayo kwa mtindo wa kistari. (Alama 4)

Wanasayansi hao wamejaribu kugundua chanzo cha ugonjwa huo.

i) Tambua yambwa katika sentensi ifuatayo. (Alama 3)

Khamis amemwandikia rafiki yake hadithi fupi kwa wino.

j) *Ainisha vihusishi katika sentensi ifuatayo:* (Alama 2)

Rais atasafiri kutoka Kenya hadi Uganda.

l) *Andika kwa wingi:*

Msonobari huu ukipaliliwa vizuri utamfaidi seremala. (Alama 2)

m) **Bainisha** vipashio vya kisarufi katika neno (Alama 3)

Atamnywea

n) Tunga sentensi yenye **kikundi tenzi** chenye muundo ufuatao. (Alama 2)

Kitenzi kisaidizi, kitenzi kikuu, nomino

o) *Akifisha:*

uui ni nani huyo aliyempiga mwanangu mama aliuliza kwa hasira. (Alama 3)

p) Bichi ni kwa bivu.....ni kwa zika ..... ni kwa fukia. (Alama 1)

q) Tumia vitate uga na unga katika sentensi moja kudhihirisha maana yake halisi. (Alama 1)

r) Andika katika usemi wa taarifa. (Alama 3)

“ Mkiendelea na tabia hiyo yenu, huenda msifanye vizuri katika mtihani.” Mwalimu aliwaonya watahiniwa.

4. ISIMU JAMII (Alama 10)

a) Eleza majukumu matano yanayotekelezwa na lugha ya taifa nchini (alama 5)

(b) Eleza njia tano za kuondoa baadhi ya matatizo yanayokumba lugha ya Kiswahili kwa sasa nchini Kenya. (alama 5)

KARATASI 3

SEHEMU A : TAMTHILIA

Pauline Kea : Kigogo

2. LAZIMA

d) Changanua mtindo katika dondoo hili. (alama 5)

Yaani kusema kwamba mapenzi hayatiwi nyunguni na kutokoswa kama mahindi na maharagwe ni tusi tena? Ana nini kwani ambacho sina? Jamani mimi wa kulinganishwa na Samson Myahudi ama shujaa Lyongo wa waswahili. Nafikiri alikuzungusha ndonga. Mwambie uume si kuvaa suruali tu, hata wanawake wanazivaa.

e) ... hata wanawake wanazivaa. usemi huu unaafiki wahusika katika tamthilia, Jadili. (alama 5)

f) Msemaji wa maneno haya ni kigogo. Thibitisha (alama 10)

SEHEMU B : RIWAYA, A. Matei : Chozi la Heri

Jibu swali la 2 au la 3.

2. a) .... swala la usalama haliwezi tena kupuuzwa. Usalama ni mmojawapo ya mahitaji ya kibinadamu.

Thibitisha ukweli wa kauli hii. (alama 10)

b) Fafanua umuhimu wa mzungumzaji katika kujenga ploti. (alama 10)

3. 'Mimi sitakufa maskini'

a) Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)

b) Eleza toni ya dondoo hili (alama 2)

c) Hiari ya maamuzi ya wahusika mbalimbali yamewaitea madhila anuwai.

Jadili.(alama 14)

(alama 14)

SEHEMU C: TUMBO LISILO SHIBA NA HADITHI NYINGINE.

Wahariri: Alifa Chokocho na Damu Kayanda

Jibu swali la 4 au la 5.

4. *Mohammed Khelef Ghassany "Mame Bakari"*

"..... Bwana na Bibi hawawezi kukuvunja,"

d) Eleza muktadha wa maneno haya. (alama 3)

e) Fafanua jinsi wazazi wa msemewa hawakumvunja. (alama 7)

f) Jadili 'mitihani' katika hadithi ya 'Mtihani wa maisha' (alama 10)

5. Mtoto wa kiume amesawiriwa kupitia changamoto si haba katika jamii ya

sasa.Tetea kauli hii ukirejelea hadithi ya *Ndoto ya Mashaka , Mapenzi kifaurongo na*

Masharti ya kisasa.

(alama 20)

SEHEMU D: USHAIRI

Jibu swali la 6 au la 7.

6. Soma shairi lifuatalo kasha ujibu maswali

9. Mkata ni mkatika, harithi hatorithiwa

Sina ninalolishika, wala ninalochukuwa

Mlimwengu kanipoka, hata tone la muruwa!

Mrithi nini wanangu?

10. Sina ngo'ombe sina mbuzi,sina kondesi na buwa
Sina hata makaazi, mupasayo kuyajuwa
Sinamazurimakuzi, jinsi nilivyoachiwa
Mrithi nini wanangu?
11. Sina kazi sina bazi, ila wingi wa shakawa
Sina chembe ya majazi, mno ni kukamuliwa
Nakwa'cheni upagazi, mgumu kwenu ku'tuwa
Mrithi nini wanangu?
12. Sina sikuacha jina, mkatahata sifiwa
Hata nifanye la mana, mno ni kulaumiwa
Poleni wanangu sana, sina kwenu cha kutowa
Mrithi nini wanangu?
13. Sina leo sina jana, sina kesho kutwa liwa
Sina zizi sina shina, wala tawi kuchipuwa
Sina wanangu mi sana, la kwacha nakuraduwa
Mrithi nini wanangu?
14. Sina utu sina haki, mila yangu meuliwa
Nyuma yangu ilidhiki, na mbele imekaliwa
N'na wana na mikiki, hadi n'tapofukiwa
Mrithi nini wanangu?
15. Sinai la kesho kwenu, wenyewe kuiongowa
Muwane kwanyingi, mbinu Mwende pasi kupuwa
Leo siyo, keshoyenu, kama mutaji kamuwa
Mrithi nini wanangu?
(Kina cha maisha A.S.Mohammed)

MASWALI

- h) Eleza hali ya mzungumzaji katika shairi hili (alama 4)
- i) Eleza dhamira kuu ya mshairi kulitunga shairi hili (alama 2)
- j) Ni nani anayezungumziwa na nafsi neni katika shairi hili? (alama 2)
- k) Eleza toni ya shairi hili (alama 2)
- l) Fafanua mbinu tatu za lugha zilizo tumiwa katika shairi hili (alama 3)
- m) Tambua bahari ya shairi hili ukizingatia. (alama 4)
- a. Mizani
- b. Vina
- n) Andika ubeti wa mwisho kwa lugha ya tutumbi (alama 3)

16. Soma shairi lifuatalo kasha ujibu maswali

Jama, Jama, Jamani
Mbona twabebeshwa mateso hivi
Mizigo mikubwa ya dhiki kama
Kwamba hatuna haki ya kusema
Kukataa ndoa za lazima
Kukataa kuozwa wazee
Kukataa kukatishwa masomo
Kukataa tohara ya lazima
Jama, Jama Jamani

Iweje tuteswe mateso haya
 Na watu wasio kuwa hata na haya kama
 Kwamba hatuna haki ya kulalamikia
 Kulalamikia kutumikishwa kama mayaya
 Kulalamikia kudhalilishwa kiunyama
 Kulalamikia kutolindwa na sheria

Jama, Jama, Jamani
 Sasa hii ni awamu nyingine
 Na macho tumeyafungua kabisa
 Tumekataa kudhalilishwa kabisa
 Tumekataa kuteswa kama watumwa
 Tumekataa tohara ya lazima
 Tumekataa kuozwa..... Tumekataa! Tumekataa
 Hii awamu ya 'Haki ya mtoto wa kike'

Maswali

- h) Hili ni shairi la aina gani? (alama 1)
  - i) Taja na ueleze mambo matatu muhimu yaliyozungumzwa na mshairi (Alama 3)
  - j) Eleza muundo wa shairi hili (Alama 4)
  - k) Taja mbinu mbili za lugha alizotumia mshairi kufanikisha shairi lake (Alama 4)
  - l) Kwa nini mshairi huyu anasema hii ni 'awamu' nyingine? (Alama 3)
  - m) Eleza matumizi ya mishata katika shairi hili (alama 2)
  - n) Eleza maana ya maneno haya kama yalivyotumiwa na mshairi (alama 3)
- (i) awamu
  - (ii) kudhalilishwa
  - iii) Dhiki

SEHEMU E: FASIHI SIMULIZI

8. a) Wewe ni mwigizaji wa michezo ya jukwaani. Eleza mambo sita ambayo utazingatia ili kufanikisha uigizaji wako. (alama 6)
- b) Mbinu ya uigaji sauti ina umuhimu gani katika fasihi simulizi: (alama 4)
- c) Soma utungo ufuatayo kisha ujibu maswali. (alama 10)
- Mwananguuu , ni wewe kweli !
 ndimi niliyekupa uhai mwana unoringia,
 Anokufanya upite ukinitemea mate,
 Chakula kuninyima, wajukuu kunikataza ushirika,
 Miungu na waone uchungu wangu,
 Radhi zao wasiwahi kukupa
 Laana wakumiminie,
 Uje kuzaliwa mara mia na wanao,
 Usiwahi kufurahia hata siku moja pato lao,
 Watalokupa likuletee simanzi badala ya furaha,
 Wakazamwano wasikuuguze katika utu uzimawake
 (kutoka - Fani ya Fasihi Simulizi)

Maswali

- i) Tambua kipera hiki cha Fasihi simulizi (alama 1)
- ii) Eleza sifa zozote nne za kipera hiki cha Fasihi Simulizi (alama 4)
- iii) Eleza kwa kutoa ithibati jinsia ya nafsini? (alama 1)
- iv) Fafanua umuhimu wa kipera ulichokitaja hapo juu katika jamii. (alama 4)

KCSE REPLICA 6

KARATASI 1

1. LAZIMA

Chamko la ugonjwa wa Korona lililemaza shughuli za michezo nchini. Wewe ni katibu wa jopokazi lililoteuliwa na Waziri wa Michezo kubuni mikakati ya kufufua michezo katika taasisi za elimu nchini. Andika kumbukumbu za mkutano huo.

2. Vijana wamekuwa wakichelea kuhusika katika mchakato wa uchaguzi. Jadili kiini cha hali hii kisha upendekeze mikakati ya kuubadili msimamo huu.
3. Tunga Kisa kitakachodhihirisha maana ya methali ifuatayo: Achanikaye kwenye mpini hafi njaa.
4. Andika insha itakayomalizikia kwa:
...nilipotua nchini, nilishusha pumzi, nikamshukuru Jalia kwa kuponea chupuchupu katika uvamizi huo.

KARATASI 2

1. UFAHAMU

(Alama 15)

Soma kifungu hiki kisha ujibu maswali.

Kijiji cha Mulukoba kilikuwa na utulivu wa aina yake. Okolo alikuwa miongoni mwa wazaliwa wa eneo hilo. Katika miaka ya tisini alikuwa ameanza safari yake ya masomo katika Shule ya Msingi ya Magombe. Enzi hizo mshawasha na imani za watu zilihusu tu maswala ya elimu.

Okolo alifurahishwa na utangamano wa kijiji chao. Watu walishirikiana kazini, sherehe za arusi, matanga aghalabu shughuli ya mtu iligusa mwenzake. Anakumbuka vizuri ngoma zilizopigwa katika sherehe mbalimbali wanakikundi cha 'Alaki' wakiongoza ilikuwa burudani ya aina yake. Na je, baragumu lililopulizwa na Achwari kuwaita watu kununua nyama na kujuza watu kuwa fulani ameaga? Kwa kweli Mulukoba kilikuwa kijiji chenye ufanisi.

Kando na hayo, vyakula walivyokuwa navyo hasa samaki waliovuliwa mto Akanyo hususan kambare, walikuwa na ladha ya kupendeza. Okolo alifurahia sana samaki wa kukaushwa 'kerewa' namna wanakijiji walivyoita. Huyu alikuwa chaguo lake, mamake alipopika siku hiyo basi ukamilifu ulijaa moyoni mwake. Okolo alitumai kuwa atakapooa, basi mkewe ni sharti afahamu kuwa 'kerewa' ndicho chakula chake. Mto huu pia ulikuwa kitovu cha michezo ya kitoto, ulikuwa na vivukio vitatu, kwa Alaki, kwa Nikola na Bobobo. Kidimbwi kizuri cha kupiga binzi kilikuwa kivukio cha Nikola. Vivukio hivi viliitwa majina haya kutokana na mwenye ardhi palipo kivukio hicho. Mazingira ya pale pia yalimpendeza. Hili humfanya akumbuke hadithi aliyosoma chuo kikuu ya E. Kezilahabi kuhusu Mayai Waziri wa Maradhi wakiogelea mtoni. Enzi hizo za miaka ya tisini mwanzo mtu hakujisumbua na lazima lazima za sabuni. Mradi umeona maji, kulikuwa na mawe ya kusugua mguu pale mtoni, wengine wangetumia mchanga nayo sabuni ilikuwa harita au matawi ya mti walioita 'sabuni ya wazee'. Yaani wakati huo binadamu alitumia mali asili kwenye shughuli zake za kila siku. Leo hii anapojitia marashi na hata mkewe kumkumbusha aina za sabuni nzuri, hucheka pasi yeyote kutambua kiini cha kicheko hicho.

Je, ukarimu nao wa wanakijiji. Enzi hizo watu walisaidiana. Anakumbuka babake akiwaalika wanakijiji katika sherehe tu za burudani. Atoka mchezo tiriri akiongoza burudani huku wengine wakila na kunywa. Bangaradesi mmoja wa wanakijiji angecheza wimbo wa Atoka kwa miondiko yote. Huo ndio ukamilifu uliokuwepo. Anakumbuka wagama wawili waliofahamika sana, Akong' o na Majimaji. Majimaji alikuwa rafiki wa dhati wa babake, kila mara babake angetaka kuonja kinywaji, Okolo angeshika njia hadi kwake. Pombe aliyoenzi sana babake ni 'chang'aa. Akongo alikuwa mmoja wa wagama wapenzi wa babake, alipotumwa kununua pombe, kila mara Akongo angempa kiasi kwenye gilasi kama mbinu ya kumkumbusha ukamilifu wa mwanamume Mulukoba kwani waliokosa kunywa pombe walionekana wanyonge katika jamii. Ukweli ni kuwa Okolo alionja pombe zote, hata zingine kubugia, lililompiga mshipa kila mara ni habari ingewafikia walimu wake, hilo tu lingempa kwaheri ya masomo.

Katika shughuli hizi zote, Okolo alishauriwa na mamake kutilia maanani masomo. Ni kutokana na hali hii ukaamua kupea masomoni kwa matumaini ya kuwa kuajiriwa na vilevile kufaa kijiji chake.

Ni miaka kumi na mitano baada ya Okolo kutimiza ndoto yake. Leo hii ni mkurugenzi wa matibabu katika mojawapo wa hospitali nchini. Hatua zake za mwanzo alizofanya ni kuenda kuwafaa wenzake na wanyonge kijijini, hususan wale waliosoma nao ambao hawakufaulu kielimu. Amefadhili wanafunzi wengi mayatima hadi shule ya upili. Ndoto yake ya kufaa kijiji chake, ule ustaarabu na ujamaa ndiyo- azma yake. Gari alilonunua angalabu humsaidia yeyote mwenye safari ya dharura au hata mgonjwa. Kwa kuwa anafanya kazi mjini, yeye hupenda kuwaletaka wanawake kanga. Kwa kweli miaka mitano tu jina lake lilienea na kutawala Mulukoba na kuvuka mipaka zaidi. Japo babake ameaga, amewahi kuita kikundi cha wacheza ngoma cha 'Alaki' katika hafia ya kumkumbuka babake.

Kwa kweli, malezi aliyopata kwa misingi ya ujamaa ni tiyara inayompeperusha. Kila mara atokapo mjini, yeye husalimia angalabu kila jirani yake. Mapeni yakiwa mfukoni hakosi kumuani mwenye taabu. Lakini kwa sasa, Okolo ameanza kusadiki kisa alichosoma kwenye riwaya ya Said Ahmed ya utengano kuwa hakuwa kijichobadilika ila mabadiliko yenyewe. Okolo amejipata tu ni yeye anayegonga mlango ya watu kuwajulia hali. Hata majirani waliofana kama yeye hawajali. Kutia msumari kwenye kidonda ni kuwa ukarimu wake umekuwa mada ya minong'ono kijijini.

Alipotangaza kuwania udiwani hakujua kuwa ilikuwa ni mbinu ya kuchunguza ufanisi wake. Juzi amepata habari kuwa kuna baadhi ya wanaodai kuwa yeye ni mwizi wa mali ya umma, wengine wanadai ana mazingaumbwe. Ajabu ni kuwa kuna wanaodai kuwa aila yake haijawahi kuwa na kiongozi hata mzee wa kijiji, hivyo basi hana nafasi pale. Kinachomkata maini zaidi ni kuna vidudu watu wanaopiga simu mjini kuchunguza kitovu cha hela zake. Lililomfikisha hatua ya leo ni kuwa amesikia kuwa kuna wale wanaomkejeli mamake kuwa muuza mboga tu atawezaje kuzaa kiongozi. Lo! Dunia ni hadaa, amesalimu amri!

Maswali

(a) Onyesha namna usasa na ukale umejitokeza kwenye kifungu hiki. (alama 2)

.....
 .....

(b) Fafanua namna swala la kinyume limeendelezwa na mwandishi. (alama 5)

.....
 .....

(c) Thibitisha kuwa jamii hii ina ustaarabu. (alama 2)

.....
 .....

(d) Tambua matatizo manne katika jamii hii. (alama 4)

.....
 .....

e) Eleza msamiati ufuatao kama uliyotumika katika kifungu. (al 2)

- I) kwaheri ya masomo. ....
- II) amesalimu amri.....

2. MUHTASARI: (alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Katika kipindi cha miaka iliyopita, kumekuwa na mfumko wa bei ya bidhaa muhimu hivi kwamba idadi kubwa ya raia wanalala njaa. Uchunguzi uliofanywa na mashirika ya kijamii kuhusu bei ya bidhaa hizo umeonyesha kuwa familia za kawaida zinatumia nusu ya mapato yao kununua chakula. Bila shaka yoyote, hili ni janga linaloendelea kutokota. Tunafahamu kuwa kupanda kwa bei ya petroli kimataifa kumechangia kuongezeka kwa bei hiyo ya vyakula, kwa namna moja au nyingine.

Mbali na vyakula, gharama ya kupanga nyumba, maji, stima na mafuta imepanda kwa muda wa miezi mitatu iliyopita kati ya Desemba na Januari 2017. Kwa mujibu wa Benki ya dunia iliyozinduliwa hivi majuzi, kupanda kwa bei ya vyakula kumesukuma familia nyingi katika lindi la umaskini.

Ingawa serikali haina uwezo wa kudhibiti baadhi ya sababu zinazochochea kuongezeka kwa bei ya chakula nchini, haipaswi kutulia tuli ikisubiri suluhisho litokee kisadfa. Inasikitisha kwamba viongozi wetu wanatumia muda mwingi kuchapa siasa huku raia wa kawaida wakiendelea kuumia. Iweje basi katika vikao vyao vya hadhara wanasiasa wanatumia muda mwingi kuzungumzia maswala ya kugawanya wananchi na kufichua njama za kuwaangamiza wapinzani wao badala ya kueleza namna

watakavyokabiliana na janga lililopo la njaa. Ni lini watafahamu kwamba hauwezi kumtawala mtu mwenye njaa?

Kwa muda mrefu, baa la njaa limekuwa likihusishwa na maeneo ya kaskazini mwa nchi yetu; lakini kama uchunguzi ulivyoonyesha, familia nyingi nchini zinaumia na wengi hawawezi kumudu bei ya bidhaa muhimu kama sukari, unga, mafuta ya kupikia na kadhalika.

Wakati umewadia kwa serikali kuchukua hatua madhubuti kwa kuwa kama ilivyo ni vigumu kumtawala mtu aliye na tumbo tupu na ambaye hajijui wala hajitambui kuhusu atakapopata lishe.

- (a) Ukizingatia taarifa uliyosoma, fafania athari za mfumko wa bei kwa wananchi. (maneno 35 - 40) (Alama 6 1 mtiririko) (alama 6)
- (b) Eleza mambo muhimu anayoyazungumzia mwandishi katika aya za mwisho nne. (maneno 60-65) (Alama 8, 1 mtiririko) (alama 9)

3. SARUFI

A. Andika neno lenye kikwamizo sighthuna cha ufizi, irabu ya mbele wastani, nazali ya midomo na irabu ya chini kati. (al. 2)

.....

.....

.....

B. Bainisha uamilifu wa viambishi katika neno lifuatalo (al 2)

Viliwavyo

.....

.....

.....

.....

C. Eleza muundo wa silabi katika neno mbilikimo. (al 2)

.....

.....

.....

D. Tunga sentensi moja yenye kiwakilishi cha A-unganifu, kitenzi kishirikishi kipungufu na kijalizo. (al 2)

.....

.....

E. Kanusha sentensi ifuatayo katika wingi (al 2)
Mwanafunzi huyo akisoma kwa bidii atapita

.....

.....

.....

F. Ainisha vihusishi katika sentensi zifuatazo (al 2)

a) Tunu ni mrembo kama mama yake

.....

.....

b) Watawasili kufikia juma lijalo

.....

.....

G. Tambua virai katika sentensi (al 2)
Wenye bidii kazini wamesifiwa sana bungeni

.....

.....

H. Tunga sentensi sahihi ukitumia kiunganishi cha kulinganisha (al 2)

.....

.....

I. Andika katika usemi wa taarifa (al 2)
“Wanasisia hawa wenu wakipigana hivi wataharibu nchi” Rais alisema

.....

.....

J. Changanua sentensi kwa jedwali (al 4)
Jirani aliyenisaidia juzi ataondoka mwaka ujao.

.....

.....

K. Onyesha yambwa katika sentensi ifuatayo (al 3)
Alawi alifumiwa mkeka mzuri na shangaziye kwa miyaa

.....

.....

L. Tambua aina za vishazi katika sentensi (al 2)
Lazima nile lishe bora ili niwe mwenye afya

.....

.....

M. Ainisha sentensi ifuatayo ukitumia vigezo viwili vikuu. (al 2)
Wanafunzi walikuwa wakiamka mapema

.....

.....

N. Bainisha maana mbili za sentensi ifuatayo (al 2)
Mapunda alisema kuwa mkewe amesafiri

.....

.....

O. Andika sentensi ifuatayo katika wingi (al 1)
Onyesha kivumishi katika sentensi ifuatayo

.....

.....

P. Geuza sentensi zifuatazo katika nyakati na hali katika mabano (al 2)

.....

.....

i) Wanafunzi wanafanya mtihani (ujao hali timilifu)

ii) Mtoto amekunywa maziwa (uliopita hali ya kuendelea)

Q. Huku ukitoa mifano mwafaka onyesha miundo miwili ya ngeli ya U-ZI (al 2)

R. Tunga sentensi sahihi yenye kitenzi halisi (al 1)

S. Andika sentensi upya kulingana na maagizo (al 2)

(i) Miti ilikatwa Nairobi (tumia viwakilishi vya maneno yaliyopigiwa msitari

(ii) Mtoto amekula wali (geuza katika kauli ya kutendwa)

T. Onyesha matumizi ya KI katika sentensi hizi (al 2)

(i) Hakijapikiwa

(ii) Alinunua kimeza hafifu

4. ISIMUJAMII

MTU 1: Una shida gani?

MTU 2: Kichwa chaniwanga, tumbo lanisokota na ninahisi uchovu mwingi. Nisaidie tafadhali.

MTU 1: Pole, afya yako itakuwa shwari. Hizi tembe hapa zitakusaidia kupunguza maumivu.

Unapaswa kuzitumia mara tatu kwa siku...

(a) (i) Tambua sajili hii (alama 2)

(ii) Kwa kutolea mfano, andika sifa tatu ambazo zingetumika katika sajili hii (alama 3)

(b) Umepewa jukumu la kuendesha shughuli ya mazishi kijijini mwako. Fafanua sifa tano za lugha utakayotumia wewe na waombolezaji wengine. (alama 5)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

KARATASI 3

1. LAZIMA

USHAIRI

Wafungwa wa kila mahali
Niarifu zenu idhilali
Maombolezo na machofu mlokabili

Wavuvi wa kila bahari
Leteni nyavu zilokumba hatari
Na nguvu za mawimbi mlohimili

Mafalahi wa kila jimbo duniani
Nileteeni yenu matambara leteni
Leteni hiyo mikono majuruhi
Na yalonyauka matiti
Na kucha zenu maiti

Nyote leteni kwangu
Leteni haraka leteni

Naunda mikitaba yakini
Ya dhiki za maskini
Kumpelekea Manani
Ishapotiwa saini
na midomo ya wala njaa
lakini, enyi mafukara wa dunia
Hofu yangu kubwa namwambia
Mungu huenda ikatukia
Hajui kusoma ... hili nachelea

Maswali

- (a) Ainisha shairi hili. Toa sababu ya jibu lako. (alama 2)
- (b) Tetea kwa kutoa hoja **nne** kauli kuwa utungo huu ni ushairi. (alama 4)
- (c) Idhini ya mshairi inajitokeza vipi? (alama 3)
- (d) Eleza ujumbe uliofumbatwa katika utungo huu. (alama 3)
- (e) Ukitolea mifano, onyesha mbinu inayotawala katika shairi hili. (alama 2)
- (f) Ubeti wa mwisho unakatisha tamaa. Thibitisha. (alama 3)
- (g) Eleza muundo wa ubeti wa kwanza na wa pili. (alama 3)

RIWAYA: CHOZI LA HERI - ASSUMPTA MATEI

Jibu swali la pili au la tatu

2

- a) ... haya imekuandama tangu usiku ukimtongoza fulani; siku za kuchora ramani ya Afrika kwa vyanda vya miguu, hadi sasa? Ama ni hizo mvi unaficha? Naskia ile *mid-life crisis* ikiwashika wazee ndiyo hivyo.
- i) Weka dondoo hili kwenye muktadha wake. (alama 4)
  - ii) Tambua mbinu zozote tatu za kimtindo kwenye dondoo hii (alama 3)
  - iii) Jadili sifa zozote tano za msemewa (alama 5)

- b) Thibitisha kauli kwamba ‘**kweli jaza ya hisani ni madhila**’ kwa kurejelea wahusika **wanane** kwenye riwaya ya *Chizi la Heri*. (alama 8)
- 3. Hakuna marefu yasiyokuwa na ncha.** Thibitisha ukweli wa methali kwa kurejele maudhui yoyote kumi katika *Chizi la Heri* (alama 20)

TAMTHILIA: KIGOGO - PAULINE KEA

Jibu swali la nne au la tano

4. “Alizaliwa na meno mdomoni. Kisirani huyu! Wataka kuniharibia siku yangu nile nini? Wafikiri nauza nyonga kama huyo Tunu wako?”
 “ ... Boza, tusikoseane heshima. Nita...”
 “Jaribu uone! Ama unafikiri hao watu wenu, sijui watetezi wa nini watawatetea? Nanyi mheshimu uhuru wenu.”
- a) Bainisha vipengele sita vya kimtindo vilivyotumiwa kwenye dondoo. (alama 6)
- b) Yatambue mandhari ambamo mazungumzo haya yanafanyika. (alama 2)
- c) Onyesha jinsi mandhari uliyoyabainisha katika (b) yalivyotumiwa kuendeleza usimulizi wa hadithi. (alama 12)
5. “Jukumu la kulinda uhai. Kulinda haki. Kulinda uhuru... Hujasahau mafanikio...”
- a) Weka dondoo hili katika muktadha wake. (alama 4)
- b) Fafanua hulka nne za msemewa zinazojitokeza ndani ya muktadha huu.(alama 4)
- c) Onyesha msemaji alivyofanikiwa katika azma yake ukirejelea tamthilia zima. (alama 4)

HADITHI FUPI: TUMBO LISILOSHIBA NA HADITHI NYINGINE

Jibu swali la sita au la saba

6. Mame Bakari

“Dunia we’ dunia. Dunia ya mwenye nguvu, si ya mimi dhaifu wa nguvu. Dunia ya msumari moto juu ya donda bichi. Hao watu je?”

- iii) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
- iv) Fafanua mbinu mbili za kimtindo zinazojitokeza katika dondoo hili. (alama 4)
- v) Thibitisha kauli “Dunia ya msumari moto juu ya donda bichi” ukirejelea **Hadithi ya Mame Bakari**. (alama 6)
- vi) Fafanua jinsi mwanamke alivyosawiriwa katika hadithi hii. (alama 6)

7. Tulipokutana Tena

Nadhani kicheko chake kiliwaambukiza wenzangu maana vicheko vya nguvu vilivapasuka pamoja. Kama unavyoona, hivi vilikuwa vicheko vya mzaha na utani. Miongoni mwetu sote, Kazu alicheka zaidi. Alicheka kicheko mpaka mbavu zikamtafuna. Na alipocheka basi, alicheka kwa namna ya ajabu iliyonifurahisha sana. Alicheka huku ameviringa ngumi mbele ya kinywa kama ambaye anazuia hicho kicheko chenye nguvu za kutoa *mwangwi* uliosafiri robo dunia. Isitoshe, alipocheka namna hiyo, alijirusharusha kitini na kujivuta nyuma kwenye mgongo wa kiti na kuinua miguu yake mpaka soli za viatu vyake zikaonekak. Kumtazama Kazu akicheka ni namna ya kituko. Kila siku nikiwa naye, mimi huhakikisha kwamba namchekesha kwa mzaha huu na ule ili nimwone namna anavyocheka. Hata hivyo, yeye naye hakuwa mchekeshaji mdogo.

“Aaa, hadithi za kichawi Kazu, ziko kila pahala duniani,” nilimwambia kwa kujitetea.
 “Unakumbuka mkasa maarufu hapa penu wa chatu lililotambaa kutoka Mashariki hadi Magharibi huku limemeza maelfu ya watu tumboni? Lilisafiri kwa masafa ya zaidi ya kilomita mia tano hivi na kuwatema watu hao huko Magharibi!”

- (a) Tambua mbinu tano za kimtindo katika dondo hili. (alama 5)
- (b) Eleza jinsi mwandishi alivyofaulu kutumia mbinu rejeshi katika kuijenga hadithi ya Tulipokutana Tena. (alama 5)
- (c) Onyesha umuhimu wa mandhari ukirejelea Club Pogopogo. (alama 4)
- (d) Hakiki matatizo aliyoyapitia Bogoa Bakari aushini mwake. (alama 6)

FASIHI SIMULIZI

8. Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali yanayofuata.

Mabibi na mabwana, ndugu na marafiki hamjambo! Nimefika hapa leo kushuhudia sherehe za vijana hao wanaofuzu kuingia utu uzimani. Tangu jadi mababu zetu waliandaa sherehe kama hizi ili kuwaandaa vijana wao kukabiliana na maisha ya usoni. Wanangu, utu uzima hautokani tu na viviga au kisu cha ngariba. Ni matendo na tabia. Naam, ni matendo na tabia. Katika jamii ya sasa watu humpima mtu kutokana na ufanifu wake kiuchumi, kielimu na kijamii. Mtu asiye na mali yake hubezwa kwa kutofanya bidii inavyostahili. Hivyo basi, nawashauri vijana wanaofuzu leo kuwa, mnafaa kutia bidii masomoni ili mustakabali wenu uwe mzuri. Katika nyakati zetu, ubingwa wetu ulipimwa katika fani ya vita na ngoma. Ungewasikia wanaume wakijisifu kwa wimbo wakisema:

Ooh ooh ooh!

Mimi ni chuma inayoishi

Ningiapo vitani, macho yangu tu huwafisha wengi.

Viganja vyangu vimeiletea jamii yetu fahari

Wananiita Ngao.

Juzi ngomani niliwapiku wote

Wanawali waliniangukia kwa kutaka uchumba

Nani mwingine kama Ngao?

Hata hivyo, hali katika jamii ya sasa ni tofauti. Ngoma imekuwa nyenzo ya burudani tu. Navyo vita vya kikabila vimepitwa na wakati. Wanaopigana aghalabu huchukuliwa hatua kali za kisheria. Elimu ni silaha ya pekee. Elimu itawafungulia milango ya heri. Ndugu na marafiki, nawaomba nyote muwasisitizie vijana hao umuhimu wa kuwatii walimu wao na kutia bidii masomoni watakaporudi shuleni. Msisite kuwaadhibu wanapokosea. Ni muhimu kukumbuka kuwa, mchelea mwana kulia hulia mwenyewe. Tulisimuliwa na bibi kuwa, hapo zamani za kale mwanamke fulani alificha mnyama hatari aliyekuwa akifukuzwa na mashujaa wa jamii. Baada ya mashujaa hao kuondoka, mnyama huyo alimla mwanamke huyo. Ingawa ni hadithi, kisa hicho kinatufunzwa kuwa, hatufai kuficha matendo mabaya ya wanetu. Tuwarekebishe mapema.

Nikimaliza naomba kuwajua vijana hawa kuwa, tohara siyo ufunguo wa ulevi. Inahuzunisha kuwakuta vijana wadogo wamelala matopeni kwa kushindwa kutembea kutokana na ulevi. Wengine hubaki pale hadi asubuhi wakitumbuizwa na milio ya vyura. Nina matumaini kuwa kundi hili litakuwa tofauti. Asanteni kwa kunisikiliza.

Maswali

- (i) Tambua kipera katika dondoo. (alama 1)
- (ii) Eleza sifa za kipera ulichotaja katika (i) (alama 4)
- (iii) Eleza dhima zozote mbili za kipera ulichotaja katika (i) (alama 2)
- (iv) Tanzu za fasihi huingiliana na kutegemeana. Thibitisha kauli hii kwa kurejelea kifungu hiki. (alama 5)
- (v) Eleza toni iliyobainika katika kifungu. (alama 2)
- (vi) Fafanua mbinu za kimtindo zinazodhihirika katika kifungu hiki. (alama 6)

KCSE REPLICA 7

KARATASI 1

1. LAZIMA

- Wewe ni kiranja mkuu wa shule ya Nyota. Umealikwa katika hafla ya kustaafu kwa Mwalimu wako; mlezi wa kidato chako. Andika wasifu utakaotoa kuhusu mwalimu huyu. (alama 20)
2. Magari ya matatu yameleta faida nyingi hapa nchini kuliko hasara. Jadili. (alama 20)
3. Tunga kisa kinachodhihirisha maana ya mehtali ifuatayo: (alama 20)
Mgaagaa na upwa hali wali mkavu.
4. Tunga kisa kitakachomalizika kwa maneno yafuatayo: (alama 20)
Sikutarajia hayo kutoka kwa mwandani wangu. Niliamua kuufungua ukurasa mpya wa

KARATASI 2

1. UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuata.

Ilikuwa jumamosi. Nilifika nyumbani kwangu saa moja jioni. Tangu nistaafu miaka miwili awali sikupenda kuchelewa kusikiliza taarifa ya habari.

Mwezi mmoja ukawa umepita tangu nipewe **kiinuamgongo**. Mwezi mmoja mzima nilikuwa katika shughuli za kulipa deni hapa na kulipa karo huku. Kuwekeza kwenye mradi ule na kununua hili. Sasa shilingi laki mbili tu zilikuwa zimesalia katika benki.

Watu wengi walinishawishi nijaribu kilimo cha mahindi. Bei ilikuwa imeanza kuimarika.

Katika taarifa ya habari jioni hiyo, waziri wa kilimo alitangaza bei mpya. Shilingi 1,500 kwa kila gunia la kilo tisini. Nami nilikuwa naanza kuumakinikia mradi huu.

Baada ya taarifa, nilikoga, nikala na nikaenda kulala. Kwa sababu ya uchovu, usingizi ulinichukua mara moja. Usingizini niliota. Katika ndoto niliutekeleza mradi wangu. Msimu huo wa kulima nilitenga ekari kumi za shamba langu. Wataalamu walinishauri kuwa wakati mzuri wa kulima ni wakati wa kiangazi. Mwezi wa Januari ulipoanza tu nilitafuta trekta na kulima. Malipo yalikuwa shilingi 1,200 kila ekari. Katikati ya mwezi wa Machi, nilitafuta trekta la kutifua shamba tena kwa gharama ya shilingi 15,000 ekari zote kumi. Kufuatia ushauri wa **manyakanga wa kilimo**, nililipa shilingi elfu kumi na tatu kupiga shamba lote haro.

Mwishoni mwa mwezi huo, nilienda mjini kutafuta pembejo. Kwanza, nililipa shilingi 20,500 kwa magunia 15 ya mbolea. Kisha nilinunua magunia manne ya mbegu ya mahindi yenye uzani wa kilo 25 kwa shilingi 3,300 kila gunia. Mwezi wa Aprili ulipotimia tu, niliamua kupanda. Ili nipate mazo bora, nilipanda kwa tandazi. Gharama ilikuwa shilingi 1,000 kila ekari. Mvua ilinyesha vizuri na baada ya siku saba, mahindi yalianza kuota. Ilifurahisha kuhesabu mistari ya kijani iliyonyooka. Hali hii iliwezekana tu baada ya kuajiri vijana wa kuwafukuza korongo na vidiri ili wasifukue mbegu mchangani.

Baada ya mwezi mmoja, hatua ya kupalilia ilifika. Nilitafuta vibarua na kupalilia. Malipo yalikuwa shilingi 700 kila ekari. Kumbe kupalilia kulichochea mtifuko wa mahindi. Punde yakawa yananifikia magotini. Hii ikawa ishara kuwa yanahitaji kumwagiwa mbolea ya kunawirisha iitwayo 'amonia'. Gharama yake ikawa shilingi 1,300 kila gunia. Hivyo nikalipa shilingi 19,500 kwa magunia kumi na matano.

Mahindi yalibadilika kimiujiza. Ghafla tu yalirefuka na kunenepa mashina. Yalibadilika rangi yakapiga weusi. Shamba liligeuka likawa kama msitu wa rangi ya kijani iliyokolea. Wapitanjia walijababha mimea na juhudi zangu. Shamba langu sasa likawa kielelezo. Maafisa wa kilimo

wakawa kila siku wanaleta wakulima wengine kujifunza siri ya ufanisi wangu. Hapo nikaanza kuhesabu mavuno nitakayopata na kukadiria faida. Nilipuuza kabisa ushauri wa wahenga kuwa 'Usikate majani, mnyama hajauawa.'

Bila taarifa wala tahadhari, mvua ilitoweka. Hayakupita majuma mawili mahindi yakaanza kubadilika. Juma moja baadaye mahindi yalinyauka. Badala ya mahindi, shamba likageuka la vitunguu vilivyochomwa na jua. Makisio yangu ya faida yaliyeyuka jinsi ufanyavyo moshi.

Lakini 'Muumba ndiye Muumbua.' Siku moja mawingu yalitanda na mvua ikanyesha. Muda si muda mahindi yalianza kunawiri. Kumbe tuko lililonivunja moyo lilikuwa laja. Siku moja mvua kubwa ilinyesha. Asubuhi nilipotoka nje nilipigwa na butwaa. Barafu ilitapakaa pote. Shamba lilikuwa limetapakaa barafu huku majani ya mahindi yamechanika kama nyuzi.

Niliugua. Baada ya wiki moja, nilipata nafuu. Nilipotazama upande wa shamba niliona dalili za majani mapya ya mahindi yakianza kuchomoza. Maumbile ni kitu cha ajabu kweli.

Muda si mrefu mahindi yalirudia hali yake tena, kisha yakakomaa. Harakati za kutafuta watu wa kuyakata na kuyakusanya zilianza. Gharama ya shughuli hii ikawa shilingi 5,000. Kuvuns, kusafirisha kutoka shamba na kukoboa kwa mashine magunia 200 yakachukua shilingi 20,500.

Kufikia hapo nilikuwa nimetumia takribani shilingi 192,700. Gharama nyingine zilikuwa za usafiri, gharama ya dharura na usimamizi, usumbufu wangu binafsi, gharama ya magunia na kadhalika. Mahindi yalipokuwa tayari kwenye magunia nilifunga safari kwenda mjini kutafuta soko. Niliposhuka tu niliona gazeti. Habari motomoto siku hiyo ilikuwa. 'MAHINDI GUNIA 900/=.' Niligutuka usingizini.

Maswali

- (a) Andika kichwa mwafaka kwa kifungu hiki cha habari. (alama 1)

- (b) Msimulizi alikuwa na kiasi gani cha pesa katika benki baada ya mradi kukamilika? (alama 2)

- (c) Taja matatizo matatu yaliyotishia mradi wa msimulizi wa kukuza mahindi (alama 3)

- (d) Eleza maana za methali zifuatazo kwa mujibu wa taarifa
  - (i) Usikate majani, mnyama hajauawa (alama 1)

  - (ii) Muumba ndiye muumbua (alama 1)

- (e) Eleza mambo mawili yaliyosababisha msimulizi asipate faida alivyotarajia. (alama 4)

- (f) Kwa nini msimulizi alisema maumbile ni kitu cha ajabu? (alama 1)

(g) Eleza maana za;

i. Kinuamgongo (alama 1)

ii. Manyakanga wa kilimo (alama 1)

2. UFUPISHO(ALAMA 15)

Soma makala yafuatayo kisha ufupishe kwa mujibu wa maswali uliyopewa.

Idadi kubwa ya wanafunzi huingiwa na wasiwasi wakaribiapo kufanya mtihani kwa sababu mbalimbali, kubwa likiwa ni hofu kwa jinsi ambavyo watafanya katika mtihani huo. Asilani mambo hayafai kuwa hivyo. Wataalamu wa masuala ya saikolojia na wale wa elimu wanashauri kuwa mtahiniwa anafaaa kupata muda mwingi wa mapumziko wakati anapokaribia kufanya mtihani ili aweze kuituliza akili asije akapatwa na mzongo wa akili.

Moja katika mashauri ni kuwa mtahiniwa anafaaa kupata usingizi wa kutosha wakati akijiandaa na pia wakati akifanya mtihani. Hii ni kwa sababu mtihani wa mwisho si tofauti na mitihani mingine ambayo mtahiniwa amekuwa akifanya, pamoja na kuwa ni maswali ya jumla tu kutoka viwango vyote vya masomo. Hivyo basi, mtihani unapokaribia, mtahiniwa anafaaa kudurusu na kufanya majaribio mbalimbali ya mtihani pamoja na kujikumbusha yale aliyofunzwa na mwalimu wake. Wale asimdunishe au kumdharau mwalimu hata kama stadi zake za kufundisha kazikumsimua – alikupa kito cha thamani kitakachokufaa kama silaha wakati wa mtihani.

Mtihani unapokaribia, mtahiniwa anafaaa kuwa amekwisha kutambua udhaifu wake na kutia bidii kuudhibiti kupitia udurusu, mijadala na mashauriano. Kumbuka kuwa bidii haiui ila hulipa.

Hivyo basi, kila unaposhirikisha bidii na ujasiri wa wako na kuimarisha uelewe wako wa somo, na hatimaye ukaboresha matokeo katika somo hilo. Vilevile, kujadili au kufafanua mada unayoielewa vyema kwa m wenzio aiyeielewa kutakuwezesha kuelewa hata Zaidi na hivyo kuimarisha uwezo wako wa kuzoa alama nyingi katika mtihani endapo swali litatoka katika mada hiyo.

Pamoja na hayo, mtahiniwa anafaaa kujihadhari na majuto ya kufanya kile ambacho hakupaswa kufanya. Anaweza kuhakikisha hili kwa kuyapitia maswali kwa makini Zaidi, na kuyatafakaria, kuyapangia na kuaandikia majibu sawasawa kasha kuyasoma tena majibu yake ili kuwa na uhakika kwamba hajapotoka.

Ikiwezekana (kwa sababu ya tofauti za kimapato na uwezo wa wazazi au walezi) mtahiniwa anafaaa kula visuri kabla kuenda kufanya mtihani. Vilevile, anapaswa kufika katika chumba cha mtihani kwa wakati unaofaa – mapema kabla ya muda wa kuanza kwa mtihani – na ahakikishe amebeba kila kifaa atakachokihitaji katika mtihani huo.

Ikiwa utashindwa kujibu swali Fulani, usipotezee muda mwingi. Baadala yake, enelea na swali linalofuatia kasha ulirejeele swali lile lililokutatiza baadaye ukishamaliza maswali yale mengine. Usipoteze muda kutafuta jibu ambalo huna kwa wakati huo. Juu ya yote, usidhubutu kuifanya hila katika mtihani kwa kuwa kitendo kama hicho kitasababisha matokeo yako kufutiliwa mbali, nayo bidii yako ya miaka mine itakuwa imeishia gizani, ukasalia kujuta.

Maswali.

a) Tumia maneno 60 kueleza ujumbe ulio katika aya mbili za mwanzo. (alama 6)

b) Mwandishi anatoa ushauri gani kwa mtahiniwa katika aya ya tatu hadi ya mwisho? Eleza kwa maneno 100 (alama 9)

3. SARUFI NA MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 40)

(a) Taja vipasuo viwili vya kaakaa laini. (alama 2)

(b) Andika sentensi ifuatayo katika umoja.
Maseremala walilainisha mbao hizo wakatutengenezea meza. (alama 1)

(c) Weka shadda katika neno lifuatalo ili itoe maana mbili tofauti. (alama 2)
walakini

(d) Tumia neno 'vile' katika sentensi kama; (alama 2)
i. Kiwakilishi

ii. Kielezi

(e) Tambulisha vipashio vinne vya sarufi ya Kiswahili. (alama 2)

(f) Tunga sentensi yenye muundo ufuatao. (alama 2)
Nomino, kishazi kitegemezi, kitenzi, nomino, kivumishi

(g) Tumia kivumishi cha pekee katika sentensi kuonyesha umilikaji. (alama 1)

(h) Andika neno lenye muundo ufuatao wa silabi. (alama 2)

KIKKKI _____ KKKIKI _____

(i) Weka maneno haya katika ngeli zake. (alama 2)
i. Miwani

ii. Wema

(j) Ainisha mofimu katika neno lifuatalo. (alama 3)
Hakuwakaribisha

(k) Andika kinyume cha sentensi ifuatayo kwa kuzingatia maneno yaliyopigiwa mstari
(alama 2)

Punde tu **alipouliza** swali hilo Halima **aliingia** darasani

(l) Bainisha kishazi huru na kishazi tegemezi katika sentensi ifuatayo. (alama 2)
Utakapomkabidhi barua hii, nipashe habari

(m) Tambua aina za shamirisho katika sentensi ifuatayo. (alama 3)
 Juma alimlimia nyanyake mzee shamba hilo kwa trekta.

(n) Yakinisha sentensi ifuatayo katika hali ya mazoea. (alama 2)
 Hakuwasaidia wala hakuwakaribisha kwake.

(o) Tambua kirai kihusishi katika sentensi ifuatayo. (alama 1)
 Jino la Tamma linauma mara kwa mara.

(p) Geuza sentensi ifuatayo katika hali ya udogo (alama 2)
 Mbuzi huyo wake ana ngozi laini

(q) Andika katika usemi wa taarifa. (alama 2)
 "Nitamwalika mtondogoo." Fatuma akasema.

(r) Changanua sentensi hii kwa kutumia matawi. (alama 4)
 Darasa lililojengwa limefunguliwa leo alasiri.

(s) Kanusha ; (alama 2)
 Ngoma hizo zilihifadhiwa ili ziuzwe mjini.

(t) Tunatumia simile tunapotaka mtu atupishe, _____ tunapoomba kitu kinusurike, na
 kefulu _____ na jambo. (alama 1)

---

4. ISIMU JAMII (ALAMA 10)

(a) Eleza maana ya lugha ya taifa. (alama 2)

(b) Eleza sababu tatu zinazofanya watu kubadili na kuchanganya ndimi. (alama 3)

(c) Eleza hatua tano ambazo zimesaidia kukuza lugha ya Kiswahili baada ya uhuru nchini Kenya. (alama 5)

KARATASI 3

SEHEMU YA A: TAMTHILIA - KIGOGO P. KEA (alama 20) SWALI LA LAZIMA

1.
 “Lisilowezekana ni kukama ndume.....hujafa hujaumbika.”
- III) Eleza muktadha wa dondoo hili.
(al.4)
  - IV) Taja na ueleze mbinu moja ya lugha inayojitokeza katika dondoo hili.
(al.2)
  - V) Fafanua umuhimu wa msemaji wa dondoo hili.
(al.4)
  - VI) Jadili mbinu zozote kumi walizozitumia wanasagamoyo kujikomboa kutoka uongozi dhalimu katika jimbo la Sagamoyo.
(al.10)

SEHEMU YA B: (CHOZ LA HERI)- K. MATEI

Jibu swali la 2 au la 3

2.Riwaya

“Tumeendelea kuwakwaza akina dada huku tukididimiza nguzo ya jamii yetu. Na kuwe huko kumtoa mekoni, lakini hili la kumpa jukumu la kuiongoza jamii nzima! Itakuwa kukivisha kichwa cha kuku kilemba.”

- a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (al.4)
  - b) Eleza mifano **mitatu** ya kukwezwa kwa mwanamke na **mitatu** ya kutwazwa kwa mwamume kama anavyodai nafsini.
(al.6)
  - c) Jadili umuhimu wa mandhari katika kujenga riwaya hii kwa kurejelea shule ya Tangamano.
(al.10)
3. “Ukiukaji wa haki za kibinadamu ni jambo la kawaida katika jamii ya Chozi la Heri. Jadili.
(al.10)

SEHEMU YA C: (TUMBO LISILOSHIBA)- ALIFA CHOKOCHO

(Jibu swali la 4 au 5)

4. a) **MAME BAKARI**- Mohammed Khelef Chassany
 “Ubahimu naotendewa mwanamke unakuwa na athari mbaya kwake.” Jadili ukweli wa kauli hii ukirejelea hadithi ya Mame Bakari.
(al.10)

- b) **MASHARTI YA KISASA** – Alifa Chokocho
 “Hatimaye Dadi ilimbidi kuusikitikia ule uzuri ambao unapeleka kwingine wala si kwake. Na tazama ile kanzu jinsi ilivyomfika magotini kidada. Tazama anavyoiacha wazi ile miguu na miundi yake yenye kuvutia. Ndiyo, hata yeye Dadi akifuatana na mkewe Kidawa, wakipitana njiani wanawake wanaovaa hivyo huwatambulia macho. Kwa nini basi wanaume wengine wasimtumbulie macho mke wake yeye? Na Kidawa akimwona mumewe anawatumbulia macho

wanawake hubwata kwa kimombo "Stop your gaze!" Na yeye humwuliza, ndio anasema nini? Na Kidawa hujibu, "Acha kudolea wanawake macho. Kwa nini wasiwe na uhuru wa kuvaa wanavyopenda? Au huelewi wanawake wana uhuru? "My dress my choice!" Lakini yeye hatimaye hujiuliza: Itakuwaje dunia iwapo watu wote (sio wanawake tu) watavaa wanavyopenda?.

i. Jadili aina nne za taswira zinazojitkeza katika dondo hili.

(al.4)

ii. Kando na taswira, tambua mbinu sita za kimtindo katika dondoo.

(al.6)

Au

5. Ukirejelea hadithi zifuatazo kwenye Diwani, eleza jinsi maudhui ya umaskini yanavyojitokeza.

(al.20)

2. Tumbo Lisiloshiha.

3. Mapenzi ya kifaurongo.

4. Ndoto ya mashaka.

5. Mtihani wa maisha.

6. SEHEMU YA D: (USHAIRI)

Jibu swali la 6 au 7

a) Shairi la kwanza

Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.

Maendeleo ya umma

Sio vitu maghalani

Kama tele vimesaki

Lakini havishikiki

Ama havikamatiki

Bei juu

Maendeleo ya umma

Sio vitu gulioni

Kuviona madukani

Kuvishika mikononi

Na huku wavitamani

Kama tama ya fisi

Kuvipata ng'o

Maendeleo ya umma

Sio vitu shubakani

Dhiki ni kwa mafakiri

Nafuu kwa mafakiri
Ni wao tu washitiri
Huo ni uistimari
Lo! Warudia

Maendeleo ya umma
Ni vitu kumilikiwa
Na wanyonge kupatiwa
Kwa bei kuzingatiwa
Bila ya kudhulumiwa
Na hata kuhadaiwa
Hiyo ni haki.

Maendeleo ya umma
Dola kudhibiti vitu
Vijapo nchini mwetu
Na kuwauzia watu
Toka nguo na sapatu
Pasibakishiwe na kitu
Huo usawa.

Maendeleo ya umma
Watu kuwa na kauli
Katika zao shughuli
Vikaoni kujadili
Na mwisho kuyakubali
Maamuzi halali
Udikteta la.

Maendeleo ya umma
Watu kuwa waungwana
Vijakazi na watwana
Nchini kuwa hakuna
Wote kuheshimiana
Wazee hata vijana.

Maswali

- c) Eleza dhamira ya shairi hili. (al.2)
- d) Baininsha tamathali mbili za usemi katika shairi hili. (al.2)
- e) Eleza umuhimu tatu wa usambamba katika shairi hili. (al.2)
- f) Onyesha jinsi maendeleo ya umma ulivyo kinaya. (al.2)
- g) Eleza mambo ambayo mshairi nachukulia kuwa maendeleo halisi ya umma. (al.4)
- h) Tambua matumizi ya mstari mishata kwa kutolea mifano. (al.2)
- i) Bainisha nafsi neni katika shairi hili. (al.1)
- j) Fafanua toni ya shairi hili. (al.1)

k) Andika ubeti wanne kwa lugha nathari.

(al.4)

Au

7. ***Shairi la pili***

Joseph Kiponda : Taifa ni Ushuru

Lau kama ingakuwa, madhali tuna uhuru

Watu kodi kutotowa, na kuifanya kufuru

Vije nchi ingakuwa, taifa bila ndururu

Taifa halingakuwa, bilashi bila ushuru

Hivi taifa kumea, nakuendelea mbele

Kwamba lajitegemea, haliwategei wale

Yataka kujitolea, ushuru bila kelele

Taifa halingakuwa, bilashi bila ushuru

Wafanyikazi wa umma, mfano mwema walimu

Wauguzi mahashuma, daktari wahadimu

Bila hizi darahima, vipi wangalihudumu?

Taifa halingakuwa, bilashi bila ushuru

Si vyema kuombaomba, kwa wageni kila mara

Huwa twajifunga kamba, na kujitia izara

Adha zinapotukumba, kujitegemea bora

Taifa halingakuwa, bilashi bila ushuru.

Miradi ya maendeleo, yahitaji darahima

Ndo tufikie upeo, ulio dunia nzima

Wadogo na wenye vyeo, bila kodi tutakwama

Taifa halingakuwa, bilashi bila ushuru

Ushuru si kwa wanyonge, wasokuwa na uwezo
 Watozwe hata wabunge, na wengine wenye nazo
 Yeyote asijitenge, kodi akalipa bezu
 Taifa halingakuwa, bilashi bila ushuru

Kwetu kutoa ushuru, ndiko kujitegemea
 Pasiwepo na udhuru, sio wa kuelea
 Huwa ni kama kiguru, asenao kutembea
 Taifa halingakuwa, bilashi bila ushuru.

Maswali

- E) Ujumbe unaowasilishwa katika shairi hili, una hadhira legwa. Zitaje. (al.3)
- F) Kwa kutolea mifano, eleza aina tatu za idhini ya kishairi alizozitumia mshairi. (al.3)
- G) Huku ukitoa mifano, taja aina tatu za takriri zinazojitokeza katika utungo huu. (al.3)
- H) Fafanua bahari zinazojitokeza katika shairi hili. (al.4)
- I) Andika ubeti wa nne katika lugha nathari. (al.4)
- J) Taja mbinu tatu za kifani zilizotumika katika shairi hili. (al.3)

8. SEHEMU YA E:(FASIHI SIMULIZI)

Soma kifungu kifutacho kisha ujibu maswali yanayofata.

Basi kizito Matukio alipewa Cheo kikubwa kutokana na uchapakazi wake. Shirika alilokuwa akifanya kazi likawa na matumaini makubwa. Kizito naye badala ya kuchapa kazi akawa anajigamba na kujitapa mitaani. “Ukubwa ninaujua miye. Mimi ndiye Kizito hapa. Kizito Mzito mimi, akaringa. Akawadharau akina Wanjiku. Amina na Shikuku. Akajitosa kwenye raha bila kujali na kuvaa suti nzito alizoagizia kwa fedha za shirika. Muda si muda shirika likaingia hasara. Mwishowe ametimuliwa kazini na wazito wenyewe. Ameondoka na mkoba mzito wa madeni na fedheha: nguo sasa anavaa za matambara mazito! Jamani uzito unakowapeleka wazito.

MASWALI

- vii) Onyesha kwa nini kipera hiki ni soga (al.4)
- viii) Fafanua vipengele viwili vya kimtindo vilivyotumika katika utungo huu. (al.2)
- ix) Eleza matatizo utakayokumbana nayo nyanjani ukikusanya kazi ya kipera hiki (al.4)
- x) Taja mifano mitatu ya ngomezi za kisasa (al.3)
- xi) Eleza hasara nne za miviga? (al.4)
- xii) Fafanua umuhimu wa misimu ya kisasa. (al.3)

KCSE REPLICA 8

KARATASI 1

1. Wewe kama msimamizi wa mifumo ya elimu umealikwa na mwandishi wa habari ili kuhojiwa kuhusu changamoto zinazokumba mfumo mpya wa elimu ya umilisi. Andika **mahojiano** hayo.
2. Serikali za majimbo zitawafaa wananchi wote. Fafanua.
3. **Mchagua nazi hupata koroma.** Thibitisha ukweli wa methali hii.
4. Anza insha kwa maneno haya;

Nilizinduka jimbi la kwanza na kujiandaa kwenda katika hafla... ..

KARATASI 2

1. UFAHAMU

Soma makala yafuatayo kisha utekeleze maagizo yafuatayo

Utotoni niliamini kwamba kusoma ndiko ufunguo wa kila kitu ulimwenguni kwa jinsi kunavyoonekana kuwatoa watu katika uzuzu, ukata na ugonjwa: na kuweka kwenye maisha bora ya mwangaza wa kujua kusoma na kuandika, utajiri wa kuweza kuvaa hata suti ya vipande vitatu, na kuwa na afya ya kuonekana kwa kitambi. Hizo ni zamani zile ambapo shule ya vidudu haikuwa sharti la mtoto kukubaliwa katika darasa la kwanza. Mtoto angelisha au kusaidia kwa kazi za nyumbani mpaka kufika umri labda wa miaka kumi kisha, kufumba na kufumbua, afisa wa serikali angeonekana akishauriana na mzazi wa mtoto. Matokeo yangukuwa mtoto huyo kuanza safari ndefu ya kila siku, apate asipate chakula.

Mimi kwa upande wangu sikujali maisha pata-nenda shule, kosa – bado – nenda – shule. Sikujali kero za baridi kali wala karaha za vua la asubuhi. Kuanzia utotoni *niliwahusudu* wenzangu waliokuwa wakirauka kiasi cha kufikiriwa kuwa walilala kwa shati na kaptula zao, au kwa blauzi na skati na kaptula zao. Nilipendezwa na yunifomu zao nikatamani na hata kuapa kwamba siku moja nitavaa kama wao na kutembea kwa maringo kama wao. Zaidi nilitamani kufika walikokuwa wakienda na kufanya walivyokuwa wakifanya huko.

Penye nia hapakosi njia. Nia yangu ilidhihirika pale nilipojiunga na darasa la kwanza. Darasa la kwanza lilinisoma kisogo baada ya siku mbili tu. Nalo la pili likanipungia mkono baada ya juma moja. Miaka mitano baadaye nilikutana na kiunzi cha kwanza kwenye mtihani wa kitaifa wa chumba cha saba uliokuwa kifungua mlango wa kuingilia kidato cha kwanza.

Baada ya miaka minne nilikutana na mlango funge mwingine ambapo nilibisha na ukanifungukia kwa *kutia fora* katika mtihani wa kiwango cha elimu ya upili. Katika miaka miwili iliyofuatia nilijiunga na shule maarufu ya kitaifa siku hizo.

Masomo hayakuendelea kuwa mteremko kwangu kwani uchechefe wa karo na masurufu ulimaanisha kuwa siku nyingi nilikuwa nje ya kuta za darasa letu. Hata ivyo *nilijifunga masombo*. Hatimaye nilifunguliwa milango ya kuingia ndaki.

Baada ya kuhitimu kwa shahada ya kimsingi ya uzamili, kisha uzamifu au udaktari falsafa hatimaye, nilifanywa meneja kufikia leo. Hata nikiwa ukubwani bado ninazidi kusoma na kutafiti ili nisiote ukurutu wa akili.

Cheo na madaraka haya ya umeneja yamaanisha kila siku nivae suti kamili na shati nyeupe pe, ambayo shingoni imeambatanishwa na kipande maalumu cha kitambaa kinacholewalewa kifuani. Nijiangaliapo kiooni hujifananisha na mtu ambaye amejitia kitanzi shingoni.

Nina kitambi ambacho labda ni *taashira* ya utajiri. Hata hivyo ingawa mimi si tajiri mwenye sauti kubwa kiuchumi, ninaweza kujivunia elimu yangu iliyoniwezesha kujimudu kidogo maishani. Sasa nina shamba langu mwenyewe, nyumba yangu mwenyewe ambayo imejaa mali yangu mwenyewe. Nina redio yangu mwenyewe, rununu yangu mwenyewe na wanyama wangu mwenyewe.

Lakini mwenzangu ambaye zilimwishia ukingoni katika shule za nasari, hana elimu, pesa wala mahali pa kuzikiwa wakati mpira utakapomwia mwingi.

MASWALI

a) Eleza imani ya mwandishi kuhusu elimu. (alama 3)

.....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....

b) Taja dhiki zilizomkabili mwandishi alipokuwa shuleni (alama 2)

.....
 .....
 .....

c) Onyesha uhusiano uliopo kati ya elimu, kazi na ukwasi kwa mujibu wa habari hii. (alama 3)

.....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....

d) Ukirejelea makala haya, fafania msemu, 'elimu ni bahari haina kikomo' (alama 3)

.....
 .....
 .....

e) Hatima ya wale ambao hawakupata elimu ni ipi? (alama 2)

.....
 .....
 .....

.....f. Badala ya maneno yafuatayo mwandishi angetumia msamiati gani? (alama 3)

- i. Niliwahasudu.....
- ii. Ndaki.....
- iii. Taashira.....

2. UFUPISHO

Dhuluma kwa wanawake sio matokeo ya siasa baada ya uhuru, bali ni matokeo ya hali iliyokuwepo tangu enzi za mababu zetu; kabla ya ukoloni. Kubaguliwa na kudhulumwa kwa wanawake kisiasa kunaona na kunyonywa kwake kijamii kunakoshuhudiwa siku nenda miaka rudi.

Elimu ya jadi ilimwandaa mwanamke kuwa chombo kitiifu cha mwanamume. Mwanamke aliandaliwa katika unyago na katika mfumo mzima wa malezi kuwa chombo cha kutumikia mwanamume-kumstarehesha, kumfariji, kumlisha na kumzalia watoto. Mwanamke tangu jadi hakuruhusiwa kushiriki

katika shughuli za kisiasa na utawala wala hakuna mtu aliyeamini kwamba mwanamke angeweza kushikilia wadhifa wowote wa uongozi.

Demokrasia ya jadi naihusudu sana; ambapo wazee walikaa chini ya mbuyu na kuamua mambo ya jumuiya. Mahakama ya kijiji ilikuwa aghalabu ni ya wazee na na wanaume peke yao. Hakukuwa na mwanamke aliyeshirikishwa, hata kama alikuwa ajuza. Sifa waliyokuwa nayo wanawake ni ile ya usihiri na uganga. Mwanamke yeyote ailiyezeeka alidhaniwa kuwa bingwa wa uchawi, ulozi na ushirikina. Kwa hivyo, wanawake ndio waliokuwa washirikina wakubwa, maana fursa ya kupata elimu pana zaidi hawakuwa nayo. Si ajabu kuwa mwanamke alipojitokeza na kusema jambo la busara, alipuuzwa na pengine kutukanwa hadharani.

Kwa bahati nzuri, kumezuka mwamko uliotuingiza katika enzi mpya. Vita vya wanawake vya kujihami na kujiendeleza katika ulimwengu unaotawaliwa na wanaume vimetapakaa kote katika kila sehemu ya dunia. Wanawake wengi wamekiuka misingi na mizizi ya utamaduni na kung'oa asasi za kijamii na itikadi ambazo daima zimeendelea kumyanyasa na kumuumbua utu mwanamke tangu jadi. Watetezi wa haki za wanawake zamani walilaumu suala la serikali za mataifa mwaka hadi mwaka. Huku masuala ya wanawake ya kijamii, utu na utamaduni yakishangiliwa kupitishwa, watetezi wameeleza wasiwasi wao ikiwa kupitishwa kwa maazimio kutasaidia kuleta maendeleo ya haraka kwa wanawake kimataifa au katika nchi moja. Fauka ya hayo, baadhi ya wachunguzi wanaonelea kuwa maazimio mengi hayadokezi hatua za kufikiwa haki za wanawake.

Maazimio mengine yanazungumzia juu ya kuondolewa kwa ubaguzi dhidi ya wanawake, kushiriki kwao katika uendelezaji wa amani ya kimataifa na ushirikiano wa kimataifa, majukumu yao katika jamii, mfuko wa Umoja wa Mataifa wa wanawake (Unifem) na kuimarisha hadhi ya wanawake katika sekretariati ya Umoja wa Mataifa miongoni mwa shughuli nyingine katika mkabala huu.

Wanawake wameonyesha vipaji vyao katika nyanja mbalimbali za maisha; siasa, uchumi, utawala na kadhalika. Wanawake wamejikakamua na kudhihirisha kuwa wao pia wana jukumu muhimu la kutekeleza ili kuyaongoza maisha yao naya watu wengi. Wadumishaji wa dhuluma za kijinsia hawana budi kusalimu amri na kuukubali ukweli huu, wapende wasipende. Mtazamo juu ya haki sawa unatokana na kukubaliwa na kuondolewa kwa aina zote za ubaya dhidi ya wanawake wanojitolea mhanga kutetea hadhi yao pamoja naya wanyonge wengine. Wao huonekana kama waasi, wapinga mila na watovu wa utii.

MASWALI

- a) Bila kubadilisha maana asilia, fupisha aya tatu za kwanza. (Maneno 45-55) (Alama 6)
- b) Kwa kurejelea aya tatu za mwisho, pambanua hoja muhimu zinazoguziwa na mwandishi. (Maneno 60-65) (Alama 9)

3. MATUMIZI YA LUGHA (Alama 40)

- a) Tofautisha Irabu /u/ na /o/ (Alama 2)
- .....
- .....
- b) Tunga sentensi ili kubaini matumizi ya neno vibaya katika sentensi kama; kielezi na kivumishi (Alama 2)
- kielezi.....
- kivumishi.....
- c) Yakinisha sentensi ifuatayo. (Alama 1)
- Nisipomwona sitamlipa pesa zake.
- .....

d) Tumia kivumishi cha 'a' unganifu katika sentensi ukitumia nomino katika ngeli ya A-WA. (Alama 2)

.....

.....

e) Tunga sentensi ili kutofautisha vitenzi vifuatavyo.

i) ni (Alama 1)

.....

.....

ii) yamekuwa (Alama 1)

.....

.....

f) Tunga sentensi ili kubaini; (Alama 2)

kivumishi cha idadi jumla

.....

kivumishi cha idadi kamili

.....

g) Toa maana mbili ya sentensi hii

Nionyeshe vile nitakavyobeba. (Alama 2)

.....

.....

h) Kanusha sentensi ifuatayo kwa njia mbili .

Wachezaji walikuwa wanafanya mazoezi. (Alama 2)

a.....

b.....

i) Andika katika usemi wa taarifa.

"Tutakwenda kanisani kesho kutwa." Kame alisema. (Alama 2)

.....

.....

j) Changanua sentensi hii kwa kutumia kielezo jedwali. (Alama 4)

"Mshale huu mrefu umevunjika mara mbili

k) Tunga sentensi mbili tofauti ili kudhihirisha matumizi ya 'mshazari' (Alama 2)

.....

.....

l) Unganisha sentensi hii kwa kutumia kirejeshi 'O' Kucha zake ni ndefu. Kucha zimekatwa. (Alama 1)

.....

.....

m) Eleza matumizi ya 'Ki' katika sentensi

Ukirusha kipira kitapotea (Alama 3)

.....

.....

.....
 .....
 n) Tunga sentensi ukitumia vitenzi vifuatavyo katika kauli zilizoonyeshwa. (Alama 2)
 i) La (kutendeshana).

.....
 .....
 ii) Pa (kutendesha).

.....
 .....
 o) Andika neno lenye kiyeyusho. (Alama 2)

.....
 .....
 p) Andika kwa wingi
 Mtoto yuyu huyu ndiye aliyeiba nguo yangu. (Alama 1)

.....
 .....
 q) Unda sentensi yenye vijenzi vifuatavyo vya kisarufi.
 Kiwakilishi + kivumishi + kitenzi + kielezi (Alama 1)

.....
 .....
 r) Akifisha sentensi ifuatayo ;
 Bw. Juma alimwambia bibi yake nitakutuzia ukiendelea kutenda mazuri. (Alama 2)

.....
 .....
 s. Tunga sentensi mbili ili kuonyesha tofauti kati ya maneno yafuatayo; (alama 2)
 i. kua

.....
 .....
 ii. kuwa

.....
 .....
 t. Tunga sentensi moja yenye virai viuatavyo. (alama 2)
 RN (nomino, kivumishi kielezi), RT (kitenzi, nomino)

.....
 .....
 u. Andika katika udogo. Kitabu cha mtu huyo kimeletwa na mwanafunzi wake. (alama 1)

.....
 .....
4. ISIMU JAMII (ALAMA 10)

a) Ndada, mbona umerara sana na kecho akuna kazi.
 i) Mzungumzaji ana tatizo gani? (Alama 2)

.....
 .....
 ii) Tatizo hili limesababishwa na nini? (Alama 1)

.....
 .....
 b) Watu wanapozungumza huenda wakafanya makosa ya sarufi na ya kimatamshi hapa na pale, na hata hutumia msamiati vibaya.
 Eleza sababu saba za kufanywa makosa haya (Alama 7)

KARATASI 3

SEHEMU A: FASIHI SIMULIZI (LAZIMA)

Soma kifungu hiki kisha ujibu maswali.

Umeanguka mwamba
 Jabali tuloegemea
 Lilotupa kimbilio
 Mahasidi kutishia
 Mti mkuu umegwa
 Wana wa ndege wa wapi?
 Bila shaka hangaiko
 Metukumba makinda.

Angalikuwa pamwe nasi
 Maulana mungu wetu
 Swali hilo tungemuuliza
 Mbona kaacha mauko
 Ngome yetu kuvamia?
 Ela mwenyewe Mwenza
 Ajua hatima yetu Lilobaki
 kumwamini Riziki kutuangushia.

Maswali

- a. Huu ni wimbo wa aina gani? Thibitisha. Alama 4
- b. Bainisha vipengele vitano vya kimtindo vilivyotumika katika wimbo huu. Alama 5
- c. Tungo za aina hii zinaendelea kupoteza umaarufu katika jamii yako. Fafanua hoja nne utakazotumia kuishawishi jamii yako kukinga dhidi ya hali hii. Alama 4
- d. Eleza sababu tatu za kukusanya habari kuhusu kipera hiki kwa kutumia mbinu ya kushiriki. Alama 3
- e. **Ainisha kifungu kifuatacho cha sifo. Thibitisha kwa hoja tatu. Alama 4**
 Ndimi Kiluki jogoo la kijijini
 Jogoo la kijijini liwikialo jijini
 Jogoo liloyavunja makoo ya jijini
 Makoo yote yanisifia
 Wangu ukoo ni wa wafalme
 Kilimo ndo nguzo yetu
 Kiluki nalima maekari kwa maekari
 Siku chache natumia
 Kandanda nasakata Asonijua
 Makinduni ni nani? Mbeleni
 ajitambulisha.

SEHEMU B: RIWAYA ASSUMPTA K. MATEI: CHOZI LA HERI Jibu swali la 2 au 3

2. “Sikiliza bwana, mhitaji siku zote ni mtumwa, tangu lini maskini akabagua?
  - a. Weka dondoo hili katika muktadha wake. Alama 4
  - b. Eleza namna anayeambiwa maneno haya alivyoendeleza ploti ya riwaya ya Choji la Heri. Alama 6
  - c. Kwa mujibu wa riwaya hii, maneno ya msemaji ni ya kweli. Thibitisha kwa hoja kumi. Alama 10.

3. a. Changanua mtindo katika dondoo hili: alama 12
 Sisi tunataka kiongozi yeyote awe mwanamke au mwanamme, atakayeweza kulielekeza jahazi hili letu kwenye visiwa vya hazina. Tufikie kilele cha maendeleo pale tutakapoafikia malengo ya Kimaendeleo ya Kimilenia. Kiongozi ambaye ataendeleza zaidi juhudi za kukabiliana na wale maadui ambao wewe daima huniambia kuhusu: umaskini, ujinga, magonjwa, uhaba wa nafasi ya kazi na uufisadi. Je, huu sio uliokuwa muono wa waliopigania uhuru? Siyo ambayo viongozi waliochukua hatamu za uongozi kutoka kwa watu weupe waliyofanya juu chini kuyatekeleza?

b. Mwalimu amekwezwa katika riwaya ya Chози la Heri. Thibitisha. Alama 8.

SEHEMU C: TAMTHILIA PAULINE KEA: KIGOGO Jibu swali la 4 au 5

4. a. Mhini na mhiniwa njia yao ni moja. Thibitisha ukweli wa kauli hii kwa mujibu wa tamthilia ya kigogo. Alama 10

b. Fafanua vizingiti mbalimbali vinavyojitokeza katika harakati za Wanasagamoyo kuikomboa jamii yao. Alama 10

5. Sina muda wa kupoteza tafakuri zangu kwa mambo yasiyoniruzuku...safari hii ni hatua kwa hatua.

a. Weka dondoo hili katika muktadha wake. Alama 5

b. Bainisha toni iliyotumika katika kauli hii. Alama 2

c. Eleza umuhimu wa mandhari ambamo kauli hii inajitokeza. Alama 8

d. Jadili sifa zozote tano za msemaji wa maneno haya. Alama 5

SEHEMU D: USHAIRI Jibu swali la 6 au 7

6. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.

Wanaume ni wanyama

Nakumbuka vyema sana, sisahau siku ile
 Nilipoitwa na nina, akanipa ya kivyele Mwanangu u
 msichana, nakuasa usikile
 Si watu waone vile, wanaume ni wanyama.

Kuwa umevunja ungo, ni hali ya maumbile
 Bora uwapo na bongo, anasa uzikimbile
 Ukijitia maringo, utatungwa mimba mbele
 Si watu waone vile, wanaume ni wanyama.
 Ngawa waje na manoti, "Nakupenda" wakwambile
 Wakuvalie makoti, usiwaachie mbele, Hata wapige
 magoti, wambile mna kelele
 Si watu waone vile, wanaume ni wanyama.

Ngono ni tendo la suna, Amina sikimbilile
 Wala miguu halina, kwamba lingekukimbile
 Muhimu kwako Amina, kwanza uthamini shule Si watu
 waone vile, wanaume ni wanyama.
 Kuzurura mitaani, si tabia njema ile
 Unapotoka nyumbani, fululiza hadi shule
 Si kwenda vichochoroni, kuwaona kina wale Si watu
 waone vile, wanaume ni wanyama.

Uwe mwana msikizi, yano uyazingatile
Mengine kuhusu penzi, mwanangu taonywa shule
Kama mameyo mzazi, nimekuonya kimbele Si watu
waone vile, wanaume ni wanyama.

Wakaja kina Hamadi, mwana wa Mzee sule
Kwangu wakapiga hodi, hata mkuu wa shule
Ila nikajitahidi, kukwepa mitego ile
Si watu waone vile, wanaume ni wanyama.

Na kuna huyo Karisa, mwanafunzi kule shule
Akawa hunipapasa, nami vile vile Mwishowe
ikatusa, tugawe tunda tule
Si watu waone vile, wanaume ni wanyama.

Nani akachovya uto, wa asali tamu vile
Na kisha aape kuto, kula asali milele Kuwa ni
mjamzito, wamenifukuza shule
Si watu waone vile, wanaume ni wanyama.

Karisa yu vilevile, angali yuwaenda shule
Na mie kitumbo mbele, ninajikuna upele
Yameshatimia yale, niloonywa siku ile
Si watu waone vile, wanaume ni wanyama.

Maswali

- a) Eleza ujumbe wa shairi hili? alama 5
- b) Ainisha shairi hili kwa kuzingatia vigezo vifuatavyo: alama 3
  - i. vina ii. vipande iii.
- mishororo
- c) Onyesha umuhimu wa mbinu mbili alizotumia mshairi kutosheleza mahitaji ya kiarudhi katika shairi hili. alama 2
- d) Tambua nafsi neni katika shairi. Thibitisha alama 1
- e) Andika ubeti wa sita kwa lugha nathari. alama 4
- f) Tambua aina mbili za urudiaji zilizotumika katika shairi hili. Alama 2
- g) Eleza maana za maneno na vifungu vya maneno vifuatavyo: alama 2
  - i. anasa uzikimbile
  - ii. wanaume ni wanyama
  - iii. iii. tugawe tunda tule

7. Soma shairi hili kisha ujibu maswali.

Nikumbuke mwanangu,

Kila asubuhi unapoamka,

Kwenda kazini,

Unapochukua sabuni ya kunukia,
Na dodoki jororo

Na kopo la koligeti,
Kwenda kukoga hamamuni,
Penye maji ya bomba,
Yaliyochunjwa na kutakaswa,
Mororo...

Kumbuka nyakati zile,
Za staftahi ya sima na mtama,
Ndizi na nagwa,
Kwa mchicha na kisamvu,
Na ulipokwenda choo,
Ulilia kwa uchungu,

Nikumbuke,
Unapotoka nyumbani asubuhi maridadi,
Katika suti ya moto,
Miwani ya pembe,
Viatu vya Paris,
Saa ya dhahabu,
Unapong'oka kwenda kazini, Katika
Volvo, Katika njia iliyosakafiwa.

Kumbuka,
Nyakati zile,
Mimi ni mamako,
Tulivyojidamka,
Mara tu kwale wa kwanza,
Alipoanza kukoroma,

Jogoo wa kwanza hajawika,
Mimi nikachukua mundu na panga,
Mamako jembe na shoka,
Tukaelekea porini,
Kufyeka na kuchimbua,
Na hubaki wajiandaa kwenda shule..
Nikumbuke,
Saa za jioni,
Unapovalia kitanashati

Maswali

- a) Thibitisha kuwa utungo huu ni shairi (alama 4)
- b) Fafanua toni ya utungo huu (alama 2)
- c) Huku ukitoa mifano, linganua kati ya mistari toshelezi na mistari mishata (alama 4)
- d) Eleza maudhui yoyote manne yanayojitokeza (alama 4)
- e) Tambua aina mbili za taswira zilizo katika ubeti wa mwisho. (alama 2)
- f) Eleza muundo wa shairi hili. (Alama 4)

SEHEMU E: HADITHI FUPI
Wah. Alifa Chokocho na Dumu Kayanda:
TUMBO LISILOSHIBA NA HADITHI NYINGINE
Swali la 8

8

- a. Eleza umuhimu wa mazungumzo kati ya Sasa na Mbura katika kujenga hadithi ya Shibe inatumaliza. Alama 10
- b. Fafanua jinsi suala la malezi lilivyoshughulikiwa katika hadithi ya Tulipokutana Tena na Mtihani wa Maisha. Alama 10

KCSE REPLICA 9

KARATASI 1

1. **Lazima** : Wewe ni waziri wa usafiri nchini. Kumekuwepo na ajali nyingi za barabarani hivyo basi umealikwa na kituo cha runinga cha Mzalendo Kufafanua sababu za ajali hizi. Andika **mahojiano** yenu.
2. **Ujenzi wa reli za kisasa nchini una manufaa mengi kuliko madhara.** Jadili.
3. Tunga kisa kitakachodhihirisha maana ya methali ifuatayo:
Usitukane wakunga na uzazi ungalipo.
4. Andika kisa kinachomalizika kwa maneno yafuatayo:
... **Baba niliyemfahamu kwa picha pekee, hatimaye aliwasili nyumbani baada ya miaka ishirini. Nilimkumbatia huku machozi yakitudondoka sote.**

KARATASI 2

1. UFAHAMU : (Alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kasha ujibu maswali.

Nchi nyingi duniani zimetia sahihi mkataba wa Umoja wa Mataifa kuhusu haki za watoto. Haki hizi ni pamoja na uhai, lishe bora inayotosha na makazi bora yaliyo salama. Hali kadhalika, kila mtoto ana haki ya kupata elimu. Elimu inastahili kutolewa bure, iwe inafaa na inayopatikana kwa urahisi. Isitoshe, mtoto hastahili kupigwa, kudunishwa, wala kubaguliwa kwa namna yoyote ile: iwe kitabaka, kirangi, kijinsia au vinginevyo. Mtoto hapaswi kufanya kazi za kitumwa, nzito na za kushurutishwa. Vile vile, mtoto anastahili kushirikishwa katika kufanya maamuzi yanayoweza kumwathiri maishani. Pia mtoto ana haki ya kupata huduma za afya, mahitaji maalum na habari kuhusu masuala mbalimbali. Pamoja na hayo anastahili kupendwa na kuheshimiwa kimawazo na kihisia.

Haki za watoto zinatakiwa kulindwa na kila mwanajamii, serikali na wazazi wakiwa katika mstari wa mbele. Hii ndiyo sababu serikali za mataifa mengi zimeshirikisha haki hizi katika katiba na sheria za nchi husika. Yeyote anayezikiuka anapasa kuadhibiwa kwa mujibu wa sheria. Walakini, haki hizi bado zinakiukwa. Watoto wengi kote duniani bado wananyimwa haki zao. Kuna watoto ambao hawajawahi hata kupata kibanda cha kuweka ubavu. Wengi wa hawa wamejipata wakiselela kwenye mitaa na hata majaa ya mji na vijiji ambako hulazimika kupitisha usiku hata katika majira ya kipupwe na masika! Wengine hawapati chakula: licha ya kuwa wanatakiwa kupata chakula chenye lishe bora. Kwao kutarajia mlo awamu tatu kwa siku ni njozi: kwani hata awamu moja ni adimu kupata! La kusitikisha ni kwamba wale wanaotarajiwa kuwa **vigogo** wa kuzilinda haki hizi ndio wanaoongoza katika kupalilia ukiukaji wazo. Kila siku tunasikia na kushuhudia visa vya watoto kupigwa, kushinikizwa kufanya kazi za sulubu kipunda, kunyanyaswa kinjinsia, kuishi katika mazingira hatari na hata kuuawa. Baadhi ya wanaohusika na vitendo hivi hasi huwa wazazi au jamaa wa karibu kama vile mjomba, shangazi au wahudumu wa nyumbani.

Madhila yanayowapata watoto hayatokei tu katika mazingira ya nyumbani. Mateso huvuka mipaka na kufikia ngazi ya kimataifa. Watoto wengi katika mataifa yenye fujo na ghasia hutekwa na kutumikishwa vitani. Linalokata maini ni kwamba baadhi ya viongozi katika mataifa haya hawafanyi lolote kuwanusuru. Lao huwa kuwatazama watoto wanaotakiwa kuwalinda wakigeuzwa kuwa mababe wa kuuu na kuuana. Watoto hawa huvishwa magwanda ambayo miili yao minyonge haiwezi kuyahimili. Pia hulazimika kuvaa mabuti ya kijeshi ambayo **huwa nanga kwao** kubeba, licha ya bunduki zinazokaribia kuwazidi uzani.

Mojawapo ya mambo ambayo viongozi nchini humu walilenga shabaha kuyafikia baada ya kijinyakulia uhuru ni elimu kwa wote. Hata hivyo, hii imekuwa kama ndoto isiyotabirika katika

baadhi ya janibu. Ni kweli kwamba sera ya elimu bila malipo katika shule za msingi nchini humu inaendelea kutekelezwa. Hata hivyo, asilimia ya watoto na hata watu wazima wasiojua kusoma na kuandika ingali kubwa. Jukwaa la vijiji nchini humu na hata katika mataifa mengine ya ulimwengu wa tatu limesheheni idadi kubwa ya watoto wasioenda shuleni. Kichocheo kikuu cha hali hii ni kwamba wazazi na walezi wamejipata katika lindi la ufukara uliokithiri. Hata wanapojitahidi kujinyanyua na **kujikuna wapatao** kuyakidhi mahitaji ya kielimu ya wanao, wao hujipata wakitapatapa katika kinamasi hicho hicho cha ulitima. Matokeo ni kwamba watoto wa matajiri wanaendelea kuelimika huku wa maskini wakibakia kwenye kiza cha ujinga. **Wanaong'ang'ania kuwepo kwa elimu bila malipo ni kama kwamba ni waota ndoto za mchana.**

Hali ilivyo sasa hivi inadai kuwa mimi na wewe ttufanye hima tuungane mikono na kutafuta suluhisho la kudumu kuhusu utekelezaji wa haki za watoto. Twapaswa kuhimiza serikali zetu kufanya kila ziwezavyo kuhakikisha kuwa watoto wote wako shuleni. Nasi tushirikiane kutoa huduma kwa watoto na kukomesha dhuluma , mateso na dhiki kwao. Haitoshi kupeleka miswada bungeni kuhusu haki za watoto na kuipitisha kuwa sheria. Twastahili kubadilisha misimamo yetu kuhusu haki hizi na kuzilinda kwa dhati.

- (a) Huku ukitoa mifano **minne**, eleza hali ya kinyume inayojitokeza katika aya ya pili. (alama 4)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....Eleza namna hali ya usalama inavyoathiri utekelezaji wa haki za watoto kwa mujibu wa kifungu. (alama 3)

.....

.....

.....

.....

.....

- (b) Kwa kurejelea aya ya nne , onyesha mchango wa serikali katika kuwajibikia haki za watoto. (alama 3)

.....

.....

.....

.....

- (c) “Wanaong'ang'ania kuwepo kwa elimu bila malipo ni kana kwamba ni waota ndoto mchana.” Thibitisha kauli hii kwa kurejelea kifungu. (alama 2)

.....

.....

.....

- (d) Eleza maana ya msamiati ufuatayo kama ulivyotumika katika taarifa. (alama 3)

- (i) Vigogo.....
- (ii) Huwa nanga kwao.....
- (iii) Kujikuna wajipatapo.....

2. MUHTASARI (Alama 15)

Jamii ya leo inatawaliwa na kuendeshwa na kanuni ya maarifa. Inawezekana kusema kuwa uchumi wa jamii za leo na zijazo utategemea maarifa zaidi kuliko utakavyotegemea wenzo wowote mwingine. Utambuzi wa uwezo mkubwa wa maarifa katika maisha ya binadamu ndio msingi wa watu kusema ‘maarifa ni nguvu.’

Maarifa huelezwa kwa tamathali hii kutokana na uwezo wa: kuyadhibiti, kuyaendesha, kuyatawala na kuyaongoza maisha ya binadamu popote pale walipo. Mtu ambaye ameyakosa maarifa Fulani huwa ameikosa nguvu hiyo muhimu na maisha yake huadhirika pakubwa. Kwa msingi huu, maarifa yanaweza kuangaliwa kama utajiri mkubwa ambao binadamu anaweza kuutumia kwa faida yake au kwa faida ya wanajamii wenzake. Ukweli huu ndio unaoelezwana methali ya Kiswahili: ‘Elimu ni mali.’ Elimu ni chimbuko la maarifa muhimu maishani.

Msingi wa utajiri na maendeleo ya binadamu popote alipo basi ni maarifa. Je, maarifa kwa upande wake yana sifa gani? Maarifa yenyewe hayana upizani. Maarifa uliyo nayo huweza kuwa na watuwengine wengi pasiwe na upizani baina yenu kwa kuwa kila mmoja ana maarifa sawa. kila mmoja ana uhuru wa kuyatumia maarifa hayo kama chanzo cha kuyazalisha maarifa mengine. Utumiaji wa maarifa yenyewe hauyamalizi maarifa hayo. Maarifa hayawezi kugusika ingawa mtu anaweza kuyanyumbua maarifa yenyewe kwa kuyatumia kwa namna tofauti.

Maarifa huingiliana na maarifa mengine. Maarifa aliyo nayo mtu mmoja huweza kuhusishwa na maarifa aliyo nayo mtu mwingine ili kuvyaza au kuzuka na maarifa tofauti. Maarifa yanaweza kuchukuliwa kutoka sehemu moja hadi nyingine kwa namna ambavyo mtu hawezi kufanya bidhaa nyingine ile. Kwa mfano, ni muhali mtu kulalamika kuwa hawezi kutembea kutoka sehemu moja hadi nyingine kwa sababu ana mzungo mzito wa maarifa kichwani

Sifa nyingine muhimu ya maarifa ni kuwa yanaweza kuwasilishwa kwa njia ya ishara au mitindo mingine ya kidhahania. Ikiwa unataka kukihamisha chombo Fulani kutoka sehemu moja hadi nyingine, lazima uwazie ukubwa wake, uzito wake na labda hata umbali wa panapohusika. Maarifa huweza kubadilishwa au kugeuzwa na kuwa ishara ambazo huyafanya kuwasilishwa kwa njia nyepesi kuliko kwa mfano ikiwa mtu atayawasilisha katika muundo wa, kwa mfano kitabu.

Maarifa yana sifa ya uhusianaji. Kipengele Fulani cha maarifa huwa na maana kinapowekwa sambamba au kugotanishwa na kipengele kingine cha maarifa. Huo huwa muktadha mzuri wa kueleweka au kuwa na maana. Kwa mfano, neno ‘mwerevu’ huweza kuwa na maana kwa kuweka katika muktadha wa ‘mjinga’, ‘mjanja’, ‘hodari’, na kadhalika.

Maarifa huweza kuhifadhiwa katika nafasi ndogo sana. Suala hili linaeleweka kwa njia nyepesi tunapoangalia maarifa katika muktadha wa teknolojia. Data zinazowahusu mamilioni ya watu, ambazo zingehitaji maelfu ya maktaba na lukuki ya vitabu, huweza kuhifadhiwa kwenye kifaa kidogo kianachoweza kutiwa mfukoni.

Maarifa hayawezi kudhibitiwa au kuzuiliwa mahali Fulani yasisambae. Maarifa huenea haraka sana. Maarifa ni kitu kinachoepuka pingu za watu wanopenda kuwadhibiti binadamu wenzao. Hata pale ambapo mfumo wa kijamii au wa kisiasa unafanya juu chini kuwadhibiti raia au watu wenyewe, ni muhali kuyadhibiti maarifa yenyewe. Inawezekana kuzidhibiti njia Fulani za ueneaji wa maarifa lakini maarifa hayo yatapata upenyu wa kusambaa. Ni kweli kuwa maarifa ni nguvu inayozishinda nguvu zote.

(a) Fupisha aya ya pili na ya tatu. (maneno 55-60) (alama 5, 1 ya utiririko)

(b) Eleza sifa kuu za maarifa kama zinavyojitokeza kuanzia aya ya nne hadi aya ya nane. (maneno 100-110) (alama 10, 2 za utiririko)

3. MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 40)

(a) Tofautisha sauti zifuatazo. (alama 2)

(i) /t/ /s/
 .....
 .....

(ii) /h/ /gh/
 .....
 .....

(iii) /o/ /u/
 .....
 .....

(iv) /b/ /a/
 .....
 .....

(b) (i) Mzizi ni nini? (alama 1)
 .....

(ii) Toa mfano wa kitenzi chenye mzizi huru. (alama 1)
 .....

(c) Tunga sentensi yenye muundo ufuatao: (alama 2)
 N+RH+t+E
 .....

(d) Ainisha mofimu katika neno lifuatalo: (alama 2)
 Kiokoteni

.....
 .....
 .....

(e) Andika katika ukubwa. (alama 1)
 Paka hawa wamemfukuza mbwa wetu.

.....
 .....

(f) Taja matumizi mawili ya kiambishi /e/ (alama2)

.....
 .....
 .....

(g) Andika upya ukifuata maagizo. (alama 3)

(i) Maji ambayo wanakunywa ni hatari. (Andika katika hali ya mazoea bila kutumia amba)

.....
 .....

(ii) Watu wengi walihasirika bomu lilipolipuka katika jengo hilo. (Tumia nomino badala ya vitenzi vilivyopigwa mstari.)

.....
 .....

(iii) Pombe hiyo ilimfanya kuwa kipofu. (Tumia kitenzi badala ya neno lililopigiwa mstari)

.....
 .....

(h) Tunga sentensi ukitumia kishazi tegemezi kinachofanya kazi ya kielezi. (alama 2)

.....
 .....

(i) Bainisha aina ya vitenzi katika sentensi ifuatayo. (alama 3)

Wao si wahalifu ingawa walikuwa msituni walipokamatwa.

.....
 .....
 .....

(j) Tunga sentensi ukitumia nomino waya pamoja na kivumishi cha pekee cha kusisitiza. (alama 2)

.....
 .....

(k) Andika katika usemi halisi. (alama 2)

Hamisi alimwambia nyanya yake kuwa siku hiyo hakuwa na nafasi lakini angemtembelea siku ambayo ingefuata.

.....
 .....
 .....
 (l) Changanua kwa jedwali. (alama 2)
 Mwenye njaa hana miiko.

.....
 .....
 .....
 (m) Taja matumizi mawili ya paradesi. (alama 2)

.....
 .....
 (n) Ainisha sentensi ifuatayo kwa kuzingatia jukumu / dhamira yake. (alama 1)
 Rais amepiga marufuku ukataji miti nchini.

.....
 .....
 (o) Andika katika umoja. (alama1)
 Hao wameharibu nyua zilizotengenezwa kwa mbao.

.....
 .....
 (p) Andika katika wakati uliopita hali timilifu (alama 1)
 Miti katika msitu huo inakauka.

.....
 .....
 (q) Andika upya ukitumia visawe vya maneno yaliyopigiwa mstari. (alama 2)
Nyanya alisomba taka na kuitia katika jaa lililo shambani.

.....
 .....
 (r) Huku ukitoa mifano mwafaka taja miundo miwili ya nomino katika ngeli ya U/I (alama 2)

.....
 .....
 (s) Tunga sentensi ukitumia na kama: (alama 2)

(i) Kihusishi

(ii) Kuonyesha umilikaji

.....
 .....
 (t) Onyesha kiima, shamirisho na chagizo katika sentensi ifuatayo. (alama 3)
 Polisi ambao walikuja juzi waliwakamata majambazi wote jana jioni.

.....
.....
.....
.....

(u) Tunga sentensi mbili kuonyesha maana mbili za neno **muwali**. (alama 2)

.....
.....
.....

(v) Andika methali inayoafiki maelezo yafuatayo .
Ni afadhali kupata matatizo madogo kwa sasa ili kuyaepuka mengi baadaye.

.....
.....
.....

ISIMU JAMII (ALAMA 10)

(a) Eleza kwa ufupi jinsi mambo yafuatayo yanavyodhibiti mitindo ya lugha

(i) Mazingira (alama 2)

.....
.....
.....
.....

(ii) Mada (alama 3)

.....
.....
.....
.....

(iii) Hali (alama 2)

.....
.....
.....

(b) Fafanua sera tatu ambazo zimepitishwa na serikali zinazochangia kuimarika kwa lugha ya Kiswahili. (alama 3)

.....
.....
.....
.....
.....

KARATASI 3

SEHEMU YA A: HADITHI FUPI

Alifa Chokocho na Dumu Kayanda; Tumbo lisiloshiba na hadithi nyingine.

iii. Lazima

“Usiteketeze umati kama kuni zinavyoteketeza moto. Rudi, rudi kwa Mola wako.”

- a. Eleza muktadha wa dondoo hili. (ala 4)
- b. Eleza tamathali mbili za usemi zinavyojitokeza katika dondoo hili (ala 2)
- c. Eleza madhara yanayotokana na vitendo vya mnenewa vya kuteketeza umma. (ala 8)
- d. Eleza umuhimu wa mnenaji wa maneno haya. (ala 6)

SEHEMU YA B: TAMTHLIA

PAULINE KEA: KIGOGO

Jibu swali la 2 au 3

iv. “Hata nami naona pengine amenusa sumu.”

- d) Eleza muktadha wa dondoo hili. (ala 4)
- e) Eleza ni kwa nini mrejelewa anasemekana kuwa amenusa sumu. (ala 2)
- f) Tambua mbinu ya lugha iliyotumika katika dondoo hili. (ala 1)
- g) Mwandishi wa Tamthlia hii amefaulu sana katika matumizi ya mbinu hii uliyotaja hapo juu. Kwa kutoa hoja saba thibitisha haya. (ala 7)
- h) Eleza umuhimu wa mzungumziwa (ala 6)

v. “Fungua macho uone. Keki imeliwa kwingine, mwaletewa masazo.

- xiii) Eleza muktadha wa dondoo hili. (ala 4)
- xiv) Tambua mbinu ya kisanaa iliyotumika katika dondoo hili (ala 4)
- xv) Thibitisha kuwa keki imeliwa kwingine (ala 6)
- xvi) Eleza sifa za msemaji wa maneno haya (ala 6)

SEHEMU YA C: RIWAYA YA CHOZI LA HERI

ASSUMPTA K. MATEL

Jibu swali na 4 au 5

vi. “Vipi binadamu anavyoweza kuyazoa maji yaliyomwagika?”

- a. Eleza muktadha wa dondoo hili (ala 4)
- b. Tambua mbinu ya lugha iliyotumika (ala 2)
- c. Jadili sifa tatu za msemaji (ala 3)
- d. Hakiki jinsi binadamu alivyomwagikiwa na maji katika Riwaya (ala 11)

vii. “Kiu ilipobisha hodi, tulijaribu kujikuna tulipojipata.”

- K) Eleza muktadha wa dondoo hili (ala 4)
- L) Tambua tamathali mbili za lugha zinazojitokeza katika dondoo hili. (ala 4)
- M) Kando na tatizo lililodokezwa katika dondoo hili, eleza matatizo mengine sita waliyokumbana nayo msemaji na wenzake. (ala 6)
- N) Eleza sifa sita za msemaji wa maneno haya (ala 6)

SEHEMU YA: USHAIRI

Jibu swali la 6 au 7

6. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.

SIPENDI KUCHEKA

Pana jambo natukiya, kwangu hilo muhali,
Kitenda naona haya, kujishusha yangu hali
Sipendi unipe hidaya, sipendi kutenda hili
Sipendi mimi kucheka

Sipendi mimi kucheka, kuchekea mawi
Sipendi na ya dhihaka, kwangu nyemi hiwi
Sipendi kwa hakika, mwovu kistawika
Halafuye nikacheka!

Maskini akiteswa
Yatima akinyanyaswa
Mnyonge naye akinyonywa
Sipendi hata ikiwa
Uwezo nguvu najuwa
Ni hili sitatekezwa

Mbona lakini nicheke, kwayo furaha?
Na wewe ukajiweke, uli na siha?
Na yatima ali pweke, ye anahaha?
Amenyimwa haki yake, hanayo raha!
Na moyo wangu ucheke, kwa ha ha, ha!
Kumbuka kwa kucheka Mimi katu sitacheka.

Maswali

a) Shairi hili ni la aina gani? Thibitisha	(ala3)
b) Taja sababu zinazomfanya mshairi asitake kucheka.	(ala3)
c) Chambua umbo la shairi hili kwa kuzingatia ubeti wa mwisho.	(ala4)
d) Tambua nafsineni na nafsinenewa katika shairi hili.	(al2)
e) Tambua toni ya shairi hili.	(ala1)
f) Fafanua uhuru wa mshairi katika shairi hili.	(ala2)
g) Andika ubeti wa pili kwa lugha tutumbi.	(ala3)
h) Eleza maana ya msamiati ufuatao kama ulivyotumka katika shairi	(ala2)
(i) Mawi	
(ii) Nyemi	

7. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali yatakayofuata.

Kimya changu kimezidi, navunja yangu subira,
Narejeya miradi, kuhitimisha dhamira,
Kukejeli sina budi, niwafunze utu bora,
Nani aali zaidi, Wakenya au vinara?

Serikali bila hadi, ndo kiini cha madhara,
Yanopiga kama radi, isokuwa na ishara,
Yamini kuwa gaidi, watupora mishahara,

Nani aali zaidi, Wakenya au vinara?

Wamejifanya hasidi, wasopatana fikira,
Wana yao makusudi, kujisombea ujira,
Wakilenga kufaidi, tumbo zao za kichura,
Nani aali zaidi, Wakenya au vinara?

Nchi yetu kufisidi, ni jambo linonikera,
Tangia siku za jadi, ufukara ndo king'ora,
Kutujazeni ahadi, nyie mkitia fora,
Nani aali zaidi, Wakenya au vinara?

Fakiri watozwa kodi, wa pwani na walo bara,
Kwa uvumba hata udi, mwawalipa kwa hasara,
Hamudhamini miradi, mejihisi masogora,
Nani aali zaidi, Wakenya au vinara?

Mesema kazi ni chudi, basi sirikali gura,
Nafsi zenu mzirudi, mkubali kuchakura,
Makondeni mkirudi, muondoe ufukara,
Nani aali zaidi, Wakenya au vinara?

Ujanjenu umezidi, demokrasia bakora,
Debeni takaporudi, michirizi kwenye sura,
Kuwachuja ndo! muradi, kwa za mkizi hasira
Nani aali zaidi, Wakenya au vinara?

Maswali.

a)	Toa anwani mwafaka kwa shairi hili.	(ala1)
b)	Ainisha shairi hili kwa jinsi tatu huku ukitoa sababu.	(ala3)
c)	Onyesha mbinu mbili za lugha katika shairi hili.	(ala2)
d)	Bainisha matumizi matatu ya uhuru wa mshairi katika shairi hili.	(ala3)
e)	Andika ubeti wa nne katika mtindo tutumbi.	(ala4)
f)	Fafanua maudhui matatu yanayojitkeza katika shairi hili.	(ala3)
g)	Taja mpango mmoja unaotajwa kama njia ya kutatua matatizo ya nchi.	(ala1)
h)	Eleza muundo wa shairi hili.	(ala3)

SEHEMU YA E: FASIHI SIMULIZI

8. (a)	Eleza sifa tatu za nyimbo.	(ala6)
(b)	Tofautisha dhana zifuatazo:	(ala4)
	VII) Misimu na misemo	
	VIII) Ulumbi na malumbano ya utani.	
(c)	(i) Eleza maana ya mawaidha.	(ala2)
	(ii) Fafanua majukumu manne ya mawaidha katika jamii.	(ala8)

KCSE REPLICA 10

KARATASI 1

- 1) Wewe ni katibu wa jopo lililochunguza sababu zinazozifanya jamii mbalimbali nchini zisiwe na maridhiano na utangamano. Andika ripoti.
- 2) Mtoto mvulana anakabiliwa na hatari ya kukosa kufaulu masomoni kuliko mtoto msichana katika karne hii. Fafanua.
- 3) Andika insha inayofafanua ukweli wa methali: Bila silaha usiingie vitani.
- 4) Andika insha itakayoanza kwa maneno yafuatayo: Sauti hiyo ilikuwa ya kutisha...

KARATASI 2

1. UFAHAMU

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuatia.

Vipindi mbalimbali vya historia vimeshuhudia kuibuka kwa magonjwa ya ajabu. Magonjwa hayo yamehangaisha watu na kuzishughulisha bongo za wanasayansi na madaktari katika kutafuta tiba. Magonjwa kama vile tauni, kifua kikuu, homa ya matumbo na ndui ni baadhi ya yale yaliyotisha sana nyakati fulani za historia ya binadamu. Magonjwa haya yaliwaua maelfu ya watu na kutibua mifumo na taratibu za maisha ya watu.

Hata hivyo magonjwa hayo yaliweza kuchunguzwa na kutafutiwa tiba kabla ya kumaliza kabisa kizazi cha binadamu. Lakini hii ni baada ya kuwasukuma maelfu ya watu kaburini. Ulimwengu wa sasa unashuhudia janga jingine la maradhi sugu ya Ukimwi. Neno "UKIMWI" lilitoholewa kutokana na athari za ugonjwa huo mwilini. Neno "UKIMWI" humaanisha Ukosefu wa Kinga Mwilini, ambapo herufi za kwanza za maneno matatu ziliunganishwa pamoja na kuunda neno hilo. Ugonjwa huu ambao tayari umewaua mamilioni ya watu kote ulimwenguni unazidi kuenea kwa kasi, mfano wa moto katika kichaka. Kutokana na kasi yake ya kuua watu, ugonjwa wa UKIMWI umepewa majina kama vile 'umeme' na pia 'ugonjwa wa vijana'. Watu wengi wanaoambukizwa virusi vya UKIMWI ni wale walio na miaka kati ya 15 hadi 49. Kundi hili kwa kweli ndilo, linalohesabiwa kuwa na nguvu za kutunza jamii kwa njia nyingi. Iwapo wengi katika kundi hili watakumbwa na maradhi haya, watasalia wakongwe na watoto wasioweza kujimudu.

Nchini Kenya, UKIMWI uligunduliwa kwa mara ya kwanza mnamo mwaka wa 1984. Kufika mwezi wa Juni 1996, inakisiwa kuwa ugonjwa huu ulikuwa umewaua watu wapatao 65,647 nchini. Hivi sasa, inasemekana kuwa takriban watu zaidi ya 500 hufa kila siku nchini Kenya kutokana na janga hili. Aidha, imethibitishwa kwamba takriban wafu milioni mbili u nusu tayari watapoteza maisha yao kutokana na kuambukizwa virusi vya ugonjwa huu humu nchini. Maradhi haya sasa yamekuwa janga la kitaifa.

Kutokana na kuongezeka kwa visa vya UKIMWI, hospitali na zahanati nyingi kote nchini zinashindwa kukidhi mahitaji ya wagonjwa. Kwa hivyo makundi ya kujitolea na mashirika mbalimbali yameundwa

ili kuwahudumia wagonjwa wa UKIMWI. Baadhi ya makundi hayo hutoa tiba ya kisaikolojia pamoja na kuwapa ushauri wa hima ya kuishi, badala ya kukata tamaa. Wagonjwa wengi pia huishia kutibiwa nyumbani kwao.

Lakini jambo la kuzingatia ni hili, tujifunze kutokana na historia. Tuwe na matumaini kwamba siku moja tiba ya ugonjwa huu itapatikana. Hii ni kwa sababu tumethibitishiwa haya kutoka katika historia yetu wenyewe. Ikiwa magonjwa yaliyosababisha vifo vya wengi kutokana na ukosefu wa tiba yalitokomezwa kupitia juhudi za kimatibabu, sembuse huu ugonjwa tulio nao sasa? Huku tukijikinga kutokana na maradhi haya tusife moyo bali tuwe na matumaini kwani subira huvuta heri.

Maswali

a) Fafanua maana ya vifungu vifuatavyo

i) Kutibua mifumo na taratibu za maisha ya watu. (Alama 1)

.....

.....

.....

ii) Kuwasukuma maelfu ya watu kaburini. (Alama 1)

.....

.....

b) Eleza aina ya magonjwa yafuatayo:-

i) Homa ya matumbo (Alama 1)

.....

.....

ii) Kifua Kikuu (Alama 1)

.....

.....

c) Kwa nini ugonjwa wa UKIMWI umepewa majina ya kimajazi? (Alama 1)

.....

.....

.....

d) Eleza madhara yoyote matatu ya UKIMWI kulingana na taarifa (Alama 3)

.....

.....

.....

.....
 e) Ni harakati zipi zinazoendelezwa kukumbana na janga hili? (Alama2)

.....
 f) Eleza mienendo inayopaswa kuendelezwa kuondoa kukata tamaa (Alama3)

.....
 g) Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumiwa katika taarifa.
 i) Takriban ..... (Alama 1)
 ii) Hima ya kuishi ..... (Alama 1)

2. MUHTASARI (Alama 15)

Tunapinga na kulaani vikali visa vya ugaidi vinavyoendelea kutetemesha usalama wa wananchi. Hivi ni vitendo vya kinyama vinavyotekelezwa na watu waliokosa ubinadamu na utu kabisa. Inakera mno kwa vitendo vya kigaidi. Inagadhabisha kuona Wakenya wasio na makosa wakiteswa na kuuwawa kinyama bila huruma na watu wasio na utu. Hatuogopi wala hatuna fedheha kuamba magaidi hawa wameelaaniwa na siku zao zimehesabiwa hapa duniani, damu ya mwananchi asiye na makosa katika watailipia. Napinga vikali pale magaidi hawa wanapohusisha vitendo hivi kuwa vita vya kidini, vita hivi si vya kidini kwani hakuna dini yoyote iliyo na imani ya kumwua kinyama binadamu asiye na makosa.

Kando na tishio la ugaidi, Wakenya pia wanakabiliwa na hatari za ujambazi, mauji, unajisi, ubakaji na maovu mengine. Katika juhudi za kudumisha usalama, polisi wana jukumu la kutumia kila mbinu kuhakikisha kuwa haki ya kikatiba ya Wakenya kuhusu kulindwa kwa maisha na mali yao. Lakini cha kusikitisha ni kuwa, mbinu ambazo polisi wamekuwa wakitumia hasa ile ya kufanya misako inayoishia kuwanasa mamia ya raia wasio na habari kinachoendelea, inawaongezea Wakenya mateso. Hali hii inawaacha kwenye hatari ya kunaswa na majambazi ama polisi.

Matumizi ya mbinu hii ya misako imeishia kunasa raia wengi wasio na makosa. Wanapaswa, hurundikwa kwenye seli usiku mzima ama siku kadha na hata kama wanaachiliwa huwa tayari wameteseka. Huu ni ukiukaji wa haki za raia. Kadhalika, mbinu hii yanaonekana kama hila ya polisi kutaka kuonyesha wanafanya kazi lakini sio mwafaka kwani wanapokuwa wakiwanasa raia mijini na mitaani, magaidi na majambazi wanaendelea na shughuli zao. Badala ya kusaka wakora kwa kubahatisha kwenye umati, polisi wanapaswa kubuni njia ambazo zitawapa mwelekeo mwafaka zaidi kuhusu wahalifu ili waweze kuwafuatilia. Ushirikiano baina yao na majasusi uwepo. Hii itawezesha polisi kupata habari muhimu kuhusu vitisho vya uhalifu. Maafisa wa usalama pia wanaweza kupata habari muhimu kutoka kwa raia.

MASWALI

(a) Ni nini maoni wa mwandishi kuhusu suala la ugaidi. (alama 7, 1 utiririko)

(maneno 60-70)

(b) Kwa kutumia maneno yasiyozidi 50 fupisha aya mbili za mwisho. (alama 6, 1 utiririko)

3. MATUMIZI YA LUGHA

(ALAMA 40)

(a) Kipashio kikubwa zaidi katika ujenzi wa lugha kinaitwaje?

(alama 1)

.....

(b) Andika sauti mbili ambazo ni vikwamizo vya mdomo na meno.

(alama 2)

.....

.....

(c) Badilisha sentensi ifuatayo iwe katika usemi wa taarifa.

(alama 2)

“Nitawafundisha usemi wa taarifa kesho,” mwalimu alituambia.

.....

.....

(d) Tunga sentensi moja ukitumia kielezi cha nomino.

(alama 2)

.....

...

.....

(e) Changanua sentensi ifuatayo kwa njia ya matawi.

(alama 4) Wanafunzi wenye

bidii masomoni hufuzu mtihani.

(f) Bainisha shamirisho katika sentensi ifuatayo: (alama 3)

Baba alipashwa habari kwa rununu.

.....

.....

.....

(g) Tambua muundo wa virai vilivyopigiwa mstari katika sentensi zifuatazo: (alama 2)
Mikakati iliyobuniwa na serikali itaimarisha usalama nchini.

.....

(ii) Mara nyingine msimu wa masika umewadia.

.....

(h) Andika upya sentensi zifuatazo kwa kuzingatia kauli zilizomo mabanoni. (alama 2)
 Watoto wenyewe wamekunywa maziwa yao yote. (tendwa)

.....

.....

(i) Pombe haramu inawafisha Wakenya wengi. (Badilisha kitenzi kiwe nomino)

.....

.....

(j) Tunga sentensi mbili tofauti kuonyesha matumizi yafuatayo ya **ndivyo**. (alama 2) (i)
 Jinsi

.....

.....

(ii) Kirejeshi cha kuthibitisha.

.....

.....

(k) Eleza maana tatu zinazoibuliwa na vitate vilivyotumika katika sentensi hii. (alama 3)
 Bosi wetu ana pozi nyingi lakini ni bozi sana.

.....

.....

(l) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya ukubwa.

Uso wa kijana yule ulichujuka alipoanguka. (alama 2)

(m) Eleza matumizi **mawili** ya viakifishi vifuatavyo: (alama 4)

Herufi nzito (H) / zilizokolezwa.

Mstari

(n) Bainisha mofimu za: (alama 3)

Nitakuja

(o) Unganisha sentensi hizi kwa kutumia kirejeshi cha kati mwafaka. (alama 1)

Gari limeibwa.

Gari ni langu.

(p) Ainisha vihusishi katika sentensi hizi: (alama 2)

(i) Mwanafunzi huyu ni mwerevu sana kuliko wenzake wote.

(ii) Tangu apate mamlaka amepuuza wadogo wake.

(q) Unda kitenzi kutokana na neno "Zawadi" (alama 1)

.....

(r) Bainisha vishazi katika sentensi ifuatayo: (alama 2) Ingawa

amefunga bao hajacheza kwa muda.

.....

.....

(s) Kanusha katika hali ya wingi. (alama 2)

Uovu alionionyesha ulinikera.

.....

4. ISIMU JAMII (Alama 10)

"Maafisa 3 wakana kusaidia mshukiwa wa mauwaji ya watoto kutoroka kituoni.

Maafisa watatu wa polisi jana walikana mashtaka ya kumsaidia mshukiwa wa mauaji ya watoto 13 kutoroka kutoka kituo cha polisi..."

(a) Huku ukitoa sababu mbili, tambua sajili hii. (alama 3)

(b) Fafanua sifa zozote saba za sajili hii. (alama 7)

KARATASI 3

SEHEMU YA A
USHAIRI

1. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali:

UMOJA WA MENDE

Wadogo tena wadudu, ila wajua kuvuna,
wasikokupanda,

Wakija utawabudu, kwa sura tunafanana, wanavyojipenda,
Nyoyo zidunde dududu! Watabaki kujibana, waje kukuponda,
Mende wanao umoja, waonapo pana lishe.

Huja usiku usiku, waja wanapojilaza, wasionekane,
Huwacha yao shauku, ila wanapeleleza, wasijulikane,
Wametafuna mabuku, akili wamezijaza, nd'o
tusiwaone, Mende wanao umoja, waonapo
pana lishe.

Wao ni kama mapanya, huuma kipulizia, kukutulizisha,
Wanapenda kudanganya, huku mejinyamazia, kukupofuzisha,
Usiwaone waminya, kwa kutukandamizia, kwani
wanachosha, Mende wanao umoja, waonapo pana
lishe.

Wao huja taratibu, kwa vipindi vya misimu, vijulikanavyo,
Hurudi bila aibu, *vitano vikishatimu*, tuwapendezavyo,
Wakatutia ububu, kutulisha na vya sumu,
watuongozavyo, Mende wanao umoja, waonapo
pana lishe.

Tumbo lake la kiriba, tayari limeshashiba, linamusokota,
Lataka tena kushiba, wenye nyumba tuna tiba, tutamuokota,
Wakishatupa kibaba, kina mama kwa wababa, si tunajitata,
Mende wanao umoja, waonapo pana lishe.

Mwishowe tunafungua, apite akaingie, ndani kabatini,
Humo mlimo murua, twataka atuchungie, vyetu vya thamani,
Mwishowe anararua, ndani amejifungie, wamtakiani?
Mende wanao umoja, waonapo pana lishe.

Hubeba na familia, wana na bibi za kwake, wale kwa pamoja,
Nasi tukivumilia, kufikike kule kwake? Ng'o! sekunde moja,
Hadi ije kufikia, kuosha kabati lake, hapa tu pamoja,
Mende wanao umoja, waonapo pana lishe.

Kachukuwe yake dawa, mende tukawakatae, tukawafukuze,
Tuseme tunazo mbawa, nd'o mende tuwakomee, siye tujikuze,
Tuwang'atue machawa, tuseme tuondokee, tukawachukize,
Mende na wao umoja, tuje wapa redikadi.

(Kutoka: Meja S. Bukachi - Diwani ya Kupe) MASWALI

- a) Tambua mende wanaorejelwa na mshairi. (Alama 1)
- b) Eleza dhamira ya mtunzi wa shairi hili. (Alama 1)
- c) Nani nafsi nenewa katika shairi hili? (Alama 1)
- d) Taja tamathali za lugha zilizotumika katika shairi hili. (Alama 2)
- e) Fafanua uhuru wa ushairi alioutumia malenga. (Alama 2)
- f) Weka shairi hili katika bahari mbalimbali. (Alama 3)
- g) Andika ubeti wa tatu kwa lugha nathari. (Alama 4)
- h) Tambua mambo manne anayolalamika nafsi neni kuhusu mende. (alama 4)
- i) Vifungu vifuatavyo vina maana gani katika shairi? (alama 2) i. vitano vikishatimu ii. *Tuwang'atue machawa*

SEHEMU YA B

RIWAYA: CHOZI LA HERI

(Assumpta K. Matei)

Jibu swali la *Pili* au la *Tatu*

2. "Lakini itakuwaje *historical injustice*, nawe Ridhaa hapo ulipo sicho kitovu chako?"

- a) Eleza muktadha wa maneno haya. (Alama 4)
- b) Tambua mbinu mbili za lugha zilizotumiwa katika dondoo hili. (Alama 4)
- c) Eleza umuhimu wa mzungumzaji wa maneno haya. (Alama 4)
- d) Ni mambo gani yaliyowakumba walioishi penye kitovu kisicho chao? (Alama 8)

Au

3. (a) "Jamii ya Choji la Heri imeoza." Thibitisha ukweli wa kauli hii kwa mifano ya kutosha kutoka katika riwaya ya Choji la Heri. (Alama 10)

(b) Changanua mtindo katika dondoo lifuatalo:

Lakini baba, sijasema tunataka kiongozi mwanamke. Sisi tunataka kiongozi yeyote, awe mwanamke au mwanamume, atakayeweza kulielekeza jahazi hili letu kwenye visiwa vya maendeleo. Pale tutakapoafikia Malengo ya Kimaendeleo ya Kimilenia. kiongozi ambaye ataendeleza juhudi za kukabiliana na wale maadui ambao wewe daima huniambia kuhusu umaski, ujinga na magonjwa, (akisita kumtazama baba) uhaha wa nafasi za kazi na ufiadini. Je, huu sio uliokuwa muono wa waliopigania uhuru? Siyo ambayo viongozi waliochukua hatamu za uongozi kutoka kwa watu weupe waliyofanya juu chini kutekeleza?

SEHEMU YA C

TAMTHILIA: KIGOGO

(Pauline Kea)

4. "Wewe nawe hukualikwa. Wataka kutia siasa tayari? Hamkosi kutia doa kila jambo zuri."

- a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (Alama 4)
- b) Eleza vipengele viwili vya kimtindo alivyotumia msemaji kufanikisha uwasilishaji wa ujumbe. (Alama 2)
- c) Fafanua sifa nne za anayeambiwa maneno haya. (Alama 4)

d) Fafanua jinsi mambo mazuri yalivyotiwa doa katika tamthilia hii. (Alama 10)

Au

5. Jadili mbinu zifuatazo kama zilivyotumiwa na mwandishi wa tamthilia hii

a) Majazi (Alama 10)

b) Jazanda (Alama 10)

SEHEMU YA D

HADITHI FUPI: TUMBO LISILOSHIBA NA HADITHI NYINGINE

(Alifa Chokocho na Dumu Kayanda- Wahariri)

Jibu swali la *sita* ama la *saba*

***Eunice Kimaliro*- MTIHANI WAMAISHA**

6. "Lakini hajawahi kuniamini huyu hambe. Lakini mimi mwenyewe najiamini. Lazima mtu ajiamini. Au sio? Leo ndio siku yangu ya kuthibitisha ukweli wa mambo Leo mwalimu atajua kuwa mkataa biu hubiuka.

...."

(a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (Alama 4)

(b) Bainisha mbinu nne za kintindo katika dondoo hili. (Alama 4)

(c) Bainisha toni ya dondoo hili. (Alama 2)

(d) Thibitisha ukweli wa kauli, "Leo ndio siku yangu ya kuthibitisha ukweli wa mambo," kama alivyosema mzungumzaji. (Alama 12)

Au

7. (a) **Salma Omar Hamad- SHIBE INATUMALIZA**

"Lakini nakwambia tena, kula kunatumaliza."

Onyesha jinsi kula kuliwamaliza wazungumzaji na wahusika wengine katika hadithi hii

(Alama

10) (b) **Kenna Wasike- MAPENZI YA KIFAURONGO**

Jadili Suala la umaskini na athari zake kama ilivyo katika hadithi ya Mapenzi ya Kifaurongo

(Alama 10)

SEHEMU YA E

FASIHI SIMULIZI

8. ***Soma utungo ufatao kisha ujibu maswali***

"Hapo zamani za kale, kale sana kabla ya ujio wa manabii Issa, Musa ama hata Yesu, walimwengu wote waliishi pamoja kama ndugu na dada. Hakukuwepo haya makabila tunayoyasikia yakitajwa kila siku. Hakukuwepo na utabaka. Hapakuwepo na maskini. Watu wote waliishi pamoja kama wafanyavyo wanyama wa familia moja. Hakukuwepo na tofauti na tamaa ya uongozi na kujitakia kwa wananchi. Ubinafsi.

Mwanadamu alipogundua umoja aliopewa na Mungu wake, alianza kusoma mengi mno na kutaka kujua mengi kuhusu Mola. Alidhani kwamba Mungu aliishi mbinguni. Hivyo basi, wanadamu wote waliitana pamoja katika kamkunji; mkutano wa siri, waratibu jinsi wangeweza kumfikia mwenyezi Mungu. Mwisho wa kikao, walikubaliana kuwa waanze kujenga ukuta mkubwa ambao ungewawezesha kufika juu mbinguni na kuzungumza moja kwa moja na Mola Mkuu.

Siku iliyofuatia waliingia katika kazi. Huyu alileta jiwe hili na huyu msumari huu. Kazi ilifanywa kwa kujitolea na jitihada kuu kila mmoja akiamini kuwa atakaye kilicho mvunguni ni sharti ainame. Aidha, mgaagaa na upwa hali wali mkavu. Ukuta wao ulipanda kwa kasi. Wazee wenye busara walijaribu kuwaonya wajenzi dhidi ya hatua hii yao ila wakashikilia msimamo wao wa kutaka kuonana na Muumba wa mbingu na ardhi ana kwa ana.

Mungu alipoona kuwa mwanadamu amejawa na kiburi, aliwachanganya wajenzi kwa kuzichanganya lugha zao. Hili liliwanya kutoelewana kiasi kwamba fundi mmoja alipoomba aletewa bisibisi aliletewa nyundo. Hatimaye ukuta mzima ulianguka na kuwaangamiza wajenzi na waliosalia wakabaki kutoelewana lugha zao. Hii ndiyo sababu wanadamu wana lugha tofauti.”

Kutoka: Meja S. Bukachi- Mola Mkuu (Riwaya)

Maswali

- (a) Tambua kipera hiki cha hadithi. (Alama 2)
- (b) Wewe ni mtafiti uliye nyanjani kwa uchunguzi zaidi kuhusu kipera hiki:
- (i) Taja mbinu tatu utakazotumia katika utafiti wako. (Alama 3)
- (ii) Upi umuhimu wa kukusanya na kuhifadi tungo kama hizi? (Alama 5).
- (iii) Taja njia tano zinazotumiwa na jamii ya kisasa kuendeleza fasihi simulizi. (alama 5)